

GİRİT İSYANLARI (1866-1908)

85441

Hasan Ali CENGİZ

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Nilüfer BAYATLI

85441

Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin Tarih Anabilim Dalı İçin
öngördüğü YÜKSEK LİSANS TEZİ Olarak Hazırlanmıştır.

Edirne
Trakya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ocak 1999

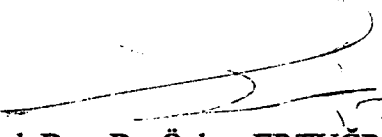
EC. YÜKSEK ÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Bu çalışma, jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS
TEZİ olarak Oybirliği ile kabul edilmiştir.

Başkan:
Prof. Dr. İlker ALP

Üye:
Yrd. Doç. Dr. Nilüfer BAYATLI (Danışman)

Üye:
Yrd. Doç. Dr. Özkan ERTUĞRUL

Yukarıda imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Doç. Dr. Mehmet CELEP

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	IV
KISALTMALAR.....	V
ÖZET.....	VI
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM	
1866 İSYANI	
A. İSYAN ÖNCESİ GELİŞMELER VE İSYANIN SEBEBLERİ.....	10
1. 1821 Rum İsyanı ve Yunanistan'ın Bağımsızlığını Kazanması.....	10
b. Rumların Teşkilatlanmaları.....	12
c. Yunanistan'ın Bağımsızlık Mücadelesi	14
ca. Eflak-Boğdan Ayaklanması.....	14
cb. Mora ayaklanması.....	15
cd. Yunanistan Krallığı'nın kurulması.....	17
d. Yunanistan'ın Bağımsızlığının Girit'e tesiri.....	17
2. İsyanın Sebepleri.....	19
a. Islahat Fermanı	19
b. Yunan Bağımsızlığının Girit'e Tesiri.....	19
c. Milliyetçilik Kavramı ve Avrupa Devletlerin Tahriki.....	20
d. Osmanlı Yönetiminin Durumu.....	22
B. İSYANIN BAŞLAMASI VE YAYILMASI	23
1. İsyanın Ateşinin Yakılması.....	23
a. Girit Rumların Bâbıâli'den İstekleri.....	23
b. İsyanın Başlaması	24
2. İsyanın Sırasında Osmanlı Donanmasının Durumu	28
a. Filonun Genel durumu	28
b. Osmanlı Donanmasının Emir Komuta Zinciri	29
c. İsyanın Sırasında Donanmanın Aldığı Ek Tedbirleri	29

3. 1866 İsyanı Sırasında Büyük Devletlerin Girit Politikaları.....	30
a. İngiltere	30
b. Rusya	32
c. Fransa	34
C. İSYANIN BASTIRILMASI VE İSYANIN SONUÇLARI.....	35
1. İsyanı Bastırmak İçin Osmanlı Devleti'nin Aldığı Tedbirler.....	35
a. M. Naili Paşanın Girit'e Gönderilmesi	36
b. İsyanın Bastırılması için Askeri Güç Kullanılması	37
c. Temsil Heyetinin Oluşturulması.....	38
d. Girit'e Ömer Lütfü Paşa'nın Gönderilmesi	41
e. İsyanın Devam Etmesinin Sebepleri.....	41
f. Arkadi Vapurunun Batırılması.....	42
g. Sultan Abdülaziz'in Paris ziyareti ve Girit meselesi.....	43
h. Ali Paşa'nın Girit'e Görevlendirilmesi.....	44
h.a. Ali Paşa'nın Girit'teki Faaliyetleri.....	45
h.b. Girit için Anket Fikrinin Ortaya Atılması	47
1. Mülteciler Sorunu.....	50
2. Yunanistan'a karşı Askeri ve Siyasi Tedbirlerin Alınması.....	51
a. Yunanistan'ın İsyanı Körükleme Çalışmaları	51
b. Asilere Karşı Alınan Tedbirler ve Yunanistan'a Verilen Ültimatom.....	52
c. Yunan Sahillerinin Abluka Altına Alınması	53
ca. Şıra adasının İsyanda ki rolü.....	53
cb. Yunan Sahillerinin Abluka Edilmesi	54
3. Paris Konferansı ve Girit için Çözüm.....	55

II. BÖLÜM

1896 ÖNCESİ ADADA YAPILAN DÜZENLEMELER VE 1896 İSYANI

A. 1896 ÖNCESİ GİRİT.....	58
1. Adanın İdari ve Sosyal Durumu.....	58
a. İdari Durum	58
a.a. Valilik Müessesesi	60

a.b. Vilayet Genel Meclislerin Oluşturulması.....	61
a.c. Adalet sistemi.....	65
a.d. Haberleşme	66
b. Sosyal Durum.....	66
b.a. Adanın Nüfus Yapısı.....	66
bb. Girit'teki Dini Durum	71
bc. Eğitim	72
bd. Ticaret	74
2. <i>Girit'e Özerklik Getiren 1878 Halepa Sözleşmesi</i>	77
a. Ayestefanos ve Berlin Antlaşmalarında Girit	77
b. Halepa Sözleşmesi.....	78
c. Şakir Paşa'nın Girit'e Gönderilmesi.....	81
d. Adada İdari Kısıtlamaların Getirilmesi ve Adadaki Hareketlilik.....	83
B. 1896 İSANI VE ADADA YAPILAN DÜZENLEMELER.....	86
1. <i>1896 İsyanı</i>	86
a. Epitropi Cemiyetinin Kurulması.....	86
b. İsyanın Başlaması	88
3. <i>1896 İsyanı Sırasında Osmanlı Devleti ve Yunanistan'ın durumu</i>	92
a. Osmanlı Devleti.....	92
b. Yunanistan	93
3- <i>1896 Düzenlemeleri ve Adaya Getirdikleri</i>	94
4. <i>Girit'te Müslümanlara Yapılan Mezalim</i>	99

III. BÖLÜM

1897 TÜRK-YUNAN SAVAŞI VE GİRİT SORUNUNUN ÇÖZÜMÜ

A. 1897 TÜRK-YUNAN SAVAŞI.....	109
1. <i>Savaşın Başlamasında Girit Olaylarının Rolü</i>	109
2. <i>Girit'teki Olaylar Karşısında Devletlerin Tutumları</i>	112
3. <i>Büyük devletlerin Girit'e Müdahaleleri</i>	116
4. <i>Büyük Devletler Tarafından Girit'in Ablukaya Alınması</i>	120
5. <i>Adada Epitropi Cemiyetinin Faaliyetleri</i>	122

a. 1897 Türk-Yunan Savaşın Sonucu ve Girit'e Tesiri	127
B. ADADA MUHTARİYETİN İLANI VE VALİLİK SORUNU	129
1. <i>Muhtariyete Giden Yol</i>	129
2- <i>Muhtariyet Sisteminin Uygulanması ve Adaya Getirdikleri</i>	133
4. <i>Girit'te valilik Problemi</i>	139
a. Prens Georgeos'un Girit Valiliği.....	141
b. Prens Georgeos'a Karşı Tepkilerin Artması	143
5. <i>Adaya Aleksandr Zaimis'in Yüksek Komiser Olarak Atanması</i>	144
C. GİRİT'İN YUNANİSTAN'A İLHAKI AŞAMASI.....	146
1. <i>Adadaki Müslüman Meclis Üyelerinin Yemin Sorumu</i>	148
2. <i>Adadaki Kadıların Tayin Sorumu</i>	149
3. <i>Girit Rum Milletvekillerinin Yunan Parlâmentosuna Katılmaları</i>	150
4. <i>Londra Anlaşması ve Girit'in Yunanistan'a İlhakı</i>	151
SONUÇ.....	152
KAYNAKÇA.....	155
İNDEKS.....	167
EKLER.....	171

ÖNSÖZ

Girit, yaklaşık yirmibeş yıllık bir mücadeleden sonra Osmanlı hakimiyetine girmiştir. Osmanlı Devleti'nin egemenliğinde adanın ahalisini oluşturan Rumlar ve Müslümanlar yaklaşık bir buçuk asır yan yana ve huzur içinde yaşamışlardır. Girit'te XIX. Yüzyılın başlarından itibaren Rumların Osmanlı yönetimine karşı ayaklandıkları görülmektedir.

Bizim konumuzu periyotlar halinde meydana gelen isyanlar oluşturmaktadır. Özellikle konumuz adada uzun süre kardeş olarak yaşayan iki toplumun birbirine düşman olmasına neden olan bu isyan olaylarının sebeplerini araştırmaktır. Adada meydana gelen bu isyanlarda Yunanistan'ın etkisi, Avrupa devletlerinin bu olaylar sırasındaki tutumları, Osmanlı Devleti'nin isyanları bastırmak maksadıyla girişimleri üzerinde durulmuştur. Osmanlı Devleti'nin adada isyan olaylarını bastırmak düşüncesiyle Hıristiyan Rumlara verdiği tavizlerin Rum halkını yavaş yavaş Yunanistan'a ilhak aşamasına götürmesi, Osmanlı Devleti'nin adada uygulanan plandaki hatalarının neler olduğu üzerinde durulmuştur.

Bu konu hazırlanırken, Osmanlı Devleti'nin yazışmalarının tutulduğu arşiv belgelerinden faydalanılmıştır. Bunun yanında ada için tutulan yıllıklar (Salnameler)'den ve o dönemdeki olayları anlatan bir çok makale ve kitaptan yararlanılmıştır.

Çalışmalarım sırasında hiçbir yardımını esirgemeyen Danışmanım Yrd. Doç. Dr. Nilüfer BAYATLI'ya, değerli hocalarım Prof. Dr. İlker Alp'e, Yrd. Doç. Dr. Şenol ÇELİK'e ve meşguliyetine rağmen tezimi büyük bir titizlikle okuma zahmetinde bulunan Yrd. Doç. Dr. İbrahim SEZGİN'e minnet ve şükranlarımı belirtirim. Ayrıca tezin yazım aşamasında yardımını esirgemeyen arkadaşım Arş Gör Murat KOCAASLAN'a, sürekli fedakarlıklarını gösteren Arş. Gör. Cengiz FEDAKAR, Arş. Gör. Süheyla YENİDÜNYA'ya ve emeği geçen herkese teşekkür ederim.

Hasan A. CENGİZ

KISALTMALAR

A. MTZ. GR. I	: Eyalet-i Mümtaze Kalemi Girit Dokümanları Katalogu
B.E.O.	: Babı Ali Evrak Odası
Bkz.	: Bakınız
BOA.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C. Evvel	: Cemaziyülevvel
çev.	: çeviren
DİA.	: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
H.	: Hicri
İ.A.	: İslam Aansiklopedisi
İmp.	: İmparatorluk
İ. Girit.	: İrade-i Girit
İ. Müm. Girit	: İrade-i Mümtaze Girit
Km.	: kilometre
K. Sani	: Kanun-i Sani
K. Evvel	: Kanun-i Evvel
M.	: Miladi
M.Ö.	: Milattan Önce
M. D.	: Mühimme Defteri
M.V.	: Meclis-i Vükela Mazbataları
S.	: sayı
s.	: sayfa
T. Evvel	: Teşrin-i Evvel
T. Sani	: Teşrin-i Sani
T.T.K.	: Türk Tarih Kurumu
v.d.	: ve diğeri
Y.A. Hus.	: Yıldız Arşivi Sadaret Hususi Evrakı
Y.A. Res	: Yıldız Arşivi Sadaret Resmi Maruzat Evrakı
Ya. Haz.	: Yayına Hazırlayan
Y.E.E.	: Yıldız Esas Evrakı
y.y.	: Yüzyıl

ÖZET

Akdeniz'in Kıbrıs'tan sonra ikinci büyük adası olan Girit, Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının ortasında stratejik bakımdan önemli bir mevkide bulunmaktadır. Stratejik bakımdan önemli olan bu ada Osmanlı Devleti'nin oldukça geç bir tarihte gündemine girmiş, yaklaşık yirmi beş yıllık bir mücadeleden sonra 1669 tarihinde fethedilmiştir.

Adanın Osmanlılar tarafından fethedilmesinden sonra çıkarılan özel kanunlarla, ada halkının huzur içinde yaşaması, dini ve örfi konularda tamamen serbest olmaları sağlanmıştır. Girit adasının Osmanlı Devleti tarafından fethedilmesinden sonra yaklaşık bir buçuk asır, adada bütün topluluklar iç içe ve kardeşlik içerisinde bir sulh devresi yaşamışlardır. Ancak bu sulh devresi Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra, adadaki Rumları desteklemesi ve Yunanistan'dan gelen din adamlarının halkı kışkırtması ile adanın Rum halkının Osmanlı idaresine karşı başkaldırı ve isyan olayları görülmeğe başlamıştır.

Adada belirli periyotlarla görülen bu isyan olayları, Müslüman halkı adadan kaçırmak ve adayı Yunanistan'a ilhak amacı taşımaktadır. Osmanlı idaresi, her isyan sonrasında adadaki Rum halkına, belirli tavizler vererek bu isyanları bastıracağını ve Avrupa devletlerinin buraya müdahalelerine engel olacağına düşündüyse de durum bunun tam tersine olmuştur. Adadaki Rum halkı her isyan olayından sonra elde ettiği tavizlerle güçlenmiş ve adanın geleceği hakkında söz sahibi olmaya başlamışlardır.

Adada ilk büyük isyan olayı 1866 yılında gerçekleşmiştir. Bu isyan sonrasında verilen imtiyazlarla ada, bir anlamda muhtariyet idaresine kavuşmuştu. 1896 isyanları sonrasında ise o zamana kadar adanın Müslüman olan valisinin Hıristiyan olabilmesi şartı getirilmiş, bu durum da adadaki Müslümanların Rumlar karşısında ikinci plana düşmesine ve belirli haklarının ellerinden alınmasına neden olmuştur. 1896 isyanlarının sebep olduğu 1897 Türk-Yunan savaşı sonrasında Avrupa devletlerinin entrikaları ile Yunanistan, ada üzerinde bazı haklar elde etmeye başlamıştır. Bu entrikalar sonrasında da 1913 Londra Anlaşması ile yaklaşık yirmi beş yıl savaştığımız, Türkler için stratejik açıdan büyük önemi olan Girit adası, tamamen Yunanistan'ın eline geçmiştir.

SUMMARY

Crete, the second biggest island in the Mediterranean Sea after Cyprus, is situated in the midst of the continents Europe, Asia and Africa and it has a very important strategic position.

The island entered the agenda of the Ottoman Empire very late and was conquered in 1669 after a long lasting struggle of twenty-five years.

After the conquest of the Island by the Ottomans, with the help of special regulations (laws), the Islander's living a peaceful life and their being free in their religious and cultural issues was secured.

Consequently, nearly one and a half-century all of the communities lived side by side a peaceful and fraternal life. But later Greece gained its independence and supported the Greek (Greek of Turkish Nationality) and with the provocation's of the religious functionary who came from Greece, revolt and rebel against the Ottoman administration by the Greek (Rum) public of the was seen.

The aim of the riots was to force the Muslim public to heave the Island and to annex it to Greece. After every riot incident the Ottoman administration gave the Greek public on the Island some compromise. By this, the Ottoman administration thought that these compromises would stop the revolt and that it would stop the intervention of the European countries in the Island, but this happened contrary to the expectations.

By gaining new compromise after each revolt the Greek public of the Island gained strengths and began to take initiative about the Islands future

The first big revolt happened in 1886. With the compromises given after this revolt the Island in a way became autonomous. Following the revolts in 1896 a condition was laid down. The Major of the Island who was chosen from the Muslim public of the Island till that time, could be chosen from the Christian Greek public of the Island.

This incident made the Greek community superior to the Muslims and ended up in a take over of some rights of the Muslims. After the Turkish-Greek war in 1897 which was caused by the 1896 revolts Greece began to gain some rights over the Island with the help of the intrigues of the European Countries. As a consequence of the intrigues, in 1913 the Island for which we had struggled and which had a very

strategic importance for us got completely into the hands of Greece with the London treaty.

GİRİŞ

1. Girit Adasının Coğrafi Konumu

Girit Adası, Yunanlılar tarafından Krete (Kriti), Araplar tarafından Ekritiş (İkritis), İtalyanlar tarafından Kandia, Türkler tarafından Girit olarak isimlendirilmiştir¹. Akdeniz'in Kıbrıs'tan sonra ikinci büyük adası olan Girit, Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının ortasında ve Akdeniz'in doğu tarafında bulunmaktadır². Girit adası, Ege denizi ile Akdeniz'in kesiştiği noktada bir taraftan Mora'ya, diğer taraftan da Anadolu'nun batı ve güneybatı, Afrika'nın da kuzey sahillerine bağlıdır³.

23°-31¹ ve 26°-20¹ doğu enlemleri ile 34°-55¹ ve 35°-41¹ kuzey boylamları arasında kalan Girit Adası'nın yüzölçümü 8261 km² dir⁴. Batıdan doğuya uzunluğu yaklaşık 240 km ve genişliği de 50 km kadardır. Bu genişlik yer yer 15- 20 km'ye kadar düşer. En dar olduğu iki nokta sayesinde ada üç doğal kısma ayrıldığı gibi, doğu-batı yönünde uzanan sıradağlar sayesinde de ikiye bölünmüş haldedir. Bu dörtgen görüntüsü ile ada, Yunanistan ile güney Anadolu sıradağları arasında bir bağ meydana getirir. Doğu ucundaki Sidero Burnu ile Güney Batı Anadolu'ya uzaklığı 150 km. ve batıda Spada Burnu ile Mora'ya uzaklığı 90 km'dir⁵.

Adada Akdeniz iklim özellikleri görülmekte ve bu özellikler Ege sahillerinin iklimiyle büyük bir benzerlik göstermektedir. Yazın sıcaklık kıyılarda ve ovalarda 23 dereceyi geçmez. Kışın ise ortalama sıcaklık 8 derece civarındadır. Ekseriyetle dağlara kar yağar, alçak taraflarda iki ay kış olur. Daha Şubat ayında ortalık çiçeklerle örtülmeğe başlar. Bu yumuşak hava sebebi ile her mevsimde her çeşit sebze ve meyve yetişmektedir. Yağmur yaz aylarında az yağmakla birlikte, sonbahar ve kış aylarında fazlaca yağmaktadır. Yazın gündüzleri ekseriyetle poyraz,

¹ Hüseyin Kami Hanyevi, (1288): *Girit Tarihi*, C. I, İstanbul: s. 8; Şemsettin Sami, (1314): *Kamusul Alam*, C. V, İstanbul: s. 3752; Niyazi Ahmet Banoğlu, (1991): *Tarihte Girit ve Osmanlılar Dönemi*, Kastaş Yay., İstanbul: s. 13.

² *Girit'in (Mazisi-Hali-İstikbali)*, (1328): C. 1, Matba-i Ebuzziya, İstanbul: s. 3.

³ Arif Müfit Mansel, (1988): *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara: s. 5.

⁴ *Anabirittanica*, (1899): "Girit" Maddesi, C. IX, s. 472

⁵ *Girit(Mazisi-Hali-İstikbali)*, (1328): 6.

geceleeri keşişleme; kışın ise lodos rüzgarları esmektedir⁶. Adanın iki kıyısında yağış durumu birbirinden oldukça farklıdır. Kuzey kıyısındaki Hanya'da 694 mm. kadar olan yıllık ortalama yağış, adanın güneydoğu kıyısındaki bazı yörelerde 200 mm'nin altına düşmektedir. Bu sebeple ziraat daha çok kuzey kıyılarında yaygınlaşmıştır. Kıyıları zeytin ve keçi boynuzu ağacının yoğunlaştığı kesimlerdir. Alüvyonlarla kaplı olan ovalarda ise buğday, mısır, tütün, pamuk, turunçgiller ve muz yetiştirilmektedir. Dağlar genellikle çıplaktır. Yer yer Halep çamı ve selvi kümelerine rastlanmaktadır⁷.

Adanın arazi şekli genellikle dağlıktır. Dağlar, doğudan batıya doğru uzanmakta, kuzey ve güney yönünde eteklerine doğru kollar uzatarak sahildeki girinti ve çıkıntıları meydana getirmektedirler. Adanın güney kıyıları daha sarp ve dik kayalıklardan oluşurken, kuzey kıyıları dağların kolları arasında verimli ovalara ve yaylalara sahiptir. Kuzeydeki düzlüklerin ve tatlı yükseltelerin iskana uygun bölgeler oluşturmaları nedeniyle, adanın önemli yerleşim merkezleri Kandiye, Hanya ve Resmo şehirleri bu sahillerde yer almışlardır⁸. Adanın batısından başlamak üzere dağ sırasının en göze batan yükseltisi Akdağlar'dır. Bu dağın yüksekliği yaklaşık 2.400 metredir. Bu dağ silsilesi Selene, Hanya ve Apakoron kazalarının ortasından geçerek kuzeyde ve batıda denize ulaşır. Adanın orta kesimlerinde yer alan dağ silsilesinin en önemli noktası ise, adanın en yüksek dağı olan 2.497 metre ile İdea (Psiloriti) Dağı'dır. Bu dağın bol miktarda ormanları ve meraları bulunmaktadır. Doğudaki dağ silsilesi ise Estiyye ve Laşid dağları ile çeşitli tepelerden oluşmaktadır. Bunlar Sidero Burnu'nda denize ulaşmaktadır⁹.

Adanın ırmakları ise Kidonya'daki Platanya, Apokoron kazasındaki Kilyaris nehri ve Kandiye yakınlarından geçen Yufirus nehridir. Bunların dışındaki akarsular ise, kış aylarında yağmurlardan ve kar erimelerinden meydana gelen ve yaz aylarında tamamen kesilen küçük akarsulardır¹⁰. Girit'te halk arasında çeşitli efsanelere konu olmuş pek çok mağara ve labirentler de bulunmaktadır¹¹.

⁶ Mithat İşın, (1945): *Tarihte Girit ve Türkler*, Askeri Deniz Matbaası, İstanbul: s. 5.

⁷ Cemal Tukin, (1996): "Girit" Maddesi, *D.İ.A.*, C. XIV., İstanbul: s. 85.

⁸ Cemal Tukin, (1988): "Girit" Maddesi, *İ. A.*, C. IV, İstanbul: s. 792.

⁹ Hanyevi, (1299): 11. *Girit (Mazisi, Hali, İstikbali)*, 1328: 11-12.

¹⁰ *Girit (Mazisi, Hali, İstikbali)*, 1328: 17-19.

¹¹ *Girit (Mazisi, Hali, İstikbali)*, 1328: 15-16.

Adanın sahillerinde doğal korunaklı, açık limanların bulunması gerek ulaşımında, gerekse ticaretin gelişmesinde büyük rol oynamıştır. Bu limanlar adanın kuzey kesiminde yer almaktadır. Bunlardan Sittia, Amiros, Mirabela, Kandiye, Hanya ve Kisamo açık liman özelliği taşımaktadır. Suda limanı ise kapalı liman özelliğinde olup her çeşit harp ve ticaret gemilerinin korunması için elverişli bir yerdir¹².

Adanın etrafında irili ufaklı adalar bulunmaktadır. Bunların çoğu kayalıklardan oluşmakla birlikte, bir kısmında güzel meralar da bulunmaktadır. Buralarda hayvan yetiştirilmektedir. Gerek coğrafi gerekse idari açıdan Girit'e bağlanan bu adacıkların en önemlileri Granbosa , Suda , Dia, Gavdos ve Todoro adalarıdır. Granbosa, adanın batısında Granbosa Burnu karşısında yer almaktadır. Bu adanın Venedik döneminde iskana açık olduğu tahmin edilmektedir. Suda Adası, Suda Limanı'nın tam ağzında yer almaktadır. Venedik döneminden beri iskana açıktır. Kandiye'ye yaklaşık yedi mil uzaklıkta bulunan Dia adası Kandiye'nin alınması sırasında önemli bir mevki olmuştur. Godovdos adası ise adanın güneybatısında önemli bir ulaşım noktası üzerinde bulunmaktadır. Todora adası ise Osmanlı Devleti tarafından ilk ele geçirilen adadır. Hanya'nın kuzey batısında sahile yarım mil uzaklıkta bulunan bu ada, Girit'in korunması için stratejik bir öneme sahiptir¹³.

2. Osmanlı Hakimiyetinden Önce Girit Adası.

Coğrafi bakımdan önemli bir mevkide bulunan ve verimli topraklara sahip olan Girit adası, tarih boyunca önemli uygarlıkların temellerinin atıldığı ve yaşatıldığı bir yer olmuştur. Adanın ilk sakinleri Küçük Asyalı Karlar'dır. Bunlar M.Ö. 3000 ile 1400 seneleri arasında bugünkü Avrupa medeniyetlerine beşik vazifesini görmüş olan Girit, yahut Kral Minos'un adına izafeten Minos diye vasıflandırılan kültürü meydana getirmişlerdir¹⁴. Girit uygarlığı Helen uygarlığından

¹² Ali Cevad, (1314): *Memalik-i Osmaniye'nin Tarihi ve Coğrafya Lugatı*, C. III, İstanbul: s. 661-662.

¹³ Nükhet Adıyeke, (1994): *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir: s. 9.

¹⁴ Cemal Tukin, (1945): "Osmanlı İmparatorluğunda Girit İsyancıları", *Bellekten*, C. IX, Sayı. 34, s. 164.

önceki bir dönemdedir ve ona altyapı oluşturmuştur. Bu uygarlık ile bu dönemde Anadolu'daki uygarlık arasında bir benzerlik görülmektedir. Bu etkileşim için arkeologlar iki bölge arasında bir göç olabileceği tezini ileri sürmektedirler¹⁵.

M.Ö. 1400'den itibaren bütün Balkanları ve Yunanistan'ı istila eden Dorlar büyük topluluklar halinde Girit'e akın ederek burada yaşayan yerli halkı toprağa bağlamışlardır. Bundan sonra ada, aralarında bağlar bulunmayan bir takım şehirlere bölünmüştür. Dor göçlerinden sonra adanın halkını Dorlarla birlikte Eteogiritliler, Kidonyalılar ve Pelasgi kabilesinden olanlar oluşturmuştur¹⁶.

M.Ö. VII. y.y. da Girit Adası'nda şehir devletleri oluşmuştur. Bu şehirlerde Helen uygarlığını etkileyen sanatlar gelişmiştir. Burada yaşayan topluluklar Yunanistan'ı yazılı kanunlar ile tanıştıranlardır. Adada M.Ö. V. y.y. dan, M.Ö. 67 yılındaki Romalıların adayı fethine kadar kent savaşları olmuştur. Bu savaşlarda Kidonya, Knosos, Gortyn, ve Hierapytna'lı topluluklar, diğer topluluklar üzerinde egemenlik kurmak için mücadele etmişlerdir¹⁷.

Roma İmparatorluğu Yunanistan ve Makedonya'yı birer Roma eyaleti haline getirmiş, ancak Girit bir süre daha Roma Devleti'nin egemenliğine girmemiştir. Adanın bir korsan yatağı haline gelmesi Roma İmparatorluğu için bir tehdit unsuru haline gelmiştir. Romalıların Girit'i fethetmeleri çok kanlı savaşların sonucunda mümkün olmuştur. M. Ö. 69-67 yıllarında Girit'i işgal eden Romalılar, Minos Kanunlarını kaldırıp yerine kendi kanunlarını koymuşlardır. Ada, Roma egemenliğinde kaldığı süre içinde İmparatorluğun zahire ambarı durumuna gelmiş ve iskan bölgesinden çok bir üs olarak kullanılmıştır. Romalılar, adanın ticaret yönünden gelişmesine önem vererek, bilhassa Mesera Ovasından elde edilen tahılın çoğunu Roma'ya nakledip ihraç etmişlerdir. Ada, Roma İmparatorluğunun bölünmesinden sonra (395), Doğu Roma İmparatorluğunun egemenliğinde kalmıştır¹⁸.

Girit adasına yönelik ilk Arap akınları Emeviler zamanında olmuştur. Muâviye döneminde, her yıl Akdeniz ve Ege'de deniz seferlerine çıkan Arap ordusu,

¹⁵ Maritanos, (1937): "İkinci Bin Yılında Girit Adası ve Girit Anadolu Dünyası", *II. Türk Tarih Kongresi*, Ankara: s.4; Arif Müfit Mansel, (1984): *Ege ve Yunan Tarihi*; Ankara: s. 12.

¹⁶ Adryeke, 1994: 10.

¹⁷ Mansel, 1984: 84.

¹⁸ Tukin, 1945: 165; Banoğlu, 1991: 15.

H. 53 (673) veya H. 54 (674) yılında Girit'e bir sefer düzenleyip köy ve kasabaları yağmaladıktan sonra geri dönmüştür. Girit adasına yapılan bu ilk İslam akınlarını diğerleri takip etti. İtalya'nın fethinden sonra I. Velid döneminde (705-715) Akdeniz'deki bazı adaların zaptedildiği sırada, Girit'e de bir takım kuvvetler gönderilerek bazı mevkiiler ele geçirilmiş ise de buraları sonradan elden çıkmıştır¹⁹. Araplar, adayı tamamen 823 tarihinde fethetmişlerdir. Adanın Arapların elinde olduğu yaklaşık 150 yıllık dönemde burada Rabazulhandak (Kandiye) şehrini kurmuşlar ve bir çok İslam eserleri meydana getirmişlerdir. Arapların ilk çağlardan kalan Knossos şehri üzerinde inşa ettirdikleri büyük kale bunlara örnektir. Etrafi hendeklerle çevrili bu şehre "El-Hendek" adı verilmiştir²⁰.

Arapların adayı fethetmesinden sonra, Bizans'ın adayı tekrar ele geçirme mücadeleleri başlamıştır. Adanın tekrar Bizans hakimiyetine girmesi 961 yılında olmuştur. Bizans hakimiyetine giren adada Müslümanlığın izlerini silmek için bir mücadele içine girilmiştir. Bu mücadele esnasında uygulanan baskılar nedeniyle adadan göçler olmuş ve bu sebepten dolayı adanın nüfusu belirli oranda azalmıştır²¹. Bu dönemde ada halkının bir çoğunun Hıristiyanlaştırıldığı ve halkın da vergi vermemek için sık sık isyan çıkardığı görülmektedir²².

Girit, IV. Haçlı seferleri sırasında Bizans İmparatorluğu taksim edilirken Montferrat Markisi'nin payına düştü. Ancak Marki adada karşılaşacağı güçlükleri dikkate alarak adayı satmaya karar verdi. Bundan haberdar olan Cenevizliler adayı satın almak istedilerse de karşılarında rakip olarak Venediklilere buldular. Marki Boniface, İmparatorun iznini aldıktan sonra 12 Ağustos 1204'te yapılan bir anlaşma ile Girit'i 100.000 gümüş karşılığında Venediklileri satmıştır²³. Venedik'in Girit'i alması ona Ege'nin ve Doğunun en hatırı sayılır deniz hakimiyetini sağlamıştır. Venedikliler adada egemenliklerini sağlamlaştırmak amacıyla tıpkı Romalılar gibi anavatanlarından buraya bir kısım insanları getirip yerleştirmişlerdir. Sahil şehirlerinin tamamını tahkim ettikleri gibi adanın iç kısmında da müstahkem kaleler

¹⁹ Tükin, 1996: 85.

²⁰ Ersin Gülsoy, (1997): *Girit'in Fethi ve Adada Osmanlı İdaresinin Tesisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: s. 4.

²¹ *Silahdar Tarihi*, (1928): Yay. Haz. Ahmet Refik, C. I, İstanbul: s. 536.

²² Tükin, 1996: 86.

²³ Tükin, 1996: 86.

yapmışlar ve küçük garnizonlar kurmuşlardır. Adanın idaresi, maiyetinde bir büyük komutan ve iki müşavir bulunan Dük unvanlı bir umumi valiye verildi. Vali bunlarla birlikte adli işleri, iki hazinedar ile mali işleri idare ediyordu. Fakat gelirler ve giderler Venedik senatosunun sıkı kontrolü altında bulunduğu için mahalli hükümet bu konuda hiçbir şeyi değiştirmiyordu. Ada Hanya, Resmo, Kandiye ve Sittia adli idare bölgelerine ayrılmıştı. Kandiye bölgesi doğrudan doğruya umumi vali, diğer bölgeler de maiyetlerinde birer müşavir bulunan idareciler tarafından yönetiliyordu. Adanın savunması ve güvenliğinin temini için 20.000 kişilik bir ordu bulunduruluyordu²⁴. Venediklilerin ada halkından ağır vergiler alması üzerine Ortodoks kilisenin mallarına el koymaları ve Cenevizlilerin de kışkırtmaları üzerine adada bir çok isyan çıkmış, bunların bastırılmaları ise Venediklilere oldukça pahalıya mal olmuştur²⁵.

Girit'teki Venedikliler, Anadolu sahillerindeki Aydınoğulları, Mentешеoğulları gibi Türkmen beylikleriyle siyasi ve ticari ilişkiler kurmuştu²⁶.

3. Osmanlı Devleti'nin Adayı Ele Geçirme Çalışmaları ve Osmanlı Hakimiyeti Dönemi

Osmanlı Devleti'nin İstanbul'un fethinin sonra ardından başlattığı Akdeniz'de egemenlik kurma çalışmalarının son aşamasını Girit oluşturmaktadır. İstanbul fethedilince ekonomik ve stratejik önemi bir kat daha artan ada, XV. ve XVI. y.y'larda sık sık Türk akınlarına uğradıysa da hemen hepsi yağma amacı taşımaktaydı²⁷. Osmanlı Devleti ile Venedik arasındaki ilişkiler kesintiye uğradığında, ada Osmanlı donanmasının saldırılarına uğramakta ama fetih amaçlı seferler bir türlü gerçekleşmemektedir. Osmanlı Devleti'nin bir kara devleti olması, devlet kurumlarını yerleştirmeye çalışması ve Venedik ile olan ticaret ilişkileri Girit'in elde edilmesini engellemiştir. Ama Rodos'un 1522'de, Kıbrıs'ın 1571'de

²⁴ Tukin, 1988: 792.

²⁵ İsyenlar hakkında geniş bilgi için Bkz. Tukin 1945: 174-176.

²⁶ Işın, 1945: 34.

²⁷ 1560 tarihinde Karaca Ali ve Divane Yusuf isimdeki reisler Girit Adasını basıp, Venediklilerden aldıkları 200 esiri Midilli Adasında sattıklarından dolayı Balyoz'un müracaat etmesi üzerine bunların iade edilmesi kararlaştırılmıştır. B.O.A., *M.D.*, nr.4, s. 197, Hkm. 1593, 23 Safer 968-14 Kasım 1560.

fethi ve Osmanlı Devleti sınırları Malta'ya kadar uzandığı halde Girit'in fethinin geciktirilmesi düşündürücüdür²⁸.

Girit'in fethini geciktiren etkenleri iki grupta incelemek mümkündür: Birincisi; XVI. y.y.'ın ikinci yarısında başlayan içteki sosyal ve ekonomik kaynaşmalardır. Hızla artan nüfus, bunların oluşturduğu büyük pahalılıklar, tahıl kıtlığı ve paralelinde iç ayaklanmalar, köylünün toprağı terk etmesi ile üretimdeki düşüş, bütçe açıkları, merkezi sistemdeki bozulma, taşra yöneticilerinin merkez ile bağlarını koparma girişimleri ve rüşvetin önlenemeyişi şeklindedir. İkinci grupta Osmanlı İmparatorluğu'nun dış politikasını belirleyen ana noktalar, doğal sınırlara ulaşması, doğuda güçlü bir İran ve batıda güçlü bir Avusturya ile komşu olması şeklinde sıralanabilir²⁹.

Osmanlılar'ın Girit üzerindeki emellerini sezen Venedikliler, adadaki hakimiyetlerini devam ettirebilmek için bir takım siyasi faaliyette bulundular. IV. Murat zamanında çıkan Avlonya hadisesini Sultan İbrahim dönemindeki Sümbül Ağa olayının devam ettirmesi, iki devlet arasında başlayan savaşın görünür sebebini oluşturmuştur. Sümbül Ağa'yı Mısır'a götüren küçük bir gemi kafilesinin Girit sularında pusuya yatmış olan Malta korsanları tarafından saldırıya uğraması ve gasbedilen eşyaların Girit'te satılması, bir çeyrek asır devam edecek savaşın başlamasına neden olmuştur³⁰.

Silâhdarlıktan Kaptan-ı deryalığa terfi ettirilen Yusuf Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu Girit'te Hanya ve civarında karaya çıkmış, elli dört gün süren bir kuşatmadan sonra Hanya kalesi 1645'te alınmıştır³¹. Bu elde edilen başarılar Osmanlı Devleti'ni Girit'in alınması konusunda ümitlendirdi ise de Venedik'in Çanakkale Boğazı'nı ablukaya alarak, deniz yoluyla Girit'e kuvvet gönderilmesine engel olması sebebiyle savaş uzamış ve ada bir türlü alınamamıştır. Ancak Bozca ve Limni adalarını zapteden ve Çanakkale Boğazı'nı abluka altına alan Venedikliler, Osmanlı Devleti'ni Girit adasının fethinden vazgeçiremediği gibi Türk kuvvetlerinin diğer kaleleri almalarına engel olamamışlardır. Hanya fatihi Yusuf Paşa'dan sonra

²⁸ Adıyke, 1994: 11.

²⁹ Adıyke, 1994: 12.

³⁰ Evliya Çelebi, (1983): *Seyahatnâme (Akdeniz Adaları ve Girit'in Fethi)*, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, Ankara: 94-95.

³¹ Işın, 1945: 40-41.

Girit'teki kuvvetlerin başına getirilen Deli Hüseyin Paşa, Kisamo, Apokorono, Granbosa ve Resmo gibi önemli bir çok kaleyi ele geçirmiştir. Ancak savaş Hanya kuşatması ile kilitlenmiştir³².

Avusturya ve Erdel meselelerini istedikleri şekilde halleden Osmanlı Devleti, çok uzayan ve devlete maddi ve manevi kayıplara yol açan³³ Girit savaşına kesin bir çözüm getirmek amacıyla Sadrazam Fazıl Ahmet Paşa idaresinde büyük bir kuvveti 1666 tarihinde adaya gönderdiler³⁴. Fazıl Ahmet Paşa kumandası altında Osmanlı kuvvetlerinin iki buçuk yıl süren sıkı kuşatması 9 Rebiülahir 1080 (6 Eylül 1669)'da imzalanan on sekiz maddelik bir teslim anlaşmasıyla sona ermiştir³⁵. Bu anlaşma ile Spinalonga ile Suda kaleleri Venediklilerin elinde kalmıştı. Daha sonra 1715 yılında da Venedik'e karşı açılan Mora seferi sırasında bu kaleler fethedildi. Granbosa kalesi ise 1692 yılında ele geçirilerek ada tamamen Osmanlı Devleti'nin hakimiyetine girmiş oldu³⁶.

Osmanlı hakimiyeti altına giren Girit adası merkezi Kandiye olmak üzere imtiyazlı bir eyalet haline getirildi ve Kandiye, Hanya ve Resmo sancaklarına ayrıldı. İlk iki sancağa gönderilen muhafızlar vezirlik rütbesini haiz olmakla birlikte bazen Hanya mutasarrıflığına mirimiranlar ve Resmo'ya da vezirler tayin edilmiştir. Bilhassa Mora ihtilali esnasında her üç muhafızlık Kandiye Valisi Süleyman Paşa'nın emri altında birleşmiş ve bu tarihten itibaren bu usul uygulanmıştır. Daha sonra Kandiye, adanın merkezi olmaktan çıkarılarak 1850 yılından itibaren yerini

³² Gülsoy, 1997: 42-43.

³³ Girit savaşı sırasında 199775 adet top güllesi, 111313 kantar barut, 75322 adet Gazgan Humbarası, 126755 adet Şişe Humbarası, 1858852 adet Turuncu Humbarası kullanılmıştır. Bunun yanında 1115 paşa, 25639 Yeniçeri, 7796 yeniçeri Beğleri, 37645 tımar erbabı, 4963 serdengeçti, 6985 cebeci, 2296 topçu, 29965 lağımçı şehit olmuştur. *Girit Tarihi*, (Tarihsiz): Selimiye kütüphanesi Yazma Eser, Tas. No. 449.

³⁴ Girit fethinin uzun sürmesi nedeni ile bir çok kişi burada şehit olmuş, bu yüzden Girit için türküler yakılmıştır.

*Sultan Mehmet'in gazi kulları
Din uğruna şehit oldu Girit'te
Nice anaların merd oğulları,
Kırmızı gül gibi soldu Girit'te*

*Gurbet ateşiyle bağrımız pişti
Gaziler gazada şüheda düştü
Kimi gidip hasretine kavuştu
Kimi hasret olup kaldı Girit'te*

Cevdet Duman, (1967: "Türkülerle Girit Savaşı", *Hayat Tarih Mecmuası*, C. 2, S.11, İstanbul: s. 26.

³⁵ Girit seferi hakkında geniş bilgi için Bkz. Ziya-Rahmi, (1933): *Girit Seferi*, Askeri Matbaa, İstanbul: 15 vd.

³⁶ *Silahdar Tarihi*, 1928: 520.

Hanya şehri almıştır. Osmanlı idaresi altında ada halkının can, namus ve malları güvence altına alındığı gibi yerli ahalinin cemaat işlerine de karışılmamıştır³⁷.

Ada Mehmet Ali Paşa'nın idaresinde bulunduğu sırada Kandiye, Hanya ve Resmo'da Müslüman ve Hıristiyan üyelerden oluşan birer meclis kurulduğu gibi İsfakya'da da bir meclis oluşturulmuştur. Vali ve kaymakamların başkanlığı altında bulunan bu meclisler, dini ve mirasa ait meseleler dışında her türlü davaya bakmakla yükümlü idiler³⁸.

Adanın fethedilmesinden sonra adanın genelini kapsayan bir yazım (tahrir) işlemine girişildi. Bu yazımda zimmeti kabul eden reayanın miktarı ile vermekle yükümlü oldukları vergiler ve esasları belirlenmiştir. Bu yazıma göre halk iki tür vergi vermekle yükümlü tutulmuştur. İlki cizye adı verilen, üç sınıf esasıyla 48-24-12 dirhem gümüş olarak alınan vergilerdir ki bunun yazımı sırasında toplam 26.764 kişi tespit edilmiştir. İkincisi ise halkın tasarrufunda bırakılan topraktan alınan vergidir. Toprak vergisi de iki kısma ayrılmıştır: İlk kısım, ekilip biçilen araziden önceleri 1/15 ve fetihten beş altı yıl sonra 1/7 oranında alınan vergidir. İkinci kısım da bağ ve bahçelerden boyutlarına göre alınan vergilerdir³⁹. İmparatorluğun diğer bölgelerinde ispençe, tapu, otlak, kışlak vb. divani ve örfi vergiler alınırken, gerek fetihten hemen sonra ve gerekse daha ilerideki tarihlerde Girit'de bu tür vergilerin alınmaması hakkında özel fermanlar yayınlanarak ada hususî imtiyazlı bir yer olmuştur.

³⁷ Tukin, 1996: 87.

³⁸ Nühket Adıyeke, (1993): "Girit'in Mehmet Ali Paşa Yönetimindeki Durumuna Dair Bir Rapor", *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, C. XV., S. 19, Ankara: s. 295-298.

³⁹ Ömer Lütfi Barkan, (1943): *XV. Ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları-Kanunlar*, İstanbul: s. 351-355.

I. BÖLÜM

1866 İSYANI

A. İSYAN ÖNCESİ GELİŞMELER VE İSYANIN SEBEBLERİ

1. 1821 Rum İsyanı ve Yunanistan'ın Bağımsızlığını Kazanması

Yunanistan'ın idari statüsü küçük kasabalar, köyler ve dağlık mıntikalardan oluşmakta, kendi idare adamları ve din adamlarıyla idare edilmekteydi. Bunlar kendi lisanlarıyla konuşurlar, kendi hocalarından ders alırlar ve kendi şarkılarını söylerler böylece geleneklerini devam ettirirlerdi. Bu durum sadece Yunanistan'da değil bütün Balkan ülkelerinde aynıydı. Böyle olunca Türk idaresi daima yüzeyde kalmıştır.

Bütün Balkan milletlerinin içinde bulunduğu durum yanında Rumların Osmanlı Devleti içindeki özel durumları bulunmaktaydı. Osmanlı Devleti içinde yaşayan Sırlar, Arnavutlar, Bulgarlar belirli bölgelerde yerleştikleri halde, Rumlar her tarafta yaygın halde oturuyorlardı. Rumların dağınık olmaları, Osmanlı Devleti elinde bulunan yerlerde bir zamanlar Rumlaşmış Bizans İmparatorluğu'nun hakim olduğu fikrinin ortaya çıkmasına ve "Bizans İmparatorluğunu Türkler yıktılar, Osmanlı Devleti'ni yıkıp Bizans İmparatorluğunu ihya etmek lazımdır" fikri savunulmaya başlanmış ve bunun sonunda da Yunan "Megalo-ideası" ortaya çıkmıştır¹.

İkinci olarak Türklerdeki "ticaretle uğraşmak gereksiz" düşüncesini iyi değerlendiren Rumlar, buldukları yerin ekonomik faaliyetlerine hakim olmuşlar, böylece de zengin olmuşlardır. Mora, Yunanistan ve adalardaki Rumlar, Venediklilerin gittikçe zayıflamasından daha sonrada Kaynarca muahedesine konulan "*Rumlar Karadeniz'de Rus bayrağı takarak ticaret edebilirler*"² maddesinden istifade ederek Akdeniz ve Karadeniz ticaretini ellerine geçirmişlerdir. 1821'de Rumların 3500 ile 4000 kadar ticaret gemileri ve 12-14 bin

¹ Tahsin Ünal, (1978):*Türk Siyasi Tarihi*, Ankara: s. 173.

² Nihat Erim, (1953):*Devletler arası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri*, C. 1, Ankara: s. 12.

kadar tayfaları 6-7 bin kadar topları vardı³. İsyan ettikleri takdirde donanmaları bir anlamda hazırды.

Zengin olan Rumların çoğu, Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde yeni Rum mektepleri açarak, Rumları kültürcü bilinçlendirmeye çalışmaktaydılar. Rum ticaret burjuvazisi, asıl olarak bir ulusal bilincin ortaya çıkmasına katkıda bulunmuştur. Okullar yaptırarak, kitaplıklar kurarak, öğrencilere burslar vererek Rum gençlerin laikleşen bir eğitim olanağına kavuşmasını sağlamışlar, diğer taraftan da Avrupa'da oluşan yeni düşüncelerin Rum kitleye ulaşmasını kolaylaştırmışlardır. Rum zenginlerin desteğiyle önceleri sadece İstanbul'daki "Patrik Akademisinde" eğitim görme olanağına sahip olan Rum gençlerin tahsil imkanları artmıştı⁴.

Osmanlı Devleti kurulduktan sonra yabancı devletler ile münasebetler zaruri hale geldi. Türkler arasında kafirin lisanını bilmek küfür telakki edildiğinden yabancı lisan bilen eleman bulmak zordu. Osmanlı Devleti tercüman ihtiyacını genelde Rumlardan karşılamaya çalışmış ve bunların sayısı gittikçe artmıştır. 1711 yılından itibaren Rum beylerinden Eflak-Buğdan beyliklerine Fenerli Rumlar tayin edilmeye başlandı. Bu ayrıcalıklar onları Avrupalılarla konuşma, fikir teatisinde bulunma, Osmanlıların Avrupa ve gayrimüslim tebaa hakkında takip ettikleri siyasetten haberdar olma imkanı sağlıyordu. Devlet nasıl idare edilir, dahili ve harici siyaset nasıl yürütülür bunları öğrenmişlerdi. İsyanı idare edenler ve devlet kurulduktan sonra işbaşına geçenler genelde tercümanlık ve voyvodalık etmiş insanlardı⁵.

Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethetmesinden sonra yaşamasına müsaade ettiği "Rum Patrikhanesi" Ortodoksların dini merkeziydi. Sırp, Bulgar, Romen ve Rusya'nın milli kiliseleri yoktu ve bunlar İstanbul'a bağlı idiler.

³ Zeki Arıkan, (1987): "1821 Yunan İsyanının Başlangıcı", *Askeri Tarih Bülteni*, S., 12, Ankara: s. 97.

⁴ Şükrü S. Gürel, (1993): *Tarihsel boyut içinde Türk Yunan ilişkileri*, Ankara: s. 25-26.

⁵ Ünal, 1978: 175-176.

Bunlar daha geç tarihlerde kendi kiliselerini kurmuşlardır⁶. Patrik'in Rumlardan olmasından dolayı Rumlar, diğer milletlere hakim idiler. Bu durum Rumlara bir üstünlük sağlamaktaydı. Her sene İmparatora ait tac, kılıç, elbise ve Bizans kartalının bulunduğu patrikhane ziyaretçilere gezdirilir, Bizans'ın parlak dönemleri ziyaretçilere anlatılırdı. Bir anlamda eski Bizans küçülmüş olarak patrikhanenin içinde yaşamaktaydı. Bu dini statü Rumların işine kolaylaştırıyordu⁷.

Rumların tarihi onlarda milli şuurun oluşmasına neden olmuştur. Rönesanstan beri, eski Yunan ilmiyle yakından ilgilenen Avrupalı alimlerde bir Yunan, Rum sempatisi oluşmuştur. Rumların idari, iktisadi, coğrafi, tarihi, dini imtiyaza sahip olmaları onları kalkındırması, milli benliklerini oluşturmak için teşkilatlanması ve isyan etmelerinde büyük etken olmuştur.

b. Rumların Teşkilatlanmaları

Avrupa'daki hükümetler Fransız ihtilalinin getirdiği yeni akımlara, bu akımların oluşturdukları yeni staffilere karşı uyum sağlamaya çalışırken Rumların bağımsızlık isteklerini de sempati ile karşılıyorlardı. Bundan dolayı Rumlar Avrupa'da bir çok cemiyet kurmuşlardır.

Bu cemiyetler ilk önceleri sadece halka kültür vermek maksadıyla kurulurken, sonraları Rumları teşkilatlandıran, isyana teşvik eden yerler olmuşlardır. Bu cemiyetler şair Rigas'ın Bükreş'te kurduğu "Filiki Eteryas" cemiyeti 1812'de Kapodistiria'nın "Müze dostları" cemiyetidir. Kısa zaman içerisinde Viyana'da, Paris'te Marsilya'da, Roma'da Napoli'de, Trieste'de cemiyetlerin şubeleri açılmıştır⁸.

⁶ Rum Ortodoks kilisesine bağlı olarak Bulgarlar 917'de, Sırbistan 1346'da, Ruslar 1589'da Romenler 1625'de kendilerinin kiliselerini kurmuşlardır. Ancak Fener Rum Patrikhanesinin Yunan milliyetçiliğini kendine temel prensip olarak benimsemesi, din kisvesi altında diğer Ortodoksları Yunanlaştırma yönündeki siyasetinde ısrar etmesi, kendine bağlı kiliselerde idari anlaşmazlıkları ve gelişen milliyetçilik akımlarının sonucu olarak Balkan milletleri XIX. yüzyılın sonlarında Rumların kontrolü altında bulunan İstanbul Patrikhanesinden ayrılarak 28 Ekim 1872'de Bulgarlar, 1879'da Sırp, 1885'de Romenler kendi milli kiliselerini kurmuşlardır. Bkz. İlker Alp, (1998): "Balkan Yarımadasındaki Gelişmeler", *Askeri Tarih Bülteni*, S.44, s.11; Cevdet Küçük, (1993): *Patrikhanenin Dünü ve Bugünü*, İstanbul: s. 96; M. Süreyya Şahin, (1996): *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*, İstanbul: s. 33.

⁷ Nurettin Türsan, (1987): "Yunan Sorunu", Ankara : s. 10-12.

⁸ Ünal, 1978: 178.

1814 yılında Filik-i Eterya cemiyeti⁹ Odesa'da kuruldu. Bu cemiyet Nikolas Skouphas, Emmanuel Ksanthos, Anastosyon Çakalof adlı kişiler tarafından kurulmuştur¹⁰. Bu gizli cemiyetin kuruluş amacı görünüşte Osmanlı Devleti'ndeki Hıristiyan toplumun eğitim ve öğretimini geliştirmek, gerçekte ise İstanbul başkent olmak üzere Bizans İmparatorluğunu kurmaktır.

Filik-i eterya cemiyeti Capod'istria adlı aslen Korfo'lu olan, sonradan Rusya'ya yerleşmiş olan bir Rumun manevi başkanlığında kurulmuştur. Asıl başkanı ise Rusya'ya yerleşmiş ve Çar'ın harp yaverliğini yapmakta olan, Fenerli Konstantin İpsilanti'nin oğlu, Aleksandr İpsilanti'ydi. Bütün bunlar Rusya'nın bu cemiyetleri el atından desteklediğini göstermektedir¹¹.

Filik-i Eterya cemiyetinin Odesa'da kurulmasının sebebi ise 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile Karadeniz'de serbest ticaret yapan Rumlar, özellikle Rusya'nın tahıl ticaretinden para kazanan armatörlerdi. Bu cemiyetin saflarında yalnızca yeni yükselen Karadeniz tüccarları değil, en başarısız Fenerli tüccarlar da yer almaktadır. Belirgin bir zümreyi hitap eden hareket olmaması, beklenilenin tersine, her kesimden, her düşünceden insanı çekebilmiştir. Derneğin üyelerinin %54'ü tüccar, %13'ü doktor, avukat gibi profesyoneller, %12 eşraf, %10 papazlar, %9'u eşkıya ve kolcu, %2'si ise köylü ve zanaatkarlardan oluşmaktadır¹².

Filik-i Eterya kuruluşundan kısa bir süre sonra gelişerek Osmanlı topraklarında ve dışarıda genişlemiştir. İstanbul, İzmir, Sakız, Misolongi, Bükreş, Yanya, Yaş, Triyeste gibi önemli merkezlerde şubeler kurulmuştur. Cemiyetin çalışmaları son derece gizli bir şekilde yürütülmekteydi. Bunun için ant içme, rütbelere ve özel şifreler yapılmıştır. Bu şifrelerden bazıları Çoban cemiyetinin reisi, tavsiyeli ikinci reis, Padişah (Bigarez), Sadrazam (ziyade müşkül), vb. gibidir. Filik-i Eterya güçlendikçe, amaçları daha kesin ve geniş hale gelmiştir. İlk amaçları, Mora'da bir Yunan Devleti kurmaktır. Sonra Orta Yunanistan, Batı Trakya, Selanik, Ege Adaları, On iki Ada, Girit, Batı Anadolu ve Kıbrıs'ı

⁹ Bu cemiyetin kuruluşu sırasındaki adı "Filik-i Eterya" idi. Bunun adı 1894 yılında Etnik-i Eterya olarak değiştirilmiştir bir çok kaynaktan Filik-i Eterya ile Etnik-i Eterya birbirine karıştırılmaktadır. Bkz. Gürel, 1993:27.

¹⁰ M. Hatipoğlu, (1988): *Yunanistan'daki Gelişmeler Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101. Yılı*, Ankara: s.8.

¹¹ Türsan, 1978: 33-35; A. Şükrü Esmer, (1944): *Siyasi Tarih*, İstanbul: s. 105-108.

¹² Gürel, 1993: 27.

Yunanistan'a katmak ve son olarak da İstanbul'u ele geçirerek Bizans İmparatorluğunu tekrar dirilterek Megali-idea (Büyük idea)'yı gerçekleştirmektir¹³. Nitekim "Megali-idea" Helenlerin önderliğinde Bizans İmparatorluğunu yeniden diriltmek ülküsü olarak da tanımlanmaktadır¹⁴.

Filik-i Eterya cemiyetinin kuruluşundan kısa bir süre sonra harekete geçip, başarı sağlamasında, cemiyet azalarının zengin olmalarının büyük rolü vardır. Cemiyette toplanan milyonlarca para ile az zamanda kara ve deniz kuvvetleri teçhiz ederek harekete geçmişlerdir. Cemiyetin asıl gücünü dağlarda eşkıyalık edenler ile, korsanlara karşı gemilerinde top taşıma imtiyazı olan ticaret gemileri oluşturmuştur¹⁵.

c. Yunanistan'ın Bağımsızlık Mücadelesi

XVII. yüzyılın sonlarından beri Fransız ihtilalinin oluşturduğu Milliyetçilik fikirlerinin Balkanlarda yayılması, Eski Yunan kültürüne hayran olan Avrupa milletlerinin Yunanlıları her konuda desteklemeleri ve tahrik etmeleri onları ayaklanmaya sürüklemiştir. 1820'li yıllara gelindiğinde Rum-Ortodoks aleminde isyan ve istiklal arzusunun kesin belirtileri görülmeğe başlanmıştır. Rumlar, Osmanlı Devleti'nden ayrılarak istiklallerine kavuşmayı milli bir gaye saymaktadırlar.

Yaklaşık on yıl süren Yunan ayaklanmalarını iki devreye ayırabiliriz. İlk dönemde olaylar Osmanlı Devleti'nin bir iç meselesi halinde devam eder. İkinci devre ise olayların büyümesi ile milletlerarası bir mesele haline gelen ve dış müdahalelerin olduğu dönemdir.

ca. Eflak-Boğdan Ayaklanması

1820 yılında Rumların korkulu rüyası haline gelen Tepedelenli Ali Paşa'nın Devlet kuvvetleriyle çatışmaya girmesi nedeniyle, Boğdan ve Eflak'ın eski beylerinden, Fenerli Konstantinos İpsilatis'in oğlu ve Çar I. Aleksandr'ın yaveri

¹³ Rifat Uçarol, (1995): *Siyasi Tarih*, İstanbul: s. 138.

¹⁴ Selahattin Salıskı, (1968): *Türk Yunan İlişkileri Tarihi ve Etnik-i Eterya*, İstanbul: s. 143-144.

¹⁵ Ünal, 1978: 179.

aynı zamanda Filik-i Eteryâ'nın başı Aleksandros İpsilantis Yaş şehrine doğru harekete geçerek 3000 kişilik kuvvetiyle ilk organizeli ayaklanmayı başlatmıştır¹⁶.

6 Mart 1821 günü İpsilantis kardeşi Nikolos İpsilantis ve kendisi gibi Rusya'da görev yapan Konte Kuzenos ile birlikte Prut şehrine geçip Yaş şehrine girmişlerdir. Yaş şehrinde kendilerine göre bir düzen kurarak, şehri "kutsal mücadele" bayrakları ile donatmışlardır. İpsilanti Eflak'a vardığında yanındaki kuvvetlerin sayısı 5000 kişiyi bulmuştur¹⁷. İpsilantislerin isyanın başından beri Çar'a güvendiklerinden dolayı geçtikleri yerlerde halka bildiriler dağıtarak¹⁸. ayaklanmaya katıldıkları takdirde kendilerine Rusya'nın yardıma geleceğini telkin etmekteydiler. Avrupa Devletlerinin Rusya'yayı bu gibi ayaklanmalar için uyarmaları üzerine, İpsilantis Rus yardımından mahrum kalmıştır. Bu arada hapis cezasına çarptırılarak mahkum edilmiştir¹⁹.

cb. Mora ayaklanması

Eflak-Buğdan ayaklanmasının bastırılmağa çalışıldığı sırada bütün Rumların ayaklandıkları haberi Bâbiâli'de bomba gibi patlamıştır. II. Mahmut bu olaylar üzerine hiddetlenip bütün Rumların katlini emretti. Daha sonra araya girilmesi ile bu işte suçu olmayanların bağışlanması, suçluların araştırılarak cezalandırılması, suçsuzlara ilişilmemesi hususunda irade çıkmıştır²⁰.

Eflak-Buğdan'daki başarısız ayaklanmanın hemen ardından Morada özellikle Patras şehri merkez olmak üzere çok daha ciddi sonuçlar doğuracak bir isyan başlatıldı. Mora'daki şartlar Eflak-Boğdan'a göre daha uygundu. Bu ayaklanmayı Aleksandros İpsilantis'in kardeşi Dhimitros İpsilantis yönetmekteydi.

Mora'daki bu isyanda parmağı olduğundan şüphenilen Fener Patriği V. Gregorius II. Mahmut'un emriyle 22 Nisan 1821'de Patrikhanenin kapılarının

¹⁶Hatipoğlu, 1978: 13-15.

¹⁷ Arıkan, 1987: 97.

¹⁸ İpsilantis Yaş'ta üç bildiri dağıtmıştır. Birincisi 6 Mart 1821 tarihli olup yerli Boğdan halkına hitap etmektedir. İkincisi ise 8 Mart tarihli olup ilki Filik-i Eteryâ'ya hitap etmektedir. Burada halkın silahlanması, para toplamasını, milli kıyafetlerin giyilmesini, Yunanistan'ın bağımsızlığı için savaşılmasını bildirmektedir. Diğeri ise, "Yunan halkına inanç ve vatan için döğüş!, silah başına arkadaşlar!, vatan sizi çağırıyor!"....denilmektedir. Bkz. Hatipoğlu, 1988: s.18.

¹⁹ Hatipoğlu, 1988: 18.

²⁰ Ahmet Cevdet Paşa, (1309): *Tarih-i Cevdet*, C. XII, İstanbul: s. 70.

birinde resmi kıyafetiyle idam edilmiştir²¹. Bâbüâli'nin bu tavrı, Rusya başta olmak üzere bütün Hıristiyan ülkelerini heyecanlandırmıştır. Rusya Osmanlı Devletine bir ultimatom vererek, Eflak-Boğdan'daki Türk askerlerinin çekilmesini, daha da ileri giderek Avrupa Devletlerinin Osmanlı Devleti'ni yıkmalarını teklif etmiştir²².

Mora'da çarpışmalar devam ederken, Yunanlılar 22 Ocak 1822'de Epidaurus'da toplanarak bir "*Bağımsızlık Beyannamesi*", daha sonra "*Epidaurus Anayasası*" adı altında bir Anayasa kabul ettiler²³. İngiltere, ilk baştan diğer Avrupa Devletleri gibi davrandı ise de yeni şartlar kendisini daha müdahaleci davranmasına neden olmuştur. Çünkü Rusya'nın Yunanistan üzerinde nüfuz sahibi olması, onun Doğu Akdeniz'e rahatça sarkması demektir. İngiltere Yunanistan'a destek çıkması, daha aktif olması gerekiyordu. İngiltere bunun ilk işaretini 1823'de Yunan çetelerini tanıyarak ortaya koymuştur²⁴.

Osmanlı Devleti çatışmaların uzayıp gitmesi ve kesin bir sonuç alınmaması üzerine Mısır Valisi M. Ali Paşa'dan yardım istemiştir²⁵. M. Ali Paşa, oğlu İbrahim Paşayı bu meseleyi çözmesi için Mora'ya göndermiştir. Aynı zamanda Osmanlı Devleti'ne zaman kazandırmak isteyen Meternich Yunan meselesinin milletler arası bir kongrede ele alınmasını gündeme getirmiştir. 1825 Şubatı'nda Petersburg'da toplanan ve Osmanlı Devleti'nden imtiyazlar isteyen kongre kararlarını Osmanlı Devleti reddetmiştir²⁶. 6 Temmuz 1827'de Londra'da İmzalanan ve Petersburg kararlarını teyit eden bir protokol ile bu kararları kabul etmesi durumunda âsilerle Türk yönetimi arasında bir mütareke yapılmasını, bunu müteakip bir Yunan Devleti'nin kurulacağını, eğer Bâbüâli bunu kabul etmezse İngiltere, Fransa, Rusya Yunanlılara yardım etmenin yanı sıra Osmanlı Devletine baskıda bulunacağını bildirmiştir²⁷.

Osmanlı Devleti bu şartları iç işlerine karışma anlamına geldiğinden kabul etmemiştir. Bunun üzerine İngiliz, Fransız ve Rus donanması Mora'yı, Çanakkale

²¹ İstanbul'daki Fener Patrikhanesinin bu kapısı hala kapalı tutulmakta ve kullanılmamaktadır. Burası "kin kapısı" olarak adlandırılarak burada yüksek rütbeli bir Türk asılmadan açılmayacağını iddia etmektedirler. Bkz. Süreyya Şahin, 1996: 142-145.

²² Fahir Armaoğlu, (1975): *Siyasi Tarih (1789-1960)*, Ankara: s. 101.

²³ Sun, 1965: 6.

²⁴ Hatipoğlu, 1988: 21.

²⁵ E. Ziya Karal, (1988): *Osmanlı Tarihi*, C. VII, Ankara: s. 119.

²⁶ Armaoğlu, 1975: 102.

²⁷ Hatipoğlu, 1988: 24.

göstermeye başladı. Osmanlı Devleti bu yerlerde Yunan ayaklanmalarının ve bağımsızlığının meydana getirdiği etkileri yok etmek için yeni düzenlemeler getirmeye çalışmıştır³².

Adada Osmanlı egemenliğinin kurulmasının ardından bir süre durgunluk yaşanmıştır. Osmanlı idaresi altında nüfusu Rum isyanından önce artış göstermiştir³³. Ancak milliyetçilik duyguları, Filik-i Eterya Derneğinin çalışmaları etkisini 1821 isyanında Girit'te göstermiştir³⁴.

İsyan sırasında Rumlar ticaret gemilerini korsan gemileri şekline getirerek Akdeniz'in güvenliğini sarstıkları belirtilmektedir³⁵. Bu isyan sırasında Çamlıca, Suluca ve İpsara adalarından kalkan gemiler Mora'ya, Anadolu kıyılarına ve Girit'e malzeme taşımaktaydılar. Bunlar Mora'ya gitmekte olan donanmaya da zarar vermekteydiler³⁶. Korsan gemileri Girit adasında Osmanlı Devleti'ne karşı bir ayaklanma çıkarmayı başarmışlardır. Başta hırsızlık ve serkeşlikleri ile tanınan İsfakyalılar olmak üzere, Hanya Sancağı'na bağlı Apokorono ve Hanya nahiyesinin dağ köyleri halkı 1821 Temmuz başlarında ayaklanarak Türklerin oturduğu kasaba ve köylere saldırmıştır³⁷.

1830 isyanına Girit ve Sisam adaları da katılmıştır. Sisam adası muhtariyet elde etse de Girit'in durumunda bir değişiklik olmamıştır. Rusya'nın yanı sıra Yunanistan Girit adasına yardım için dernekler kurmuş ve Girit'te de isyan çıkararak bağımsızlığını kazanması için çalışmıştır³⁸.

İsyan kıvılcımı kısa süre içinde bütün adaya yayıldı. İsfakiye'nin ardından Hanya'ya yayılan isyanda yerel kuvvetlerin yeterli olmaması nedeniyle Bâbîâli Mısır valisi M. Ali Paşa'nın kuvvetlerinden yardım istedi. Mısır kuvvetlerinin gelmesi ile isyan bastırıldı. Böylece adada Mısır kuvvetleri ile Giritli Rumlar

³² İber Ortaylı, (1986): "Tanzimat Döneminde Yunanistan ve Osmanlı İmparatorluğu", *III. Askeri Tarih Seminerleri*, S. 163, Ankara: s.162-164.

³³ Cemal Tükin, (1945): "Girit İsyanları" *Belleten*, C. IX / 34, Ankara: s.205.

³⁴ Şimşir, 1989: .32; Beria Remzi Özoran, (1968): "Girit'teki Oyun ve Kıbrıs", *Türk Kadını*, C. 3, Sayı 22, s. 22-26.

³⁵ Ahmet Cevdet Paşa, 1309:156

³⁶ Arıkan, 1987: 115.

³⁷ Cemal Tükin, (1988) "Girit" Maddesi, *LA*, C.IV, İstanbul: s.796,

³⁸ Sun, 1965: 13.

Boğazını abluka altına aldılar. M. Ali Paşa'nın Mısırdan göndereceği donanmaya engel olmak için Navarin'i ablukaya alan müttefik donanması 20 Ekim 1827'de Navarin'de Osmanlı ve Mısır donanmasını yakmışlardır²⁸.

cd. Yunanistan Krallığı'nın kurulması

Navarin olaylarından dolayı tazminat talebinde bulunan Osmanlı Devleti ile müttefik devletler arası açılmıştır. Rusya Devleti 1828 Nisanında Osmanlı Devleti'ne harp ilan etmiştir. Osmanlı Devleti savaştan yenilerek barış istemek zorunda kalmıştır. Edirne'ye kadar Balkan topraklarını işgal etmiş olan Rusya ile 2-14 Eylül 1829 tarihinde barış görüşmeleri yapılmış ve 14 Eylül 1829 tarihinde Edirne antlaşması imzalanmıştır²⁹.

Osmanlı Devleti Küçük Kaynarca'dan sonra imzaladığı en ağır antlaşma olan Edirne Antlaşması ile 1826 Petersburg protokolünü tanıdığını belirtir. Bu antlaşma ile Yunanistan Devleti kurulması ile Osmanlı Devleti toprak kaybetmiştir. 3 Şubat 1830 tarihinde İngiltere, Fransa ve Rusya arasında imzalanan Londra protokolünün üçüncü maddesi ile bağımsız Yunanistan Devleti'nin kurulmuş ve sınırları belirlenmiştir³⁰.

d. Yunanistan'ın Bağımsızlığının Girit'e tesiri

Yunanistan 14 Eylül 1829 Edirne Antlaşması ve 3 Şubat 1830 Londra Protokolü ile bağımsız olmuş ve sınırları çizilmiştir. Bu sınırlar çizilirken Rumların yaşadığı her yer buna dahil olmamıştı. Dahil olmayan yerlerden birisi de Girit idi. Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra "Megali idea" belirlenirken ilk göz önüne alınan yerlerin başında Girit gelmektedir³¹. Megali idea'nın hedefleri Yunanistan sınırlarının Balkan Yarımadasından Peloponez'in kuzey kıyılarını, Adriyatik Denizi'nden Karadeniz'e ve Toros Dağları'na kadar genişlemektir. Kilisenin ve milliyetçilik akımının tesiriyle Adalar ve Teselya'da antlaşma etkisini

²⁸ Sun, 1965: 8.

²⁹ *Türk Yunan ilişkileri ve Megali idea*, (1975): Genel Kurmay A.S.E. Başkanlığı Yayn. Ankara: s. 8.

³⁰ Nihat Erim, (1953): *Devletler arası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri*, C. 1, Ankara: s.380.

³¹ Bilal N. Şimşir, (1989): *Ege Sorunu, (1912-1913)*, C.I., Ankara: s.31.

arasında mücadeleler başlamış oluyordu³⁹. Bundan sonra Girit'te 1866 tarihine kadar bazı isyanlar olmuş, fakat kısa surede bastırılmıştır. Bunlar; 1841'de Mısır buhranı sırasında ve 1852 'de Mahal-i Mukaddese meselesinde olduğu gibi Giritliler zaman zaman ayaklanmışlardır. Ancak en büyüğü ve en tesirlisi olan 1866'daki isyandır⁴⁰.

2. İsyanın Sebepleri

a. İslahat Fermanı

1856 İslahat Fermanı ülkenin diğer yerlerinde olduğu gibi, Girit'in iç durumunda da hissedilir değişikliklere neden oldu. Adanın Hıristiyan halkı İslahat Fermanı'nın vermiş olduğu serbestiyet ile büyük mülkler edinmeye başlamışlardır. Hatta bu dönemde Müslüman Giritliler arasından Hıristiyanlığa dönenler olmuştur⁴¹. Bu dönemde Girit'te ahalinin beşte ikisini Müslüman, beşte üçünü Hıristiyanlar oluşturmaktaydı⁴². Bunun yanında arazının üçte ikisinin Müslümanların elinde bulunduğu, Müslüman halkın Hıristiyan halktan 90 milyon kuruş kadar alacağı olduğu görülmektedir⁴³. Hıristiyanlar, Müslümanlara ve devlete olan borçlarından kurtulmak ve onların arazilerine el koyabilmenin tek yolunu bir isyan çıkartarak Müslümanları yerlerinden sürmede görüyorlardı⁴⁴.

³⁹ Mübahat Küttükoğlu, (1986): "Yunan İsyanı Sırasında Anadolu ve Adalar Rumlarının Tutumları ve Sonuçları", *III. Askeri Tarih Semineri*, Ankara: s.1336; Mithat İşm, (1945): *Tarihte Girit ve Türkler*, İstanbul: s.52.

⁴⁰ M. Celalettin Paşa, (1983): *Mirat-ı Hakikat*, (Yay. Haz. İsmet Miroğlu), C.I., İstanbul: s.25.

⁴¹ Ülkü Ataoğlu.,1973: *1866-68 Girit İsyancıları ve Ali Paşa'nın Girit'e Götmesi*, (İstanbul Üniv. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: s.9.

⁴² Ancak bu dönemde Girit Adasında 129000 Hıristiyan'a karşılık, 160000 Müslüman yaşadığı belirtilmektedir, Bkz. Şimşir, 1989: XXXII.; Atilla Atan, (1986): "Yunan Stratejisindeki Yeni Hedefler", *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, Sayı 22, s. 57-58.

⁴³ Abdullah Sivridağ, (1990): *Girit İhtilal Tarihi*, (İstanbul Üniver. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: s.9.

⁴⁴ Fransızca Katipliği göreviyle Ali Paşa ile birlikte Girit'e gitmiş olan Şarıl Mismar hatıratında isyanın sebeplerini şöyle anlatmaktadır; "En ileri gelen asiler devlet hazinesine karşı taahhütlerinden kurtulmak için çare arayan Aşar Mültezimleri idi. Borçlu Hıristiyanlar Müslümanları memleketi terke zorlayarak onlardan kurtulacakları ümidindeydiler. Fakir Rumlar da Müslümanlardan kalacak toprakları ele geçirmeyi tahayyül ediyorlardı. Bu ihtiraslara bazı kabilelerin tescillerini, matbuatın tahrirlerini ve çabuk terakki etmek için her vesileden istifadeye çalışan konsolosları entrikalarını da ilave etmelidir". Şarıl Mismar, (1327): *Hatırat-ı Alem-i İslam*, (Terc. Mehmet Rauf), Matbaat-ı Vilayet, İstanbul: s. 58.

b. Yunan Bağımsızlığının Girit'e Tesiri

1830 Yunan bağımsızlığı ile sonuçlanan isyana Girit ve Sisam adaları da katılmışlardı. İsyân sonunda Sisam Adası muhtariyete kavuştuğu halde, Girit'in durumunda bir değişiklik olmamıştır. Yunanistan bağımsızlığını kazandıktan sonra "Megali İdea" "Büyük Ülke" fikrini Giritliler arasına yaymaya ve halkı Osmanlı Devleti'ne karşı tahrik etmeye başladı. Yunanistan'daki 1862 ihtilali üzerine Yunan Kralı Birinci Othon'u devirerek yerine Danimarka genci Guillaume , I. Yorgi adıyla Yunanistan tahtına geçmiştir. İngiliz himayesinde bulunan Yunan denizindeki Yedi Ada İngiliz hükümeti tarafından 29 Mayıs 1864'de Yunanistan'a hediye edilmiştir⁴⁵. Bu kolay gelişmeler, ilhaklar Yunanistan'ın iştahını kabartırken, Giritli Rumları Yunanistan'a ilhak konusunda bir kat daha heyecanlandırmıştır.

Rumlar ile meskun hemen hemen bütün adaları elde ederek büyük Yunanistan kurmak isteyen Yunanlılar, Girit'teki Rumları tahrik etmek için, Rum milliyetçiliğiyle yetişmiş papaz ve öğretmenler göndermişlerdir⁴⁶. Yunan Hükümeti görünüşte işe resmen karışmamış olmakla birlikte isyancılara silah, cephane, erzak, para, gönüllü ve ada halkından asker, subay hatta Albay Korineos isminde bir Yunanlı komutan bile göndermiştir⁴⁷. Atina'da Girit ayaklanmasına yardım için dernekler kurulmuştur. Özellikle "Filik-i Eteryâ" bunları organize etmiştir. Bu dernekler sayesinde toplanan yardımlar Arkadi, Enosis, Kriti adlı Yunan vapurlarıyla adaya gönderilmiştir. Bütün bunların sayesinde Girit isyancıları Müslümanlarla ayaklanmaya iştirak etmeyen Hıristiyanlara da saldırıp ortalığı kan ve ateş içinde bırakmışlardır.

c. Milliyetçilik Kavramı ve Avrupa Devletlerin Tahriki

Fransız ihtilalinin ortaya çıkardığı milliyetçilik akımı Avrupa devletlerini etkilediği gibi, bünyesinde bir çok farklı milleti barındıran Osmanlı Devleti'ni de

⁴⁵ Bu adalar Korfu, Paksos, Ayamavra, Zanta, Kefelonya, İtaki, Sergio'dur. Babıâli bu ilhakı 8 Nisan 1865'te onaylamıştır. Bkz. Zuhuri Danışman, (1966): *Osmanlı imparatorluğu Tarihi*, C. XII, İstanbul: 770; Sun, 1965: 11.

⁴⁶ Mehmet Selahi, (1967): *Girit Meselesi*, (Yay. Haz. Münir Aktepe), İstanbul: s. 4.

⁴⁷ Yunanistan Milli Arşivinde bulunan bir belgede, 1841 tarihinde Poros adasındaki deniz tissünden 2000 adet silah ile 1035 okka barut çalındığı belirtilmektedir. Yıllar sonra bu çalınan malzemenin Girit'e gönderildiği anlaşılmıştır. *İNAF*, Girit-Kıbrıs Dosyası, 1997, s. 5; Sun, 1965: 12.

etkilemiştir. Özellikle Rumlar bu milliyetçilik tutkusuyla kendi benliklerine kavuşarak milli devletlerini kurma çalışmalarına koyulmuşlardır.

Rusya, Osmanlı Devleti'ni yıpratmak ve ileride yeniden doğu meselesini çıkartmak için Yunanistan'a bu konuda her zaman destek çıkmış özellikle de kışkırtmıştır⁴⁸. Rusya, Akdeniz'e inmek için Girit'i kullanacağı için Girit'in Yunanistan'ın eline geçmesi taraftarıdır. Bunun için Rusya Hıristiyanları Osmanlı Devletine karşı kışkırtmaktadır. Hatta Yunan Kralı Yorgi'nin evlendiği Rus Prensi için Rusya'nın çeyiz olarak Girit adasını vaad ettiğinden bile bahsedilmektedir.

Fransa İmparatoru III. Napolyon ise kendi memleketinde Müslüman halka akla gelmedik zulümler, baskılar yaparken, Osmanlı Devleti bünyesindeki azınlıklara özellikle Rumlara yardımını esirgememektedir. Girit olaylarına ismi karışmış, Girit isyanlarını idare edenlerle temasını muhafaza etmiş olan General Kallegris, III. Napolyon ile yaptığı görüşmede kendisinin Girit Valisi olarak tayini için Bâbüâli nezdinde girişimde bulunmasını rica etmiş, aksi takdirde Girit Hıristiyanlarının Müslümanlar tarafından katledilmek tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu ileri sürmüştür. III. Napolyonda "*Durum gerektirir ise Suriye Hıristiyanları için yaptıklarını Girit Hıristiyanları için de yaparım*" demiştir⁴⁹.

Fransa İmparatoru III. Napolyon, Paris Antlaşmasından sonra İtalya'dan Avusturya nüfuzunu ortadan kaldırmak için yaptığı anlaşmada Rusya menfaatini sağlayacak fedakârlıkları benimsemeye, Osmanlı Devleti işine müdahale etmeye başlamıştı. Böylece Şark meselesi tekrar ortaya çıkmıştır. Bu anlamda Bulgarlar Rum kilisesine olan bağlılıklarını koparıp istiklallerine kavuşmak için harekete geçmişlerdir. Eflak-Buğdan'ın muhtariyet imtiyazlarının genişletildiğini, Sırbistan ve Karadağ'ın istiklal için mücadele ettiğini Lübnan isyanlarının bile büyük devletlerin yardımıyla muhtariyetlerini kavuşmaları Rumlar'a harekete geçmeye teşvik ve tahrik etmektedir.

⁴⁸ Domna N. Dontes, (1970): "*Girit Meselesi Üzerine Bir Yunan isyanı*", Türk Tarih Dergisi, ,(Çev. Bilal N. Şimşir), Sayı. 39, s. 40.

⁴⁹ 1860 Suriye buhranı, önce bir iç karışıklık biçiminde ortaya çıkmış, bu isyanı, çıkarları doğrultusunda kullanmak isteyen Fransa ve diğer Avrupa Devletlerinin katılımıyla bir toplantı yapılmış ve müdahale ile sonuçlanmıştır. Bu müdahaleler Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışılarak yapılmıştır. Ayrıntılı bilgi için Bkz.: A. Haluk Ülman, (1966): *1860-1861 Suriye Buhranı-Osmanlı Diplomasisinden örnek bir olay*, Ankara, s. 13.

d. Osmanlı Yönetiminin Durumu

Osmanlı yönetiminin son dönemlerinin genel hastalığı olan liyakatsiz yöneticilerinin olayları ileriye dönük yorumlayıp çözüm üretememeleri ve son dönemde her tarafta olduğu gibi kolay adam harcamalar Girit eyaletinin yönetimini de etkilemiştir.

Osmanlı yönetimi Girit'teki isyanın başlamasının sebebini valilerde görmüş ilk önce Veli Paşa yerine Kaptan-ı Derya Ahmet Paşa ondan sonra Hüseyin Avni Paşa, daha sonra da İsmail Paşa gönderilmiştir⁵⁰. Bâbiâli Girit'in huzur ve sükununu iyi valilerle sağlayabileceğini sanıyordu ama bu zordu. Bunun yanında adada devletin adını kötüleyecek yetkililer de bulunmaktaydı. Serasker Ömer Paşa'nın sahip olma isteğini Sifakya'lı bir kadının kabul etmemesi üzerine, Ömer Paşa hile yoluna saparak kadını tercümanına nikah edip, bu Rumu ikna ettikten sonra gece zifafa kendisi girmiştir. Bu olayın daha sonra şikayet olması üzerine bütün adaya yayılmış ve sonunda da Ömer Paşa görevinden azl edilmiştir⁵¹.

Girit'e görevlendirilen valiler Adadaki Rumların isyan hazırlığını engelleyecek tedbirleri zamanında alamamışlar ve bu gelişmeleri layık olduğu katiyette devlet merkezine bildirmemişlerdir. Böylece Bâbiâli'nin isyanlar karşısında önlemler alması gecikmiştir⁵². Bunun yanında Girit'teki olayların içinde yaşayıp, olayların gidişatından pek memnun olmayan yetkililer de değişik yollarla seslerini merkeze duyurmaya çalışmışlardır⁵³.

⁵⁰ Ataoğlu, 1973: 9-10.

⁵¹ A. Haydar Emir, (1931): *Girit İhtilali*, İstanbul: s. 32.

⁵² Emir, 1931: 8.

⁵³ Bunlardan biriside 1859-60 senelerinde Girit kadısı olarak görev yapan İzzet Efendidir. Bu şahıs Girit'in gidişiyle ilgili bir Layiha yayınlamıştır. "*Girit Ahvaline Dair Bir Layiha*" adını taşıyan bu Layiha ile, adadaki huzursuzluktan bahsetmekte ve devletin ne gibi tedbirler alması gerektiğini değerlendirmektedir. İzzet Efendi, bu zamana kadar gayrimüslim ahaliyi en iyi şekilde davranan devletin bu tavrını değiştirmesi gerektiğini, isyanı teşvik eden şahıslara karşı da gerektiğinde zor kullanılmasının uygun olacağını değerlendirmiştir. İdris Bostan, (1987): "Girit'e dair bir Layiha", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, İstanbul: Sayı 2, s. 21-22.

B. İSYANIN BAŞLAMASI VE YAYILMASI

1. İsyana Ateşinin Yakılması

a. *Girit Rumların Bâbîâli'den İstekleri*

1830 Yunan istiklali ile sonuçlanan isyana Girit ve Sisam Adaları da katılmış, fakat Sisam Adası muhtariyete kavuştuğu halde, Girit'in durumunda bir değişiklik olmaması üzerine Girit Rumları isteklerine ulaşabilmek için her yolu denemeye başladılar.

22 Mayıs 1866 tarihinde Girit'in bütün nahiyelerinden gelen delegeler Epitropiya'da toplanarak padişahın Avrupa Devletlerinin garanti etmiş olduğu Islahat Fermanındaki ıslahatın yapılmasını bir arzu hal ile bildirdiler.

Delegelerin gönderdiği arzu halde şunlar istenmektedir⁵⁴:

1- Vergilerin azaltılması; 1858 tarihinden bugüne kadar bize verilen imtiyaza muhalif olarak vergiler artmış, bunun yanında yeni vergiler ihdas edilmiştir. Bu vergilerin çokluğundan dolayı vergilerini vaktinde ödemediği zaman ahali tazyik edilmiş ve bunun neticesinde firar eyleyerek hazineyi dahi zarara soktukları belirtilmektedir.

2- Yol, köprü yapılması suretiyle ulaşımın kolaylaştırılması; adada yol olmadığından her sene çay ve derelerde birçok kimseler telef olmakta, bu durum ticarete dahi engel olmaktadır.

3- Müslümanlar karşısında Hristiyanlara hiçbir garanti sağlamayan adalet sisteminin Islah edilmesi; Girit Adası'nın Müslüman ve Hristiyan halkının umumi lisanı Rumca iken, varaka ve arzuhal Rumca değil Türkçe yapılmaktadır. Bundan dolayı mahkemede görülen davalarda büyük problem yaşanmaktadır. Herkese Rumca ve Türkçe serbest olmalıdır. Bir de mahkemelerde Hristiyan şahitliğinin kabul edilmemesi durumu vardı. Bu durum Bâbîâli'nin yayınladığı fermana ters düşmektedir.

⁵⁴ Mahmut Celalettin Paşa, *Girit İhtilal Tarihi*, Üniversite Kütüphanesi Türkçe Yazma, No. 4151, s.79-81, Bu eserin transkripsiyonu Abdullah Sivridağ tarafından Yüksek Lisans tezi olarak yapılmıştır.

4- Okul ve hastane yapımı ve gerekli personelin gönderilmesi; Okullara ecnebi tebaadan muallim kabul olunması gerektiği,

5- Adanın umumi limanlarının kapalı olması; Mallarını açık olan üç limana taşımakta zorluk çektiklerini belirterek bu limanların ihracat ve ithalata açık olması istenmektedir.

6- Şahsi hürriyetlerin garanti edilmesi; Adada umumi af ilan edilmesi istenmektedir⁵⁵.

Bâbîâli bu konuda okul, hastane ve köprü yapılmasıyla ilgili olanları dikkate alacağına, diğer isteklerini ise haklı sebeplere dayanır görmediği için reddetmiştir. Bu cevap Girit valisi İsmail Paşa tarafından nahiye temsilcilerine bildirilmiş ve dağılmalarını istemiştir. Asiler bu teklifi kabul etmeyerek Bâbîâli'ye ret cevabı vermişlerdir.

Burada; *"Azamet-i Padişahımız hazretlerine takdim ettiğimiz arzu halin cevabını takriben üç ay sonra Girit valisi İsmail Paşa vasıtasıyla alınmıştır. Arzu halimizin en önemli maddelerine cevap verilmemiştir. Bunlara dair hiçbir cevap zuhur etmediği için üzüntü duyulmuştur. Evvela, Girit ahalisi diğer Osmanlı ahalisi ile kıyas olunamaz. Girit ahalisinin halkı rüsumat vergisi vermeyip, sadece oşür ve askerlik bedeli olan vergiler vermektedir. Ada'nın ihracat ve rüsumat gümrüğü azar azar yüzde bire indirilmektedir. Yollar, hastahaneler ve mektepler konusunda çok kere Bâbîâli verdiği vaatleri yerine getirememektedir. Matbuatı ve meclisi olmayan ve Bâbîâli'den ne zaman bir şey istense olumsuz cevap alan ahalinin silahsız bir cemiyet ile durumunu arz etmekten başka çare olmadığı bildirilmiştir. Girit Hıristiyan vekillerinin ifadât-ı ecnebiye ile tahrik olduğunu dair ifadesinin, devlet-i âliye ve Girit ahalisinin düşmanı olanların iftirası olduğunu ifade etmişlerdir"*⁵⁶

b. İsyanın Başlaması

26 Mayıs 1866 tarihli arzu hallerindeki isteklerinin Bâbîâli'ce ret edilmesini fırsat bilen asiler Girit'te bulunan konsoloslara bildiri göndermişlerdir. Burada; Osmanlı Devletinden bazı imtiyazlar elde ettiklerini, ancak bunların bir türlü icraya

⁵⁵ Bu konuda ayrıca Bkz. Karal, 1988: 21; Ali Fuat Türkgeldi, (1987): *Mesâil-i Mühimme-i Siyâsiyye*, (Yay. Haz. Bekir Sıtkı Baykal), C. III, Ankara: s. 13.

⁵⁶ M. Celalettin Paşa, (tarihsiz): 817.

konulmadığı, bu haklarını almak için cemiyet oluşturduklarını fakat bu durumun Vali İsmail paşa tarafından haber alınması üzerine cemiyet dağıtılmıştır. Durumlarını padişaha bildirmek için bir arzuhal hazırladıklarını, bunun cevabını beklerken orada ihtilal var gibi göstererek kuvvet gönderilmiştir. Arzuhalimize gelen cevap olumsuzdur. Bâbîâli'nin bu durumu 1846 protokolü gereğince Düvel-i Muazzamanın himayesinde bulunan Hıristiyan halkı ayaklar altına aldığını göstermektedir. Bundan sonra silah ile karşılık vermekten başka çareleri olmadığını, Müslümanların Hıristiyanları öldürmeye başladıklarını, kendilerinin 1821'deki ahdin dışında bir teklif kabul etmeyerek Yunanistan ile birleştiklerini bildirmişlerdir⁵⁷.

Dönemin Dışişleri Bakanı Ali Paşa bu konuda Bâbîâli'nin Londra, Viyana, Berlin, Petersburg ve Floransa'daki sefirlerine hitaben yayınladığı bir takirde; "1 Ağustos 1866 tarihli tahriratımla Girit vukuatının hali ve mesele hakkında Devlet-i âliye'nin görüşü, her ne kadar şimdiye kadar mühim bir hadise olmamış isede beyinlerinde bir hükümet kurma fikri ile ahaliyi isyana teşvik eden eşkıya, Bâbîâli'nin adadaki yönetimini kabul etmemektedirler. Yunanistan'da bulunan destekleyiciler tarafından isyancılar teşvik edilmeseydi durum böyle olmazdı. Ancak, Atina'da bulunan muharrikler, gazeteler vasıtası ile birtakım fitne yazılar yayınlamakla kalmayıp Giritlilere her türlü yardımı sağlamak üzere Yunan Devletinin gözü önünde birtakım komiteler teşkil etmektedirler.

Bunların bu sefer Girit'in Yunanistan'a ilhaki konusunda kararlı oldukları bazı hallerinden anlaşılmaktadır. Olay çıkarmayı ve ihtilali kendilerine sanat edinmiş olan bu kimselere hiçbir şey engel olamıyor. Bunlar Devlet-i âliyeyi itham için iftira etmekte tereddüt etmeyip Avrupa devletlerinin dikkatini çekebilmek için denemedikleri yol kalmamıştır. Bunlar Düvel-i Muazzama ya verilmek üzere bir takım layihalar tertip etmektedirler. Bu layihaları Yunan gazetelerinin tamamı neşretmektedirler. Burada "Avrupa devletlerinin bunlara kemal-i hakkaniyet ile hükmedeceklerini umarız" diye açıklama yapılmıştır⁵⁸.

⁵⁷ M. Celalettin Paşa, (tarihsiz):79-81.

⁵⁸ M. Calettin Paşa, (tarihsiz): 82-83.

23 Ağustos 1866'da isteklerinin kabul olmaması üzerine asiler, kendilerine yönelen şiddet ve tazyikten silaha sarılmaktan başka çareleri kalmadığını belirterek Girit İhtilalini başlatmışlardır.

Asilerin başında bulunan Hacı Mihail, bütün Girit Rumlarını isyana teşvik etmeye ve isyana dahil etmeye çalışmıştır. Halka ilan ettiği bir beyanname " *Her kim silahını alıp yanıma gelmez ise evini ve ailesini yakacağım*" diyordu⁵⁹. Bu tehditlerin üzerine Ağustos ayı sonlarına doğru 12.000 kişi silaha sarılmış ve adanın taşlık bölgelerinde muharebe için teşkilatlanmaya başlamışlardır. Kuvvetlendiğini hisseden asilerin meclisi 2 Eylül 1866'da Ada üzerinde Türk hakimiyetini tanımadığını ve Girit'i Yunanistan'a ilhak ettiklerini açıklamışlardır⁶⁰.

Giritli asiler; Müslüman ahali kasabalara girerek Hıristiyanları zorla çıkarttıkları; askerlerin kilise ve manastırlarda hırsızlık yaptıkları ve Hıristiyanları katle başladıkları⁶¹, şeklinde konsoloslara bildirimler göndererek isyanı büyük devletler nezdinde bir Müslüman- Hıristiyan çatışması olarak göstermeye gayret ederek onların desteğini elde etmeye çalışmışlardır. Çünkü dışarıdan özellikle de Yunanistan'dan yardım almadıkça başarılı olamayacağını biliyorlardı.

Bu dönemde Yunanistan'ın politikasına hakim olan dört şahıs partisi bulunmakta ve bunlar iç politikada birbirleriyle boğuşma halinde oldukları halde "Megali idea"yı gerçekleştirme yolunda birlik olmaları gerektiğine inanıyorlardı⁶².

Yunanistan'daki genel durum Girit asilerinin lehine idi. Bütün Yunanlılar hangi partiden olursa olsun, Girit'in Yunanistan'a katılmasını istiyorlardı. Girit hareketinin daha ilk gününden itibaren, Yunan Hükümeti tarafından doğrudan doğruya olmasa bile, Yunanistan'da teşekkül etmiş dernekler vasıtasıyla Adaya silah göndermiş ve her türlü yardımı yapmıştır⁶³. Yunanistan'da oluşturulan komiteler her tarafta akçe toplayarak ve korsan gemileri tedarik ederek, asilere mühimmat, erzak

⁵⁹ Karal, 1988: 20

⁶⁰ Ataoğlu, 1973:29

⁶¹ Sivridağ, 1990: 11

⁶² Dontas, 1970: 40.

⁶³ Kenneth Bourne, (1963): "İngiltere ve Girit İsyanı (1866-1869), *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. I, (Çev. Yulluğ Tekin Kurat), Ankara:s. 253.

ve gönüllü götürmüşlerdir. Atina'da Girit isyanına destek için 50 kuruş karşılığında gönüllü kaydedilmekteydi⁶⁴.

Yunanistan basını da asiler lehinde çalışmıştır. Bu gazeteler Devlet-i âliye hakkında hatıra gelmeyecek şeyler yazarak Avrupa umumi efkârını etkilemeye çalışmışlardır. Yalnız Yunanistan'da intişar eden yüz on yedi gazete bu ihtilal lehinde propagandacılık etmiştir⁶⁵. Bu konu hakkında Dış İşleri Bakanı Ali Paşa Atina sefiri Fotyotis Bey'i, gönderdiği telgraf ile bu konu hakkında bilgilendirmiş ve alınacak tedbirleri bildirmiştir.

Bu telgrafta; "Yunanistan basınında çıkan haberlerin fesat erbabının Giritlileri bir takım uygunsuzluklara ve isyana sevk etmek maksadıyla icra etmekte oldukları anlaşılmaktadır. Yunan şartnamesinin havadis serbestiyesi vermiş olduğu, ancak bu serbestliği asiler tecavüz derecesine kadar götürmekte, her türlü yalan ve iftirada bulunmaktadırlar. Yunan basını bu günlerde Devlet-i âliye ile ilgili yazdıkları yazılar bizi harbe davet eder derecesindedir.

Yunan kabinetosu Girit eşkıyasına yardım, bir takım komitelerin teşkili ve Girit ahalisini Osmanlı Hükümeti aleyhine isyana sevk etmek için kimi fırkaların Girit'e gitmelerine müsaade etmekte oldukları ve yayımlanan bir takım risaleler ile Girit ahalisinin durumunu anlatmakta ve Avrupa Devletlerinin dikkatini çekmeğe çalışmaktadırlar. Yunan Devleti'nin Devlet-i âliye ile sınır ve sulh içinde olduğunu hukuku milli esasına uygunsuzluğun sebebini tamamen defetmesi gerektiğini Bâbîâli Yunan Devletine bildirmiştir.

Girit ihtilal komitesi Başkanı Hacı Mihail'in yıllarca çalışarak, ufak bir kıvılcımla infilak edecek bir barut deposu haline getirdiği Adada asiler, ilk önce Hanya yakınlarında Omeleos yaylasında toplanıp padişahı istekte bulunmuşlardır. Bunlar kabul edilmeyince, aslında Hacı Mihail'in isteğinin Türk idaresinin ıslahı değil, Adanın Yunanistan'a katılması olduğundan Asiler Sifakya sancağına bağlı Apokoron kazasında toplanmışlardır. Apokron kalesi Haziran ayında isyan hareketinin merkezi haline gelmiştir.

⁶⁴ Değişik milletlere mensup gönüllüler, Girit'e gelerek asilere iltihak etmişlerdir. Yunan Başvekili Cumandoros asilere mümkün olan yardımı yapmaya çalışmış, hatta Atinada'ki Garnizon komutanı Corneos'u Girit asilerinin başına gönderdiği gibi Teselya'da Bab-ı âli'ye karşı bir ayaklanma çıkaran Kirakoyo'ya yardımda bulunmuştur.

⁶⁵Türkgeldi, 1987: 16.

Yunanistan'dan gelen altmış sergerde Girit eşkiyasının başına geçerek, çeteler halinde Ada'nın iç kısımlarında yaşayan Müslümanlara karşı kanlı bir taarruza başlamışlardır. Müslümanlar köylerini, servetlerini ve eşyalarını bırakarak çoluk çocuk perişan bir halde sahil kalelerine doğru akın akın kaçmaya başlamışlardır⁶⁶. İsyan böylece Adanın bir çok yerine yayılmış oldu.

2. İsyan Sırasında Osmanlı Donanmasının Durumu

a. Filonun Genel durumu

Girit isyanının başladığı 1866 senesinde Türk filosu şu gemilerden oluşmaktadır. Peykizafer 1840, Fethiye 1855, Şadiye 1857, Kosova 1858 bunlar 3100 ile 3500 tonluk gemiler olup 33 top bulunmaktadır. Muhibrisürur 1850, İskenderiye 1860, Nesrülaziz 1861, Ertuğrul ve Keyvanibahri 1863, Selimiye 1865 bunlardan birincisi 1477 tonluk bir gemi olup 38 adet küçük top bulunmaktadır. Diğer üçü ise 2300 ile 2800 tonluk olup 32 top bulunmaktadır. Altıncısının ise 4717 tonluk olup kuru tekne halindedirler. Sinop, Edirne, İzmir, Bursa, Seddülbahir, İskender, Zihaf, Seyran-ı bahri 1863, Merih, Utaril 1866, Beyrut 1859, Mansure, Muzaffer 1863, Lübnan 1864 bunlar 600 ile 800 tonluk olup 8 ile 12 top bulunmaktadır⁶⁷.

Vapurlar ise İzzettin, İsmail, Talia, Fuat, Peykime, Servet, Rehberi Tevfik, Mecidiye, Feyzibahri, esericided, Tairibahri, Peyki Şevket, Eseribayır, Eserinüzhet, Peykiticaret, Sürat, Sürayya, Hayrettin, Kılıçali, Zinet-i derya, Tevfikiye, Neveser, Gemlik, Nimet, Konfide bunlar tersaneye bağlı ve nakliye işlerinde kullanılmaktadır. Ağırlıkları 150 ile 1100 tondur. İki ile altı top bulunmaktadır⁶⁸.

Bu dönemdeki faal durumdaki filo 2 harp ile 25 nakliye gemisi ve 16 ihtiyat vapurundan oluşmaktadır. Ahşap gemilerin deniz muharebelerinde pek kıymetleri kalmamıştır. Ateş almağa müsait olan bu gemiler, müstahkem bir sahilin bombardımanında bile tehlikeye maruz kalabilirlerdi. Bu dönemde Osmanlı Devleti

⁶⁶ Ali Haydar Emir, (1931): *1866-1869 Girit İhtilali*, İstanbul: 9; Danışman, 1966: 171.

⁶⁷ Emir, 1931: 4.

⁶⁸ Emir, 1931: 5.

Avrupa Devletlerinin donanmalarının gücüne ulaşamamıştır. Daha doğrusu ileriye dönük bir donanma programı yoktur. Girit isyanı yeni filoların ikmalinden evvel meydana geldiğinden dolayı hizmete hazır gemilerin sayısı azdır. Akdeniz ve adalar limanındaki istasyonlardaki gemiler ise Girit'te Peykizafer, Rehber; Selanik'te Akka, Golos'ta Şevketnûma, Pire'de Sinop, İzmir'de Muhbirrisürur, Ayvalık'ta Boyona, Midilli'de Tairibahri, Sisam'da Sünne Kurveti, Rodos'ta İskender, Preveze'de Peyki Şevket, Barda Berut ve Edirne gemileri bulunmakta idi⁶⁹.

b. Osmanlı Donanmasının Emir Komuta Zinciri

Filonun başkomutanlığı Kaptan Paşa tarafından yönetilmekteydi. İsyana başladığı zaman bu makamda Mehmet Ali Paşa bulunmaktaydı. Bahriye teşkilatının asıl ruhunu yıllarca bahriyenin değişik kademelerinde bulunan insanların katılımıyla "*Bahriye Meclisi*" oluşturmaktadır.

Meclisin asıl vazifesi; Türk Deniz ordusunun işlerini görüşmektir. Bu gibi işler Kaptan Paşalıktan meclise havale edilir ve onun kararı alınır. Zaman geçtikçe her iş meclise havale edilir olmuştur⁷⁰. Öksüz ve dul aylığı bağlanması, zırhlı siparişleri ve bir neferin teçhizinden donanmanın sevk-i idaresine varıncaya kadar bütün işler Bahriye Meclisinde görüşülmeye başlanmıştır. Böyle olunca Bahriye Meclisi diğer işleri yaptığından dolayı asıl mesuliyeti unutulmuştur. Mesaisi evrak muamelesinden ibaret kalmıştır.

İsyana başladığında kumanda cihetinde birlik yoktu. Girit Valisi Bâbîâli'den Türk Deniz Fırkası Kaptan-ı Deryalıktan, Cihadiye Nazırı ile Mısır Deniz Fırkası Kahire'den emir almaktadır. Böyle olunca emir komuta zincirinde karışıklıklar çıkmakta ve yapılacak iş zamanında yapılamamaktadır.

c. İsyana Sırasında Donanmanın Aldığı Ek Tedbirleri

Osmanlı Donanmasını yenilemek için çalışmalara hız verilmiştir. Bu dönemde Orta Avrupa karışık bir durumda idi. İtalya ile Avusturya arasında savaşın başlaması, Bosna-Hersek, Eflak-Buğdan olayları ve Yunanistan'ın belli olmayan

⁶⁹ Emir, 1931: 5.

⁷⁰ Emir, 1931: 6.

durumu karşısında Donanma Meclisi, Uşkurlu Ahşap gemilerinin hepsini donatmağı kararlaştırmıştır. Bunlardan iki filo teşkil edilecek ve her ikisi de ikişer fırkaya taksim olunacaktı. Birinci filonun birinci fırkası Bar limanını üs yaparak Adriyatik ve Yunan Denizini muhafaza edecekti. İkinci fırka ise Selanik limanına üs yaparak Makedonya ve Tesalya'nın Ege Denizi sahillerini muhafaza edecekti. İkinci filonun birinci fırkası Suda limanını üs yaparak Türk Adalarını, ikinci fırkası da Midilli'yi üs yaparak Anadolu, Ege Denizi sahillerini muhafazayla görevli olacaktı⁷¹.

Rumeli filosunun kumandanlığına Ferik Amiral Ethem Paşa, Anadolu filosunun kumandasına ferik Amiral Moralı İbrahim Paşa getirilmiştir. Birinci filonun ikinci fırkasının kumandanlığına Miralay Selim Bey ve ikinci fırkasının kumandanlığına da Miralay Hüsnü Bey getirilmiştir⁷².

3. 1866 İsyanı Sırasında Büyük Devletlerin Girit Politikaları

a. İngiltere

1856 Paris muahedesi takiben on sene zarfında İngiltere'nin yakın doğu siyasetinde önemli bir değişiklik olmamıştır.

İngiltere bu yıllarda Rusya'ya bir set olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü savunma politikasını takip etmektedir. İngiltere, Adayı Yunanistan'a katma politikasını önlemeğe çalışmakta ve Osmanlı Devleti'nin "Statusquo" nun korunmasını savunmaktadır. 1864 yılında Yedi adayı Yunanistan'a vermiş olan İngiltere'nin iki yıl sonra Girit'in Enosis planına karşı çıkması Yunanistan'da hayal kırıklığı yaratmıştır⁷³.

5 Temmuz 1866'da yeni Drby kabinesinin Hariciye Nezaretinde yer alan Lord Stanley "Müdahale etmek" (non- intervention) prensibinin ileri gelen savunucularındandı. Stanley Doğu'da çıkacak bir buhran, İngiltere'nin Avrupa'da ki batılı komşularına da tesir edeceğinden, Rusya'nın planlarına karşı gelemeyeceğinden endişe duyuyordu. Bundan dolayı Girit meselesinin Bâbüâli'nin

⁷¹ Emir, 1931: 6-7.

⁷² Emir, 1931: 7.

⁷³ Dontas, 1970: 40-41.

Hıristiyan tebaası ile uzlaşabileceği mahalli bir dava olarak kalmasını istemektedir⁷⁴.

İngilizlerin Akdeniz siyaseti milliyet esaslarına değil, İngiltere milli menfaatlerine göre ayarlanmıştır. İngiltere küçük bir Yunanistan'ın kurulmasını olayların zoru ile kabul etmişti. Fakat Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü muhafaza etmesini büyük bir Yunanistan'ın kurulmasına tercih ediyordu. Özellikle Girit İngiltere için önemliydi. Çünkü Süveyş kanalının inşası yakında tamamlanınca, Hindistan yolu üzerinde zaruri bir istasyon haline gelen Girit'in önemi bir kat daha artacaktı⁷⁵. Bu önemden dolayı Rusya'nın hakimiyetinde olacak Yunanistan'ın Girit'i ele geçirmesini İngiltere destekleyemezdi. Yunanistan'ın Girit'i ilhak etmesi demek, Rusya'nın Akdeniz'e rahat bir şekilde inmesi demek olduğundan bu İngiltere politikasına ters gelmektedir.

Girit'teki bu isyan açıktan açığa Osmanlı İmparatorluğundan ayrılma amacı güttüğünden, Stanley Bâbîâli'nin ayaklanmayı silahla bastırmak hakkını tanımakta tereddüt etmeyerek, temsilcilerine dikkatli ve tarafsızlık siyaseti gütmeleri için talimat vermiştir⁷⁶. İngiltere'nin siyaseti dikkatlice izlendiğinde Stanley 19 Ekim 1864'te Kings Lynn'deki seçmenlerine hitap ederken, Osmanlı Devleti'nin istakbale fazla güvenilmeyeceğine açıklamış ve Nazırın bu görüşü bütün İngiltere'ye yayılmıştır. Bu konuda Başvekil Lord Derby, Avusturya elçisi Kont Apony'ye "*memleketteki halk oyu bu neticeyi istediği takdirde kendisinin bu arzuya boyun eğmekten başka çaresi kalmayacağını*" söylemiştir. Fakat "Times gazetesinin gösterdiğini diğer gazeteler takip etmeyince, Stanley halkoyunun bu konu üzerinde ki politikasını değiştirecek kadar kuvvetli olmadığını anlamıştır⁷⁷.

Stanley Osmanlı İmparatorluğunun geleceği hakkında çok kötümser idi. Bâbîâli'nin borçlarını ödeyememesi, Memleketeyn'in talepleri, Girit isyanı, Osmanlı Devletini en küçük bir tehdit karşısında bile bir kuvvet gösterisinde bulunamaması, Stanley'de Osmanlı Devleti'nin mecalsiz ve kendine müdafaadan

⁷⁴ Bourne, 1963: 252.

⁷⁵ Bourne, 1963: 259; Ataoğlu, 1973: 36.

⁷⁶ Bourne, 1963: 254.

⁷⁷ Bourne, 1963: 259.

aciz olduğun kanaatını uyandırmıştır. Hatta bazen Osmanlı Devleti'nin çökmekte olduğunu düşünmekten edememektedir⁷⁸,

İngiltere 1866 Girit isyanlarında genel olarak kendi çıkarları doğrultusunda diğer Avrupa devletlerinin ve Rusya'nın da izlediği politikaları yakından takip ederek bir orta yol izlemeyi tercih etmiştir.

b. Rusya

XVII. yüzyıldan başlayarak güney denizlerine inmeyi gaye edinen Rusya, bunu elde edebilmek için her fırsatı değerlendirmeğe çalışmıştır. İsyân esnasında Rusya'nın diplomasi ve malzeme yardımlarının, istiklalin kazanılmasında büyük faktör oluşturmuştur. Rusya bu yardımı yapmışsa, ne Girit'te Osmanlı hakimiyetinin devamını sağlamak, ne de Yunanistan'ın "megalo ideası'nın" gerçekleşmesini temin etmek içindir. Girit'te Osmanlı Devleti yerine zayıf bir Grek hakimiyeti, Rusya'nın yayılma politikası bakımından önemli olmasından kaynaklanmaktadır⁷⁹.

1866 Girit isyanının çıkarılmasında Rusya'nın büyük rolü olmuştur. Rusya bütün bu kriz boyunca isyancılardan ve Yunanistan'dan yana bir politika gütmüştür⁸⁰. Rusya Yunanistan'dan tarafa bir politika izlemesi ilk bakışta prodoksal gibi görünmektedir. 1820 senesinden başlayarak Balkanlarda "*Panislavizm*"i yayma yani Slavların birleşmesi politikası güden Rusya ile Yunanistan arasında 1860'lardan özellikle 1864 yılında Panislavist Rus elçisi General Ignatiev'in İstanbul'a gelişinden sonra bu iki devlet arasında gizli bir mücadele başlamıştır⁸¹. Panhelenizimin arkasındaki Yunanistan ile Panislâmizm arkasındaki Rusya'nın ilk bakışta birbirine karşıt politika takip edecekleri akla gelir. Ama, Girit işinde durum bunun tam tersine olmuştur.

Rusya, Girit isyanının başlamasından evvel İngilizlerin etkisi ile Yunan tahtına geçen Kral Yorgi'yi, İngiliz tesirinden kurtarmak ve Rusya'ya kazandırmak

⁷⁸ Bourne, 1963: 261.

⁷⁹ Gregrana Senkeviç, (1972): "*Girit İsyanı ve Rusya 1866-1869*", (Çev. Tülay Duran), *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, C. 9, S. 52, s. 41.

⁸⁰ Dontes, 1970: 40.

⁸¹ Senkeviç, 1972: 41; Dontes, 1970: 40.

için Çar II. Aleksandr'ın yeğeni Grandüşes Olga ile evlendirmiştir. Bu evlilik vesilesi ile Yunanlılar ve Giritli Rumlar arasında çeyiz olarak Girit'in Yunanistan'a verileceği şayiası çıkmıştır. Bu şayia Girit'in saf dağlı asileri için kesin ve gerçek hükmündeydi⁸².

Bütün bunlar incelediğinde Rusya'nın Girit'ten bekledikleri olması gerekiyordu. Rusya Çar Deli Petro zamanından beri başlayan sıcak denizlere inme politikası gereği kısmen de olsa Karadeniz'e inmekte ama Akdeniz'e inememekteydi. Bu sebepten dolayı Rusya'nın güdümündeki Yunanistan'ın ilhak ettiği Girit'i Rusya da bir üs olarak kullanabilecekti. Bundan başka Rusya, 1856 Paris Antlaşmasının kurduğu düzeni sarsmak, Osmanlı Devletini yıpratmak ve ileride yeniden Doğu meselesini çıkartmak için Girit ayaklanmasında Yunanistan'ı desteklemiş ve Fransa'yı da kendi yanına çekerek Osmanlı topraklarının her yanda Hristiyanlar için Tanzimat ve Islahat adı altında yeni düzenlemeler yapılmasını istemiştir⁸³.

Nitekim, Prenses Korçakof Türk elçisine, Rusya'nın Girit hakkındaki düşüncelerini şöyle açıklamaktadır; "*Girit adası sizin için kaybolmuştur. Altı aylık bu kadar şiddetli bir mücadeleden sonra artık tam bir anlaşma mümkün değildir. Padişahın otoritesini tekrar kurmaya muvaffak olduğumuz farz edilse bile bir sürü harabeler ve bir sürü cesetler üzerine kurulmuş olacaktır. Muhafaza edemeyeceğiniz bu Girit adasını Yunanlılara bırakınız. Zaten önceden Girit'i Mısır Valisi M. Ali Paşaya vermekten çekinmemiştiniz*"⁸⁴. Rus Devlet adamının bu sözleri Girit isyanı karşısında Rusya'nın yolunu açıkça göstermekte ve Yunanistan'ı açık bir şekilde desteklemektedir.

Rusya Devleti Girit isyanını başından sonuna kadar diplomatik olarak desteklediği gibi her türlü mali yardımını da esirgememiştir. Girit asilerine bol miktarda para ve silah göndermekteydi. İstanbul'daki Rus elçisi İgnatyef Petersburg'a Girit isyancılarına yardım edilmesini teklif etmiştir. Rus Hükümeti ekme (zahire) alınması için 50 bin Ruble göndermiştir. İlk parti zahire 19 Ocak 1867'de gönderilmiştir. 1866 Eylül ayında "General Edmiral" adlı Rus gemisi de

⁸² Karal, 1988: 20.

⁸³ Dantes, 1970: 40; Senkeviç, 1972: 42; M. Celalettin Paşa, 1983: 39.

⁸⁴ Karal, 1988: 20.

Adaya yardım için gönderilmiştir⁸⁵. Rusya Devleti, Girit isyanına Yunanistan'dan sonra en çok ve açık bir şekilde destek veren ülke olmuştur.

c. Fransa

Fransa; Girit isyanı sırasında da milliyetçilik fikirlerinin savunucusu olmaya devam etmiştir. III. Napolyon'un gayretleri ile İtalyan birliği kısmen kurulmuş, Alman Birliği de kurulma yoluna girmiş bulunuyordu. Ayrıca Fransa diplomasi vasıtasıyla Romanya'nın, Sırbistan'ın ve Karadağ'ın müstakil hale gelmeleri için büyük gayretler sarf etmekteydi. Kendisinin de Belçika'yı ilhak emelinde olduğundan dolayı, Giritlilerin Yunanistan ile birleşme emellerine muhalefet edemezdi. Belçika'yı ilhak sebebinden İngiltere ile araları bozulacağından dolayı, Rusya'yı da gücendirmek istememektedir⁸⁶.

Girit isyanının genişlediği sıralarda Yunan Kralı III. Napolyon'u ziyaret etmiş ve Kral veda ederken Fransız İmparatoru kendisine "*Allah'a ısmarladık aziz kardeşim iyi seyahatler temenni ederim. Unutmayınız ki Girit sizin için çantada keklik demektir*" diyerek uğurlamıştır⁸⁷.

Fransa İmparatoru Girit'in Yunanistan'a bırakılmasını, hiç olmazsa bağımsız bir beylik haline getirilmesini teklif etmiştir. Hatta daha da ileri giderek Abdülaziz'in Avrupa gezisi sırasında III. Napolyon; Girit meselesini mevzu etmek istemiş, Osmanlı Padişahı da "*Girit ceziresi ecdad-ı izamın kan bedelidir*" diyerek konuyu kapatmıştır. III. Napolyon Fuat Paşaya Hariciye Nazırı olarak bu konuda kendilerine yardımcı olmalarını istemiş, Osmanlı hazinesinin ısmarlanmış olan savaş gemileri dolayısıyla sıkıntıda olduğunu bildiğinden Fuat Paşa'ya "sayısız adanız var, şu Girit adasını satmaz mısınız?" sualine Fuat Paşa; "Hayhay memnuniyetle satarız", cevabından ümitlenen Fransız İmparatoru, "kaçı satarsınız" deyince, "aldığımız fiyata satarız, acaba talibi var mı?" cevabını vermiştir⁸⁸.

⁸⁵ Senkeviç, 1972: 43; Selahi:1967: 9.

⁸⁶ Türkgeldi, 1987: 10-11.

⁸⁷ Karal, 1988: 20.

⁸⁸ Cemal Kutay, (1960): 1868 Girit Üzerinde Rus Yunan Hazırlığı", *Tarih Konuşuyor*, C. 5, S. 37, s. 221; M. Celalettin Paşa, 1983: 39.

İngiltere ve Rusya'nın belirli politikalarına karşılık, Fransa'nın ise genel itibari ile 1866-68 Girit bunalımında değişken bir politika izlediği görülmektedir. Genellikle Yunanistan'ın ve Helenizmin arkasında olduğu bilinen III. Napolyon Fransa'nın, Girit'in Enosisi konusunda bazen Yunanistan'ın karşısına dikildiği, bazen de Rusya ile Bâbîâliye baskı yaparak Yunanistan'a karşı daha güler yüzlü davrandığı anlaşılmaktadır. Fransa'nın bu zikzaklı politikasının sebepleri; Batı da Alman tehlikesi, Doğuda ki Rus nüfuzu ve İngiliz nüfuzuyla rekabet halinde olmasını bağlamak gerekmektedir. Özellikle de Alman tehlikesinin yakın olduğunu hissettiği an, Girit meselesini büyütme isteyen Yunanistan'ı engellemeğe çalışmış, dikkatini batıya çevirip Doğu bunalımının yatıştırılmasını istemiştir. Alman tehlikesinin azaldığı ve Rus, İngiliz gücünü dengede tuttuğu zaman da Yunanistan'ı desteklemekten geri kalmamıştır⁸⁹.

C. İSYANIN BASTIRILMASI VE İSYANIN SONUÇLARI

1. İsyanı Bastırmak İçin Osmanlı Devleti'nin Aldığı Tedbirler

Girit'te isyan başlar başlamaz Osmanlı kuvvetleri toplanmaya başlandı. 12 tugaydan ibaret olan bu kuvvetlere Mısır Hidivi tarafından Şahin Paşa kumandasında gönderilen tugay ve dört toplu bir kuvvet de katılmıştır. Bâbîâli bu askeri kuvvetlerle isyanı bastırmaya çalışırken, diğer taraftan da Avrupa Devletlerine bu konuda haklı olduğunu anlatmaya çalışıyordu⁹⁰.

Girit valisi İsmail Paşa⁹¹ kumandasında asileri bastıracak güçte bir ordu kurulmuştu. Bu ordu normal nizami harpler için yetiştirilmiş idi. Girit'teki asileri bastırmak için gerilla savaşı yapmak gerekiyordu. Çünkü asiler dağlık bölgelere çekilerek, fırsatının buldukça baskınlar yapıyorlardı. Onların taktiğine uymak için ordu küçük birliklere bölündü ve asilerle küçük çapta mevzi çatışmalarına girişildi. Ordunun da kumanda

⁸⁹ Bourne, 1963: 256-257; Dnotes, 1970: 41.

⁹⁰Bâbîâli Girit isyanının mahiyeti, Yunanistan'ın gizli maksadı hakkında bir bildiri yayınlamıştır. Burada Girit'in bir Osmanlı eyaleti olduğu, isyanın Osmanlı Devleti ile tebaası arasında bir iç mesele olduğu, silaha sarılan tebaasının âsi telakki edildiğini Avrupa Devletlerine bildirmiştir. Bkz. Danişmend, 1966:173.

⁹¹İsmail Paşa'nın Adada Rumların hazırlıklarının tam ciddiyetinde merkeze bildirmediği belirtilmektedir. Bkz. Emir, 1931: 8.

cihetinde birlik yoktu. Vali Bâbiâli'den, Türk deniz filosu, kaptan-ı deryalıktan, Cihadiye Nazırı ile Mısır deniz kuvvetleri Kahire'den emir alıyordu⁹². Böyle olunca da orduyu hareket ettirmede gecikmeler ve problemler olmaktadır.

İsyanın bir türlü bastırılmayışı merkezde rahatsızlığa neden oldu. Bâbiâli sıkıştığı bu gibi durumlarda genelde netice almak için gerekli tedbirleri almak yerine vali ve kumandanı değiştirmeyi seçmektedir. Girit'te de durum böyle olmuştur. Nitekim burada uzun süre valilik yapmış Mustafa Naili Paşa olağanüstü yetkilerle tekrar Girit'e gönderilmiştir⁹³.

a. M. Naili Paşanın Girit'e Gönderilmesi

Hekim İsmail Paşa 2. Eylül 1866'da valilikten azledildi. Onun yerine görevlendirilen Mustafa Naili Paşa Girit'e giderek 11 Eylül 1866'da görevine başlamıştır. Mustafa Naili Paşa, Abdülmecid devrinde sadrazamlıkta bulunmuş, uzun yıllarda Girit'te görev yaptığından dolayı da Giritliler üzerinde nüfuz sahibi idi.

Mustafa Naili Paşa Hanya'ya vardığı zaman ilk iş olarak kendisine verilen talimatı neşretmiştir. Bu talimatta; Giritlilere Bâbiâli katında bütün kapıların açık olduğunu, hakkından mahrum olanların dertlerini anlatmaları için yanına gelebileceklerini, ticaret ve ziraatın düzenlenmesi ve geliştirilmesi için çalışmaların yapılacağını, bazı fesat kişilerin menfi çalışmaları nedeniyle adanın ziraat ve ticaretinin geri kaldığı ve çok kimsenin yerleşim yeri ve köylerini terke mecbur olduğunu açıklamıştır. Bu son fırsatı kaçırmamaları gerektiğini, memleketinizi ve bunca hemşehrilerinizi zor duruma düşürmemelerini, sizi öyle yalan vaatlerle kandırmaya çalışanların bir çoğu veya tamamı dışarıda oturup sizin mağduriyetinizden asla haberdar olmayacaklarından ve sizin rahat olmanız onların rahatına olmayacağından sizleri daima heyecan üzerinde tutmak ve kendi menfaatlerine alet etme emelinde olduklarını açıklamıştır.⁹⁴

⁹² Danışman, 1966: 173; Emir, 1931: 9.

⁹³ M. Naili Paşa otuz sene Girit'te valilik yapmış ve bu yüzden de "Giritli" adını almıştır. M. Naili Paşa Girit'e 8 Eylül 1866'da gittiği zaman esasen ümmi ve ihtiyar idi. Bkz. N. Iorgo (1984): *Osmanlı Tarihi*, C.V, İstanbul: s.559; Yılmaz Öztuna (1967): *Türkiye Tarihi*, C.12, İstanbul, s. 35; Danışman, 1966: 173.

⁹⁴ M. Celalettin Paşa, (tarihsiz): 84-85.

Bu sırada Girit bir Avrupa meselesi haline gelmiş ve Avrupa kabineleri olayları izlemektedirler. M. Naili Paşa'nın Girit'e gitmesi olayına Bâbıâli Avrupa Devleti kabinelerine izah etmeleri için Londra, Paris, Viyana, Berlin, Petersburg ve Floransa'daki temsilcilerine talimatlar gönderdi. Bu talimatta şu noktaların belirtilmesi isteniyordu⁹⁵.

- 1- M. Naili Paşa'nın talimatı Girit halkı için gayet hayırlı olacağı,
- 2- Yunan gazetelerinin adada Hıristiyanlara zulüm yapıldığı hususundaki neşriyatı iftiradan ibaret olduğu,
- 3- Girit'te Müslümanlar katledilmekte, malları yağmaya uğramaktadır. Bu yüzden Müslümanlar canlarını kurtarmak için surlarla çevrili şehirlere sığınmak zorunda kaldıkları anlatılacaktır.

M. Naili Paşa'nın Ada'ya gelmesinden sonra Giritli asiler de adanın Yunanistan'a ilhakını Avrupa devleti konsoloslarına bildirmişlerdir.

- 1- Teşekkür etmiş cemiyet Girit Adasıyla mültehakâtından terki hükümetini daimi surette iskat eder.
- 2- Girit ve mültehakâtın Yunanistan ile tefrik kabul etmeyen ve daimi bulunan ittihadını Yunanistan padişahı I. Georgeos'un hükmü altında olduğunu ilan eyler.
- 3- Bu hüküm ve kararının icraatını savunan Girit ahalsinin şiddetine hem millet ve hem âyin ve muhabbet-i Yunan olanların, muavenetine ve üç hamî devletin himayesine ve cenab-ı hakkın kuvvet ve kudretine havale ettiklerini bildirmişlerdir⁹⁶.

b. İsyanın Bastırılması için Askeri Güç Kullanılması

Asilerin bu tutumları karşısında M. Naili Paşa isyanları bastırmak için askeri kuvvet kullanmak zorunda kalmıştır. Asilerin çoğu Epekoron kazasında toplandıklarından dolayı ilk önce buraya, sonra da Esfakya'ya gitmek kararlaştırılmıştır. Epekoron nahiyesine bağlı İstilos'ta asiler yenilmişler ve Esfakya dağlarına doğru kaçmaya başlamışlardır. Daha sonra Lakos ve Sarısu havalisinde

⁹⁵Karal, 1988:C. 7, s.24

⁹⁶ Asilerin neşr eyledikleri bu beyannamenin tam metni için Bkz. M. Celalettin Paşa, (tarihsiz): 86-88.

toplanan asiler üzerine kuvvet gönderince de Esfakya'ya kaçmışlardır. M. Naili Paşa Eskisof karyesini karargah haline getirerek asiler üzerine hücum etmesiyle birlikte asiler karargahlarına korumak için hilelerde bulunarak af ve merhamet dileyen mektuplarını M. Naili Paşa'ya göndermişler ve silahlarını bırakmışlardır. Böylece M. Naili Paşa Esfakya'ya gitmeden vazgeçip Resmo'ya gitmiştir⁹⁷.

M. Naili Paşa Resmo kasabasına beş saat mesafede bulunan Venediklilerden kalma Erkavi manastırını tahkim ettirerek kale kuşatılmış ve asiler mağlup edilmiştir. Daha sonra Esfakya üzerine gidildiğinde Esfakya'daki asiler silahlarını bırakarak her sıkıştıklarında yaptıkları gibi aman dilediklerini belirtmişlerdir. Bunlardan Yunanlı olanlar af edilmekle beraber, Türk vapurlarıyla Yunanistan'a gönderilmiş fakat diğer taraftan da Girit'e gönüllüler gelmekte idi⁹⁸.

c. Temsil Heyetinin Oluşturulması

Bu dönemde ihtilali bastırmak için Girit'e gönderilen ordu ve donanmanın hareketi, müttefik devletlerin harp gemileri vasıtasıyla Yunanistan'dan eşkıya ve mühimmat geçirmeğe ve isyancıların rahat hareket etmelerini sağlamak amacıyla ailelerini Yunanistan'a getirmeleri sebebiyle güçlüğü uğratılmıştır. Yunanistan'a kadın ve çocuk nakline başlayan Rusya ve İngiltere nakil meselesini Osmanlı askerlerinin köylerde oturan halkı katlettiklerini, hayatta kalmak için evlerini terk eden bu aciz insanlara yardımın insanlık icabı olduğunu belirtmişlerdir⁹⁹. Asıl maksatları ise asilere bu şekilde yardım etmek ve bir askeri hareketin durdurulmasını sağlamaktır.

Fransa tarafından Girit'in Sisam gibi muhtariyet ile idare edilmesi için teşebbüse geçilmiştir. Rusya, bu durumu uygun bulduğunu, İngiltere'nin de bunu kabul edeceğini¹⁰⁰ İngiltere Hariciye Nazırının bildirmesi üzerine Bâbîâli de bu konu tartışılmıştır. Sonuç olarak; M. Naili Paşa'nın adada ne kadar Hristiyan varsa hepsine asi nazarıyla baktığı, adayı yakıp yıktığı bu durumun da Devlet-i Aliye'yi

⁹⁷ Emir, 1931: 11.

⁹⁸ Emir, 1931: 12.

⁹⁹ M. Celalettin Paşa, 1983: 39.

¹⁰⁰ Bourne, 1963: 258.

zor duruma düşürmek için fırsat arayan Avrupa Devletleri eline bir koz verdiği kararı verilmiştir.

Bâbiâli Girit'te yeni bir idare şekli vererek asileri dolayısıyla da Avrupa Devletlerini memnun edeceği düşünülerek adada yeni bir idare şeklinin tesbiti için Girit halkının reyine müracaat edilmesi kararlaştırılarak M. Naili Paşa'ya bir ferman gönderilmiştir.

Bu fermana¹⁰¹ göre; Girit'in bütün karyelerinden ikişer Müslüman ikişer Hıristiyan temsilci seçilecektir. Bunlar İstanbul'a gidip Girit işini görüşeceklerdir. Seçilen bu otuz beş temsilci Talia vapuru ile İstanbul'a hareket etmişlerdir. Bu temsilciler Fındıklı'da bir konakda misafir edilerek, padişah tarafından kabul edilip iltifata mazhar olmuşlardır. Daha sonra Girit meselesini görüşmek üzere Bâbiâli'de kurulmuş komisyonun huzuruna çıkarılmışlardır. Bu komisyonda Girit'in durumuyla ilgili reyleri sorulmuştur. Bu insanlar Girit valisinin bile huzuruna çıkamadıkları halde, böyle iltifata nail oldukları için kendilerini büyük görerek, adeta bir ecnebi devletin memuru şeklinde davranmaya başlamışlardır. Diğer taraftan da kendilerini ilim ve hakikat kütüphanesi zanneden komisyondaki insanlarda Girit'teki halkın 2/3 Müslüman, 3/5 Hıristiyan olduğunu ve arazinin 2/3 'sinin Müslümanların elinde olduğunu, Müslüman halkın Hıristiyan halktan 90 milyon kuruş kadar alacakları olduğunu Girit temsilcilerinden öğrenmişler ve herkese iftiharla anlatmışlardır¹⁰².

Girit temsilcileri İstanbul'a giderken ve müzakereler cereyan ederken asiler, temsilcileri millet haini ilan etmişlerdir. Asiler İstanbul'a gitmek için seçilen temsilcilerin ahali tarafından seçilmediği, Hükümet tarafından zorla seçildiğini ilan ettiler. İstanbul'daki görüşmelerden umulan netice alınamamıştır¹⁰³. Fransa Devleti de Bâbiâli'ye müracaat ederek Girit'ten İstanbul'a gönderilen mebusların Devlet-i âliye'nin tesiri altında bulunan karyelerden seçildiğini gerek Fransa gerekse diğer Avrupa Devletlerinin tarafından meşru vekilleri nazarıyla bakılamayacağından Ecnebi konsolosları nezaretinde seçimlerin tekrarlanmasını istemişlerdir¹⁰⁴. Hariciye Nazırı Fuat Paşa Devletin Girit'ten mebus çağırmasının sebebinin adanın idaresinde

¹⁰¹ Fermanın tam metni için Bkz. M. Celelettin Paşa, (tarihsiz): 89.

¹⁰² Karal, 1988: 25; Selahi, 1967: 8.

¹⁰³ Selahi, 1967: 8-9; Türkgeldi, 1987: 20.

¹⁰⁴ Türkgeldi, 1987: 21.

temel olacak nizam ve kanunları tespit etmek olduğunu, Fransa'nın bu teklifteki amacının ne olduğunu sorunca Mösyö Bore "*Girit ahalisinin Sisam Adası gibi devlete tabi bulunmakla birlikte Eyalet-i mümtazeye girmek mi yoksa Yunanistan'a ilhak etmek mi emelinde olduklarını tespit etmek olduğunu*" söyleyince Fuat Paşa hiddetlenip Devlet-i Âliye'ye kendi menfaatlerinin herkesden ziyade olduğunu, Osmanlı Devleti mahvına sebep olacak bu teklifin hayreti mucip olduğunu, Sisam, Eflak ve Boğdan'da Hıristiyanlardan müteşekkil bir idare kurulmasının kabul edilmesi halkı sırf Hıristiyan olduğundan kaynaklandığını Girit'te ise 200 bin Hıristiyan, 120 bin müslüman olup emlakın çoğu Müslümanların elinde olduğunu, bundan dolayı Girit'te böyle bir idarenin mümkün olmadığını açıklamıştır. Bunu kabul edecek olursa inkıraz ve mahfına ilk önce kendi imza koymuş demek olacağını Yunanistan'a terki ise ikinci bir Navarin olayı gerektireceği şeklinde cevap vermiştir¹⁰⁵. Bu cevap Fransa gibi müracatta bulunan Avusturya, Prusya, Rusya ve İtalya elçilerine de verilmiştir.

Osmanlı Devletinin Girit ile ilgili görüşünü şiddetli bir şekilde açıklaması, Avrupa devletlerinde şaşkınlığa neden olmuştur. 5 Şubat 1867'de İngiltere Kraliçesi Parlamento açılışında yaptığı konuşmada "*Osmanlı İmparatorluğu içinde yaşayan Hıristiyanlara geniş haklar sağlamaya taraftar olduğu, ancak bu garantilerin Padişahın hükümlerlik haklarını hiçbir şekilde helal getirmesine razı olmadığını*" açıklamıştır¹⁰⁶. III Napolyon da bir nutkunda Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili siyasetini İngiltere Kraliçesinin ifade ettiği şekilde açıklamıştır¹⁰⁷.

Bütün bunlar Avrupa devletlerinin Girit'in Yunanistan'a verilmesinden çok bu adayı imtiyazlı eyalet haline getirmek olduğu anlaşılıyor. Girit asileri ise bunu asla kabul edecek gözükmüyorlardı.

d. Girit'e Ömer Lütfü Paşa'nın Gönderilmesi

Bâbıâli Giritli Rumların bu söz dinlemez durumları karşısında isyanı sona erdirmek için daha sert tedbir alma gereksinimi duymuştur. Bunun içinde M. Naili

¹⁰⁵ M. Celalettin Paşa, (tarihsiz): 91.

¹⁰⁶ Karal, 1988 : 26

¹⁰⁷ Karal, 1988: 26-27.

Paşa'yı geri çağırıp yerine Ö. Lütfü Paşa'yı Ekim 1866'da Girit'e göndermiştir¹⁰⁸. Çünkü Ömer Paşa Karadağ İsyanlarında savaşmış ve başarılar kazanmıştır. Girit'te uygulanan gerillâ harbine de yabancı değildi¹⁰⁹.

Ömer Lütfü Paşa isyancıları sıkıştırıp İsfakya dağlarına çekilme mecburiyetinde bıraktıktan sonra o sarp bölgeyi çember içine almıştır¹¹⁰. Eşkiyanın büyük kuvvetleri ile Lasiti denilen mevkide karşılaşmış ve onları yenilgiye uğratmıştır. Bu mağlubiyet üzerine bütün bölge halkının itaat ettiğini ve beş bin kadar yivli tüfeğin teslim alındığını Ömer Paşa Bâbîâli'ye bildirmiştir¹¹¹.

Ömer Paşa'nın asileri köşeye sıkıştıran başarısı Avrupa devletlerini yeniden hareketlendirmiştir. Bunlar Ömer Paşa'nın isyanı bastırmak bahanesiyle bütün adayı tahrip ettiğini, Hıristiyanları katletmekte olduğunu ileri sürüyorlardı. Avrupa devletleri Girit'te ne olduğunu araştırmak için bir heyeti oluşturulmasını istediler. Bâbîâli'ye verilen notada Girit'e milletler arası bir komisyon gönderilerek bir Plebisit yapılmasını, Girit'in akıbetinin ve yeni idare tarzının buna göre tayin edilmesini ileri sürmüşlerdir¹¹².

e. İsyanın Devam Etmesinin Sebepleri

Bu dönemde Osmanlı donanması. 4 Kalyon, 5 Firkateyn, 14 Kurvet, 25 Vapur ile Rumeli ve Anadolu filolarının kadrolarını doldurmak, Selanik ve Midilli Deniz Fırkalarına gemi yetiştirmek, Ege Denizi'nin inzibatını muhafaza için icap eden limanlardan gemileri eksik etmemek gerekiyordu. Sayı az olduğu için bunu sağlamak mümkün olmuyordu. Donanmaya birkaç vapur alındı ise de bu yetersiz kalmıştır¹¹³.

Suda limanında sonradan tesis edilmiş olan atölye o zaman mevcut değildi. En ufak bir arızada gemileri İstanbul'a kadar getirmeleri gerekiyordu. Gemilerin İstanbul'a gelmesi beyhude kömür yakmaları ve zaman kaybı demektir. Bu yüzden de

¹⁰⁸ Selahi, 1967: 9; Sun, 1965: 13.

¹⁰⁹ Karal, 1988: 27.

¹¹⁰ Sun, 1965: 13.

¹¹¹ Karal, 1988: 27.

¹¹² Ataoğlu, 1973: 54.

¹¹³ Emir, 1931: 15.

gemilerimiz her zaman zayıf duruma düşmüşlerdir. Bu durumu önlemek için limanlara ufak tamirhane yapılabilirdi¹¹⁴.

Kaçakçıları tutmak için geceli ve gündüzlü çalışarak fedakarlık yaptıkları halde Sitimli, Yelkenli ve Kütrekli her sınıf vasıtaları Girit'e asker, silah, cephane ve erzak taşıyan Yunan gemilerine engel olmak zordu. Ancak makinesiz teknelere karşı başarılı olunabiliyordu¹¹⁵. Aslında uluslar arası anlaşmalar bizim aleyhimize idi. Bu anlaşmalara göre kaçakçılık yasaklanmıştır¹¹⁶.

Abluka filosu, kömür yüzünden de çok sıkıntı çekmekteydi. Rumeli ve Anadolu filoları ile bunlara bağlı iki deniz fırkası kömürsüz kalıyordu. Malta, Korfo ve Şıra'dan aldığımız İngiliz kömürlerinin tüccarları Yunanlı idi. Bu kömürlerin nakliyelerinin gelmesine kadar Ekseriyetle Korfo ve Şıra gibi Yunan adalarında depo ediliyordu. Yunanlı tüccarlar ise kârlarının temininden sonra kömürün tehiri için ellerinden geleni yapıyorlardı. Osmanlı Devleti'nde Ereğli ocakları yeni işletmeye başladığından ihtiyacı karşılayamıyorlardı¹¹⁷.

f. Arkadi Vapurunun Batırılması

Girit'teki asilere mühimmat ve cephane getirerek Yunanistan ile adaların irtibatını sağlamakta olan Arkadi Vapuru 31 Temmuz 1867 (19 R. Ahir 1284) senesinin Salı gecesi mühimmat çıkarmak için sahile yaklaştığı sırada İzzettin Vapuru Hümayun'u Süvarisi Gamsız Hasan Bey'in fark etmesi ile müthiş bir top, tüfek ve tabanca düellosu sonunda Arkadi Vapuru kaçmaya başlamıştır. Bunu fark eden Gamsız Hasan Bey vapura yetişmiştir, aslında amacı vapuru batırmadan Amiraline teslim etmektir. Ancak gün doğarken erzak ve barut yüklü Arkadi Vapurundan geriye kalan sadece enkaz yığınıydı¹¹⁸. Arkadi'nin içi ve hamulesi tamamıyla yanmıştı. Gemi yüzdürülerek Hanya'ya götürülmüş oradan da Ertuğrul

¹¹⁴ Emir, 1931: 16.

¹¹⁵ Emir, 1931: 16.

¹¹⁶ 1856 Paris Antlaşması'nda kaçakçılık ile ilgili hükümler için Bkz. Emir, 1931: 17.

¹¹⁷ Emir, 1931: 18.

¹¹⁸ Karal, 1988: 27.

Firkateyni'nin yedeğinde 25 Eylül 1867 tarihinde İstanbul'a getirilip tamir olunmak üzere Haliç Tersanesi'nde taş kızağa çekilmiştir.

Arkadi'nin tahribi kaçakçıların ümitlerini tamamen kırmış korsanlık zayıflamış ve Girit'teki eşkıyanın faaliyetleri bundan zarar görmüştür. Bu başarılarından dolayı Hasan Bey'in rütbesi Miralay'lığa, ikinci kaptanı ile birinci çarkçısı binbaşılığa terfi ettirilmiştir¹¹⁹.

g. Sultan Abdülaziz'in Paris ziyareti ve Girit meselesi

Fransa İmparatoru III. Napolyon milletler arası Paris sergisinin açılması münasebetiyle Abdülaziz'i Fransa'ya davet etmiştir. Abdülaziz dünya barışını kuvvetlendirecek görüşmeler ve fikir teatilerinde bulunmak üzere 21 Haziran 1867'de başlayıp ve on bir günü Paris'te geçen bir yolculuğa çıkmıştır.

Abdülaziz Paris'te III. Napolyon ile görüşmüştür. Bu görüşme esnasında Girit buhranı da gündeme gelmiştir. III. Napolyon bu meselenin tek çözümünün adayı Yunanistan'a terk etmek olduğunu ileri sürmüştü de Abdülaziz; *"Girit için Osmanlı Devleti 27 sene kan dökmüş, adayı böylece ele geçirmiştir. Girit'in toprağı Osmanlı kanları ile yoğrulmuştur. Görümüşte iyi niyetli, aslında devletimin manen perişanlığına sebep olacak bu teklif beni meyus etmiştir. Ancak büyük devletler birleşerek Girit'in Yunanistan'a terkini resmi notalarla teklif etseler bile bu teklifini ret, askerimin son neferine varıncaya kadar adaya sevk ve donanmadan da bir sandal kalıncaya kadar da sebat eder ve çaresiz kalırsam Girit'i öyle bırakırım"* demiştir¹²⁰.

Napolyon ve Fransa Devleti bu temaslar sonunda Osmanlı Devleti'nin Girit'ten vazgeçmeye niyeti olmadığını, bunu ikna etmenin mümkün olmadığını anlamışlardır.

Abdülaziz'in bu ziyaretinden yaklaşık bir sene sonra Rus Kralı II. Alexandır Paris'i ziyaret etmiştir. Alexandır'ı Fransa'daki Rumlar kalabalık bir şekilde karşılamışlardır. Paris'teki Ortodoks kilisesinin meşhur ruhani ayini sırasında Rusya'nın Paris Sefaretinde Atasamileter olan küçük oğlu Grandük Nikola

¹¹⁹ Emir, 1931: 28.

¹²⁰ Kutay, 1960: 3057.

Nikolayeviç elinden tuttuğu küçük Rum kızını babasının ayakları dibine bırakı vermişti. Bu kız esaret ve vahşet altında inleyen Girit adasını temsil ediyordu. Gömleği kırmızıya boyanmıştı. Burada anlatılmak istenen Türk vahşeti idi. Küçük kız dinin hamisi Ortodoksluğun koruyucusu ve Yunanlıların aziz pederinden Girit'teki kardeşlerine elini uzatmasını istiyordu¹²¹. Bütün bunlar Rusya ile Yunanlıların birbirlerini destekler olduğu göstermektedir.

h. Ali Paşa'nın Girit'e Görevlendirilmesi

Yunanlıların, "Türkler Girit'teki bütün Hıristiyanları katlediyorlar" diye vuku bulan şikayetleri sebebi ile Rusya, Fransa ve İtalya gemileri Girit'e gidip asilerin ailelerini Girit'ten taşımaya başlamışlardır. Yunanlı eşkıyalar ise köy köy gezerek tehdit ve tazyik ile cebren aileleri sahile sürmekte, ecnebi gemilerle hükümete haber vermeden Yunanistan'a taşımaktaydı.

Bu olaylardan dolayı müşterek teftiş yine gündeme gelmişti. Fransa maslahatgüzarı Mösyö Outre Bâbîâli'ye 29 Ağustos 1867 tarihinde bir takrir vermiştir. Burada Girit'teki askeri hareket protesto edilmekte ve Girit adasına Osmanlı Devleti hiçbir teftiş komisyonunun götüremeyeceği duruma düşüren kişinin yani Ömer Paşa'nın geri çağırılması talep ediyordu¹²². Ayrıca M. Outier Avrupa'nın talep ettiği müşterek teftiş teklifini kabul ederek şimdiki sıkıntılara son vermesini belirtiyordu. O zaman Dışişleri Bakanı olan Fuat Paşa ise "*Biz müdafaa halinde olan bir devlete ceza verecek bir kanun bilmeyiz. Biz adada kan dökülmemesi için elimizden geleni yaptık. Ser askerimiz Girit'i harabeye döndürmediği gibi çok kan dökmeksizin haydutlara karşı koyabildik. Yunan Devleti Girit'i almaksızın Yunanistan'ı idareye muktedir olamayacağını açıklıyor, kendisi suçlu olmuyor, Devlet-i Âliye Girit'i terk etmeyeceğini veya bu neticeye götürececek bir teklifi kabul etmeyeceği bildirilmektedir. M. Moutier'den rica ederiz ki kabul edemeyeceğimiz şeyleri bizden talep etmesin*" diye cevap vermiştir¹²³.

¹²¹ Kutay, 1960: 3096-97.

¹²² Bourne, 1963: 264-265.

¹²³ Türkgeldi, 1987: 23-24; Geniş bilgi için bkz. Aynı kitabın 129-142 sayfalarında 4 numaralı ekte bulunan Fuat Paşa'nın mektubunun tamamı verilmiştir.

Girit'ten gönderilen vekillerin malumat ve mütelaatına müracaat olunduktan sonra adaya bir Avrupa komisyonu göndermeyi önlemek için, Ali Paşa'nın fevkalâde yetkiler ile Girit'e gitmesine karar verilmiştir¹²⁴. Ali Paşa'nın Girit'ten gönderdiği bir mektuptan anlaşıldığı kadarıyla Girit'e yeni bir idare tarzı götürüyor. Bununla hem asileri kazanmayı, hem de büyük devletlerin muhtemel müdahalelerini önlemeyi ümit ediyordu. Ali Paşa Osmanlı İmparatorluğunda olduğu gibi, Avrupa diplomatları arasında da büyük otorite sahibi idi¹²⁵.

Ali Paşa Girit'e gitmeden önce Sadrazam Ekrem Ömer Paşa'ya Girit'te askeri hareketi durdurmasını, 45 günlük bir mütareke ilan etmesini, bu müddet zarfında silahlarını bırakacak asiler için umumi bir af ilan etmesini emretmiştir¹²⁶.

h.a. Ali Paşa'nın Girit'teki Faaliyetleri

Ali Paşa Girit'e 2 Ekim 1867'de Sultaniye vapuru ile hareket etmiştir. Beraberinde damadı Selahattin Bey, Donanma Nazırı Kabuli Paşa, Ferik Rauf Paşa, Karadodori Efendi, Kostaki Efendi, Sava Efendi, Türkçe katibi Mahmut Efendi, Fransızca katibi Charles Mismer, ulemadan Amasyalı Mecit Efendi vardı¹²⁷.

Ali Paşa 6 Ekimde Kandiye'ye gelmişti. Aynı gün Giritlilere bir beyanname yayınladı. Bu beyanname Padişahın haklarında gösterdikleri hayırlı niyetlerden faydalanmaya, adayı harabeye çevirmekten vaz geçmeye, kendilerini bu mücadeleye sürüklemiş olan yabancılardan ayrılmaya davet etmiştir. Bundan başka Girit nahiyelerinden 15 gün içinde halkın güvenini kazanmış kimseler arasından dörder Müslüman ve dörder Hıristiyan temsilci seçerek göndermelerini isteyerek bu fermanın adanın her tarafında yayınlamasını sağlamıştır. Ali Paşa'nın Girit'te yayınladığı bu ferman adada özerklik denilebilecek yeni bir yönetimin alt yapısını oluşturmaktaydı. Ali Paşa adada yaptığı incelemeler sonucunda, ayaklanmanın kuvvet kullanarak bastırılmasına karşın, adaya özerklik verilmesine taraftar olmuş ve bu konuda bir proje hazırlamıştır. Ali Paşa'nın hazırladığı projedeki esasları içeren

¹²⁴Danışman, 1966: 174

¹²⁵Karal, 1988: 27-28.

¹²⁶Türkgeldi, 1987: 24.

¹²⁷Danışman, 1966:174.

ferman ve buna bağı olarak Girit Vilayet Nizamnamesi ile adanın yeni yönetim esasları belirlenmiştir¹²⁸. Bu fermanın hükümleri şu maddeleri içermektedir¹²⁹.

1- Girit'in mülki idaresi padişah tarafından tayin edilecek bir valiye, kalelerin ve askeri kuvvetlerin idaresi ise bir büyük komutana verilecektir.

2- Valilik ve komutanlık işleri birbirinden ayrı olmakla birlikte, gerektiği zaman valilik hizmetinin komutanlık memuriyeti ile birleştirilmesi, padişahın iradesiyle mümkün olacaktır.

3- Girit Valisi, memleketi Osmanlı Devleti'nin umumi kanunlarına ve ada için tanzim edilmiş olan özel nizamlara göre idare edecektir. Valinin mahiyetinde biri Müslüman diğeri Hıristiyan olmak üzere memurlar arasında seçilen ve padişah tarafından atanan iki müşavir bulunacaktır.

4- Girit adası gereği kadar sancaklara bölünerek bunların mülki idaresi Osmanlı Devleti memurları arasından seçilen ve irade ile tayin edilen mutasarrıflara verilecektir. Mutasarrıfların yarısı Müslüman diğeri Hıristiyan olacaktır. Müslüman mutasarrıflara Hıristiyan, Hıristiyan mutasarrıflara ise Müslüman yardımcı verilecektir.

5- Sancaklar kazalara bölünecek ve kaymakamlarla muavinleri yukarıdaki prensiplere göre idare edilecektir.

6- Vali, Mutasarrıflar ve kaymakamlar nezdinde birer idare meclisi olacaktır. Vilayet idare meclislerine vali başkanlık edecektir. Bu meclisin üyeleri ile müşavir adliye meclisi, metropolit, defterdar, mektupçular halk tarafından seçilen üçü Müslüman üçü Hıristiyan üyelerden oluşacaktır.

7- Adada resmi yazışma iki dilde olacaktır. Bu sebeple vilayetlerde ikişer mektupçu ve sancaklarda da ikişer tahrirat başkatibi bulunacaktır.

8- Halkı karma olan sancakların, idare meclislerinde mutasarrıf, reis olacaktır. Aza'da üçü Müslüman üçü de Hıristiyan halk tarafından seçilmiş üyelerden oluşacaktır. Halkın tamamı Hıristiyan olan sancakların idare meclisleri de mutasarrıfları reis olmak üzere, muavin ve piskopos, muhasebeci ve tahrirat baş katibi ve altı Hıristiyan üyeden oluşacaktır.

¹²⁸ Selahi, 1967: 12; Türkgeldi, 1987:28.

¹²⁹ Fermanın tam metni için Bkz. Düstur, 1 Tertip, C. 1, s. 652-654.

9- Vilayet sancak ve kaza meclislerinde cinayet ve hukuk mahkemeleri kurulacaktır. Mahkemenin Müslüman ve Hıristiyan üyeleri halk tarafından seçilecektir. Halkı tamamen Hıristiyan olan sancak ve kazaların mahkeme üyeleri yalnız Hıristiyanlardan oluşacaktır.

10- Girit Vilayetinin halk tarafından seçilen bir Meclis-i umumisi olacaktır. Bu meclise her kazadan iki üye gönderilecektir. Halkın tamamı Müslüman olan kazalar, Müslüman üyeler, tamamı Hıristiyan olan kazalar ise tamamı Hıristiyan üyeler gönderecektir.

11- Üyelerin seçimi hususi bir talimat ile tespit edilecektir. Meclis-i umumi yılda bir kere toplanacak, yol, su, ticaret, endüstri, ziraat, eğitim ve daha başka toplumu ilgilendiren işler görüşülecektir.

12- Osmanlı Devleti'nin diğer eyaletlerinin hükümete verdikleri vergiden Girit ahali eskiden beri muaf olduğundan, kendilerinden yalnız gümrük, tuz ve tütün resimlerinden vergi alınacaktır.

Ali Paşa'nın adanın ihtiyaçlarını göz önüne alarak hazırlayıp neşr ve ilan ettiği bu ıslahat fermanları iyi tesirlerini göstermeye başlamıştır. Ali Paşa, Serdar-ı Ekrem Ömer paşayı kumandanlıktan alarak, yerine Hüseyin Avni paşa getirilmiştir. Adada yayımlanan ferman kısa sürede etkisini göstererek pek çok asi silahını bırakmıştır¹³⁰. Ali Paşa'nın bu düzenlemeleri ıslahat fermanına da uygundu. Böylece Girit'e yabancı Devletlerin müdahalesi de engellenmiştir.

h.b. Girit için Anket Fikrinin Ortaya Atılması

Adada yapılan düzenlemeler, adaya bir anlamda muhtariyet getirmiştir. Bu düzenlemeler uygulamaya konulunca Girit'teki isyan yatışma yoluna girmişti¹³¹. Osmanlı Devleti'nin Girit meselesine bu şekilde bir çözüm getirmesi adayı kendisine katma emelinde olan Yunanistan ve Yunanistan'a bağlanmaktan başka bir şey düşünmeyen bazı asilerin işine gelmemiştir. Asiler bu hakların kendilerine

¹³⁰Ali paşanın Girit'teki icraatı için Bkz. Türkgeldi, 1987: 142-176, zeyl 5.

¹³¹Ali İhsan Gencer, (1993): "Tanzimat Fermanından 1876'ya kadar Osmanlı İmp.", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. XI, İstanbul: 499.

verilmekte geç kalındığını iddia ederek Yunanistan'a katılmakta ısrar ediyorlardı. Bunları destekleyenlerin başında adada bir teftiş ve plebisit yapılmasında ısrar eden Avrupa devletleri gelmekteydi.

Bâbîâli Avrupa devletlerin teftiş ve plebisit yapılması hakkındaki ısrarlarına Heyet-i Vükela uzun müzakereler sonucunda verilecek cevapları bulmayı çalışmıştır. Bu da Osmanlı Devletinin yabancı müdahaleden çekindiğini göstermektedir. Bâbîâli düşüncelerini rapor halinde Ali Paşa'ya bildirmiştir. Buna göre; takip edilecek iki yol vardı. Bunlardan birincisi teklifi reddetmek, diğeri ise bazı mertebelerine uyulması şeklindedir. Teklifin reddedilmesi halinde devletlerin silahlı tedbirlere başvurabilecekleri muhakkaktı. Halbuki para ve asker bulunamadığından Bâbîâli'nin silahlı mücadele için kudreti yetmeyecektir. İkinci yolda ise beş şık düşünmek mümkündür¹³². Bunların da kendileri arasında artıları ve eksileri bulunmaktadır.

İstanbul'daki Vükelanın bu düşünceleri de gösteriyordu ki Osmanlı Devleti Girit isyanı karşısında Büyük Devletlerin müdahalesinden endişe ediyordu. Devletlerin teftiş yapılması hususundaki tekliflerine verilecek cevabın tespitinde uzun boylu düşünülmüştür. Bu teklifin reddi halinde bir savaş hali belirmesi karşısında devletin para ve malzemesi bulunmadığı ifade edilmiştir. Bu da göstermektedir ki Bâbîâli'nin takip edeceği tedbir, diplomatik vasıtalarla ve barışçı usullerle Büyük devletleri tatmin edecek, teftiş teklifine taraftar olduğunu göstermektedir.

Sadrızam Ali Paşa, Bâbîâli'nin bu düşüncelerini kabul etmemiştir. İstanbul'a gönderdiği bir layihada teftişin zararlarını anlatmaktadır¹³³. Ali Paşa bu layihasında; Büyük Devletlerin, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğüne riayet edeceklerine dair verdikleri teminatta, Girit'teki teftiş esnasında Girit Hıristiyanlarının göstereceği şevk ve heyecanı karşısında bağlı kalıp kalmayacaklarını kestirmek mümkün değildir. Ada halkının bugün 2/3'sinin Yunanistan'a ilhaktan başka çözüm istemeyen eşkıyanın yaşadığı kasaba ve karyelerdeki halkın Yunanistan'a ilhaktan başka bir arzularının bulunmadığı ortaya çıkacaktır.

¹³² Bu yollar için Bkz. Karal, 1988: 31.

¹³³ Ali Paşa'nın İstanbul'a gönderdiği layihanın tam metni için Bkz. Karal, 1988: 31:

Bu müşterek teftiş sonunda Hıristiyan halkın ekseriyetinin Yunanistan'a katılmak isteğini tespit edilmesi halinde, şimdiye kadar Osmanlı Devletine teminat vermiş olan Devletlerin hem kendi milletlerine hem de bize karşı gayet müşkül bir durumda kalmalarına neden olacaktır. Teftişin diğer bir zararı ise iki seneden beri devam eden isyanlar neticesinde evlerin, meskenlerin ve kiliselerin çoğu yıkılmış ve yanmıştır, Yunanistan'a göç etmeyen ahalinin çoğu mağaralarda ve harabelerde aç ve çıplak oturduklarından Girit'e gelip karyeleri ve nahiyeleri gezen ve adanın içinde bulunduğu bu durumu gören fırsatçılar tarafından ahaliye öğretilmiş şikayetleri kulaklarıyla işitecekler ve Avrupa devletlerinin verecekleri karar aleyhimize olacaktır.

Bâbîali Ali Paşa'nın bu düşüncelerine uyarak Büyük Devletlerin teftiş ve plebisit hakkındaki teklifini kesin olarak reddetmiştir. Abdülaziz, Fransız elçisi M. Bourre'nin teftiş teklifinde ısrar etmesi üzerine "Girit Ceziresi üç yüz bin nüfusun havi olduğu bir yerdir. Onların herbirinden birer altın vergi alınsa senelik üç yüz bin altın ederken, bunlardan yarım altın derecesinde bile vergi alınmamaktadır. Hiçbir devlette böyle bir uygulama yokken, oraya teftiş komisyonu gönderilmesi istenmektedir. Müşterek teftiş komisyonu sonucunda Girit'in Yunanistan'a ilhakı talebi çıkacağını bilip dururken teftiş teklifini nasıl kabul edebiliriz. Tahkikat ve müdahalatımızla tebaa-i Hıristiyaniyemizin kulakları ve zihinleri Avrupa devletlerinin himayesi altında oldukları sevdasıyla dolduruluyor. Bazı tarafın arzusu için Girit adasını Yunanistan'a ilhak etmek lazım gelse memleketimizin diğer taraflarında bulunan ahali-i Gayrimüslim "her dediğimiz, her istediğimiz şeyler oluyor" diye yeni isteklerde bulunmazlar mı?. Mesela Sisam, Sakız vesair Akdeniz adaları ahali de Yunanistan'a ilhakı istemezler mi?. Adanın 3/1'i Müslüman dır. O halde onlar başka yerlere dağılarak, sefil olarak gezeceklerinden, Müslüman halkın matbuatları kendilerini himaye etmiyor fikrine düşüp bilahare Hıristiyanlar aleyhine harekete geçebilirler.

Rusya sefiri de bu konuda usta bir kaptan fırtınaya tutulan geminin yüklerini denize atıp gemisini kurtarır diyor imiş. Fakat Rusya bize geminin yüklerini değil,

direklerini, makinesini, dümen ve çarklarını söküp atmamızı yani kendi elimizle batırmamızı tavsiye etmektedir” şeklinde açıklamıştır¹³⁴.

Ali Paşa bir taraftan Girit’e yeni bir idare kurmaya çalışırken diğer taraftan asilere karşı harekete girişmiştir. Girit asilerinin mevcudu 3-4 bin civarında idi. Ali Paşa’nın elinde ise 55 tabur kuvvet vardı. Bu asilerin elli misli demektir. Bu kuvvet asilerin üstesinden gelirdi ama, asiler hiçbir zaman normal savaş taktiğiyle savaşılmamıştır.

Ali Paşa’nın umumi af ilan etmesi, Girit’in Muhtarlık ile idaresini sağlayan fermanı hazırlaması ve asiler üzerine başarılı hareketler yapılması¹³⁵ ile isyan oldukça gevşemiş bulunuyordu. Öte yandan Avrupa kamuoyunda Yunan propagandasının etkisi azalarak, Avrupa devletlerinin müdahalesi önlenmişti¹³⁶. Ali Paşa bütün bunları göz önünde bulundurarak İstanbul’a dönmek istemiştir. Bâbüâli isyanın tam olarak sona ermediğini belirterek bir süre daha kalmasını istedi ise de Ali Paşa yapacak bir şey kalmadığını bildirerek ısrar etmiştir. Hatta kabul edilmesinde Sadrazamlıktan çekileceğini belirtmesi üzerine İstanbul’a dönmesi için irade çıkmıştır. Ali Paşa yerine Girit’te Hüseyin Avni Paşayı bırakarak 24 Şubat 1868’de İstanbul’a dönmüştür¹³⁷.

1. Mülteciler Sorunu

Girit’teki asiler, Yunanistan’dan ve Avrupa devletlerinden yardım göre bilmek için Girit’in Avrupa sorunu haline gelmesi gerektiğini biliyorlardı. Asilerin üzerine Türk kuvvetleri gidince özellikle de Ömer Paşa’nın sıkı askeri tedbirler alması üzerine iyice sıkışmaya başlamışlardır. Asiler ailelerini Yunanistan’a

¹³⁴ Karal, 1988: 34-35.

¹³⁵ Ali Paşa’nın Girit’teki bu uygulamalarını başarısızlıkla suçlayanlar da vardı. Bunlar Mütercim Rüşti Paşa ve büyük şair Ziya Paşa’dır. Ziya Paşa “Zafername” adını verdiği eserinde Ali Paşa’yı ustalıkla hicveder. Ali Paşa’nın Girit’teki başarılarını övme görüntüsü ile son derece ağır eleştiriler getirmektedir. Örneğin;

Sadr- Ali- zaman ne yapardı aceba
Köprülü- zâde şu hengamede sağ olsa idi
Kapıcı- zâde ile farkı budur Köprülünün
Birisi almıştı, diğeri verdi Girit’i

bu konu için Bkz. Ziya Paşa, (1973): *Zafername*, (Yay. Haz. Fikret Şahinoğlu), s. 26.

¹³⁶ İ. Hami Danişmend, (1972): *İzahlı Osmanlı Kronolojisi*, C. IV, İstanbul: s. 225.

¹³⁷ Danişman, 1966: 177.

göndermek için sahillere indirmeye başladılar. Hatta köy köy dolaşıp zorla indiriyorlardı. Diğer taraftan da Türkler Hıristiyanları katlediyorlar diye feryatlara başlamışlardı.

Bu sırada asilerin yardımına Avrupa devletleri yetişmiştir. Bilhassa Fransa ile Rusya'nın Girit adasında bulunan konsolosları, asi Rumları tecavüze uğramış zavallı insanlar gibi göstererek onları himayeye kalkmışlar ve gemileriyle Yunanistan'a taşımışlardır¹³⁸.

Girit'ten isyan bahanesiyle giden mülteciler, maruz kaldıkları kötü şartlar karşısında geri dönmeyi düşününce Avrupa kamuoyu Yunanistan'ın aleyhine dönmeye başlamıştır. Büyük ümitlerle gittikleri Yunanistan'da çektikleri sıkıntılar, onları önceden Girit idaresini kendisine bağlamayı arzu etmiş oldukları ülkeyi terk etmeye sevk etti. Fakat Yunanistan'ın bunları göndermesi durumunda mücadele mağlubiyetle sonuçlanacağından Yunanistan Girit'e dönmek isteyenleri öldüreceğini ilan ederek dönmelerine mani olmaya çalışmıştır¹³⁹.

Avrupa devletleri bu durumu çözmek için çalışmalara başlamışlardır. Fransa 1868 Nisanının ortasında Avrupa devletlerine mültecileri tekrar geri götürmeyi teklif etmiştir. Fransa Devleti Yunan Parlâmentosuna âsi temsilcileri almasını ve mülteciler meselesini protesto etmiştir¹⁴⁰.

1868 Eylül ortalarında mültecilerin durumu iyice kötüleşmiştir. Bâbıâli bu durumdan faydalanmaya başlamıştır. Şimdi suç perdesi Bâbıâli'den kalkıp Yunanistan tarafına geçmiştir. Bâbıâli bunu bir koz olarak Avrupa devletleri katında kullanarak Yunanistan'a karşı sert tedbirler almaya başlamıştır¹⁴¹.

2. Yunanistan'a karşı Askeri ve Siyasi Tedbirlerin Alınması

a. Yunanistan'ın İsyanı Körükleme Çalışmaları

Ali Paşa İstanbul'a döndüğünde isyan tamamen bastırılmış değildi. Ali Paşa'nın ıslahatları ile isyan duraklama yoluna girmişti. Bu durum asilerin,

¹³⁸ Selahi, 1967: 9.

¹³⁹ Bourne, 1963: 269.

¹⁴⁰ Bourne, 1963: 269.

¹⁴¹ Bourne, 1963: 270.

Yunanistan'ın ve onlara hamî olan devletlerin işine gelmiyordu. Bunlar her fırsatta isyanı körüklemeye çalışmaktaydı. Bu durumu en güzel Şarl Mismar'ın¹⁴² naklettiği olay açıklamaktadır.

“Ali Paşa'nın Kandiye'de bulunduğu bir sırada iki telgraf gelmişti. Bunlardan birisi Rus Amiralî Potakofan, diğeri ise Kandiye Mutasarrıfı Pertev Paşa'dan geliyordu. Amiral Müslümanların beş Hıristiyanı öldürdüğünü ve yaraladığını, başka memleketlere gitmek isteyenleri gemilerle götürmek için müsaade istediğini belirtiyordu. Pertev Paşa ise Hıristiyanların beş Müslümanı öldürdüğünü bildiriyordu.

Aynı olay için iki tane telgraf, Ali Paşa olayın gerçek sebebini öğrenmek için Şarl Mismar'ı olay yerine göndermiştir. Burada yapılan tahkikat tan; Avrupa devletlerinin konsoloslarıyla birlikte mezarların açılmasından sonra öldürülenlerin Müslümanlar olduğu, bunların çeşitli işkencelerle öldürüldüğü, yaralıların ise Hıristiyan olduğu, onların da Müslümanları öldürürken onları korumayı çalışan Müslüman kadınların taş ve pabuçlarından yaralandıkları anlaşılmıştır¹⁴³. Bu da Yunanistan ve Rusya'nın adada isyanı körüklemek için her yolu denediklerini göstermektedir.

b. Asilere Karşı Alınan Tedbirler ve Yunanistan'a Verilen Ültimatom

Girit'te asilere yardıma engel olabilmek için adanın çeşitli kısımlara taksimi ile Hanya, Resmo, Kandiye, Yerepetro, kaleleri merkez olarak müdafaa hattı tertip olunup Hanya'dan Selne'ye kadar kalelerle araba geçişini denetleyecek şekilde yol açılmış ve Selne , Kiyama sahilleri muhafaza altına alınmıştır. Asilerin sığınağı olan Omelo Dağının ve sahillerinin istila yolunun kapatılması için Elikan'dan başlayarak Lokos'a ve oradan Fûka Boğazı yoluyla Omeloya kadar yol açılıp kaleler inşa edilmiştir¹⁴⁴.

Yunanlıların asilere yardımına engel olunması için korsan gemilerden Enosis vapurunun da Arkadi gibi zaptedilmesi gerektiği kararlaştırılınca Amerikalı

¹⁴² Şarl Mismar Ali Paşa ile birlikte Girit'e Fransızca Mütercimi olarak gitmiştir.

¹⁴³ Mismar, 1327: 60-62.

¹⁴⁴ Karal, 1988: 150-155, Zeyl VIII.

Hobert filoların birisinin komutanı olarak Girit'e gönderilmiştir¹⁴⁵. Bunun yanında Yunan Devleti ile münasebetlerin kesilip Atina'da bulunan sefaretin kaldırılmasına, İstanbul'da bulunan konsolosları ve tüccarların gönderilmesine, Yunan gemilerinin limanlara kabul olunmaması ve Yunan hududu ile Rumeli'nin müstahkem mevkiilerine 15000 asker yığılmasına ve Akdenizdeki Donanmayı Hümayunun arttırılması karar verilmiştir. Yunanistan'ı bu konuda uyarmak için bir ultiatom verilmiştir¹⁴⁶. Burada;

1- Yunan Hükümeti, son zamanlarda Osmanlı Devleti'ne karşı düşmanca bir maksatla kurulmuş olan çeteleri dağıtacak ve gelecekte de bunların kurulmasına mani olacaktır.

2- Girit ile Yunanistan arasında mekik dokuyan üç korsan gemisi tecrit edilecek veya bu gemilerin Yunan limanlarına girmesine müsaade edilmeyecektir.

3- Yunan Hükümeti Girit göçmenlerine memleketlerine dönmeleri için izin verecek ve dönmelerini kolaylaştıracak tedbirler alacaktır.

4- Osmanlı askeri ile Osmanlı tebasından olanlara taarruz etmekle suçlu olanları kanunlar gereğince cezalandıracak ve zarar görmüş olanlara tazminat verecektir.

5- Yunan Hükümeti bundan böyle mevcut anlaşmalar hükümlerine uygun olarak hareket edecektir.

Yunanistan'a bu ultiatoma cevap vermesi için sekiz günlük bir müsaade verilmiştir. Yunanistan bu maddeler üzerinde pazarlığa girişmek istemiştir ancak Osmanlı Devleti buna ret cevabı vermiştir.

c. Yunan Sahillerinin Abluka Altına Alınması

ca. Şıra adasının İsyanda ki rolü

Şıra Adası'nın coğrafi mevki burayı Yunanlı kaçakçıların emniyetle kullandıkları bir depo haline getirmekteydi. Her şey Yunanistan'dan buraya getiriliyor, burada muhafaza edilip, gemilere vapurlara yüklenecek tayin olunan

¹⁴⁵ İhsan Birinci, (1968): "Girit İsyanı", *Hayat Tarih Mecmuası*, S. 9, s. 81.

¹⁴⁶ Emir, 1931: 22.

mevkilere dağıtılıyordu. Mayıs ayında buradan otuz torpilin Girit'e kaçırıldığı, Rus ve Amerikalı mütehassısların yardımı ile bunların abluka filosuna mensup gemilerin seyir hatlarına ve demir mevkillerine atılacakları haberi alındı¹⁴⁷.

Haziran ayında İstanbul'a gelen vapurlarımızdan biri Yunan bayraklı bir trandili muayene edince barut yüklü olduğu ve Şıradan geldiği anlaşılmıştır. Bu İstanbul'a getirilerek içerisinde 750 varil barut ve bir çok tüfek çıkarılmıştır¹⁴⁸. Bir takım korsanların Şıra'da tertibat aldıktan sonra izmir sahillerine sarkıntılık edecekleri haberi alındığı için Merih Kurveti bu mıntıkanın korunması için gönderilmiştir. Ağustos ayında Merih Kurveti Yunan bayrağı ile Şıra'dan gelen iki gemi yakalanmıştır. Bu iki gemi de barut dolu idi. İçindeki mallara el konularak gemiler müsadere edilmiştir¹⁴⁹.

Bütün bu olaylardan sonra Şıra Adasının bir eşkıya yatağı olduğu kesinleşmiştir. İsmail vapuru hususi talimat ile bu adaya sevk olunmuştur. Burayı üs yapmış asilerin bir çoğu esir edilmiş diğerleri de dağıtılmıştır. Böylece asiler için mühimmat tedarikinde önemli olan böyle bir yerin görevine son verilmiştir.

cb. Yunan Sahillerinin Abluka Edilmesi

Yunanistan'a verilen ultiatomda sürenin dolması üzerine, Bâbîâli ciddiyetini göstererek Yunanistan ile diplomatik ve ticari münasebetlerini kestiğini açıklamış ve Atina sefiri Fatyoti Efendi geri çağırılmıştır. Akdeniz Türk filosu Giritli asilere Yunanistan'dan yardım gitmesini engellemek için Yunan sahillerini abluka altına almıştır¹⁵⁰.

Girit isyanının son iki ayını oluşturan ablukada deniz kuvvetleri üzerlerine düşeni yapmaktadırlar. Abluka asiler üzerinde derhal tesirini göstermiştir. Bundan böyle asiler yiyecek ve silah alamayacaklar ve isyana yeni gönüllü takviye

¹⁴⁷ Emir, 1931: 22.

¹⁴⁸ Emir, 1931: 22.

¹⁴⁹ Emir, 1931: 22

¹⁵⁰ Danışman, 1966: 177-178.

edemeyeceklerdi. Bu arada bazı asilerin Fransız vapurlarıyla adayı terk etmelerine Türk tarafı razı olmuştur¹⁵¹.

Yunan Hükümeti, ulti-matomda olduğu gibi sahillerinde abluka edilmesini protesto etmişlerdir. Bâbıâli'nin Yunanistan ile diplomatik ilişkileri gibi ticari ilişkilerini de kesmesi, Osmanlı Devleti ile kârlı bir ticaret yapan Yunanistan'ın ekonomik yönden zararına olmuştur.

3. Paris Konferansı ve Girit için Çözüm

1868 sonlarına gelindiğinde Yunanistan'a verilen ulti-matom, daha sonra da sahillerinin abluka edilmesi yavaş yavaş soğuk savaştan sıcak savaşa doğru gidiş işaretleri veriyordu. Bu durum, Avrupa'da büyük bir heyecan uyandırmıştır. İki devlet arasında çıkacak harbin genişleyerek bir Avrupa harbi olması ihtimalinden korkuluyordu.

Doğu Akdeniz'de yeni bir savaşın belirmesi kendi içlerinde önemli meselerle karşı karşıya olan Avrupa devletlerini harekete geçirerek savaşı önlemeye çalışmışlardır. Yunanistan'ın da Avrupa Devletlerinden destek görmemesinden dolayı ortam buna uygundu¹⁵².

III. Napolyon Girit meselesi ile Türk Yunan ilişkilerini görüşmek üzere 2 Ocak 1869'da Paris Antlaşması Devletlerini bir toplantıya çağırmıştır. 9 Ocak 1869'da Fransa, İngiltere, Rusya, İtalya, Prusya, Avusturya ve Osmanlı Devleti'nin katılımıyla Paris'te bir konferans toplanmıştır¹⁵³. Yunanistan konferansa katılmayı reddetmiştir. Osmanlı Devleti de Yunanistan'ın 1856 Paris Antlaşmasını imzalayan devletlerden olmadığı için katılmasına itiraz etmişti. Bu sebepten dolayı Yunanistan'ın konferansa ancak müşahit sıfatı ile katılmasına izin verilmişti¹⁵⁴. Fakat Yunanistan konferans ikinci oturuma geldiği zaman hala toplantıya katılmamakta ısrar edince, Rus delegesi Yunanistan'ın sözcülüğünü üzerine almak istedi. Buna Fransa karşı çıkmıştı. İngiltere ise bu konferansın gayesini devlet üzerinde

¹⁵¹ Karal, 1988: 36.

¹⁵² Ali İhsan Gencer, 1993: 500.

¹⁵³ Bourne, 1963: 272.

¹⁵⁴ Üçarol, 1995: 229.

anlaşmazlık müşahede ettikleri davayı halletmekte kılavuzluk vazifesini görmektir; yoksa bu devlet burada hüküm vermekte görevlendirmiş bir mahkeme heyetini temsil etmiyorlar ve burada varılan neticenin yankıları ancak bir halk oyu çerçevesi ve Avrupa bölgesi içine yansiyabilir şeklinde açıklamıştır¹⁵⁵.

Bu esaslar üzerine çalışan temsilciler Osmanlı Devleti'nin aksine, meselenin sebeplerini araştırmaktan vaz geçerek, doğrudan doğruya Bâbüali'nin şikayetleri ile Yunanistan'ın tutumunu göz önüne alarak çalışmalarına başlamaya karar vermiştir. Uzun müzakerelerden sonra resmi beyanatın metni 20 Ocak'ta kabul edildi. Buna göre Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'ne karşı çete teşkilinden vaz geçmesi, Giritli asilere Yunanistan limanlarından malzeme taşıyan gemilerin donatımının yapılması yasak edildi ve mültecilerin de Girit'e geri dönmesinin engellenmemesi isteniyordu¹⁵⁶.

Bu bildiri ile Büyük devletler Yunanistan'ın hareketlerinden dolayı suçladıkları ve Yunanistan'ı desteklemediklerini belli etmişlerdi. Böylece Yunanistan Devleti yalnız kalıyordu. Nitekim bildiriyle beraber Yunanistan'a verilen notada, bildirinin alındıktan sonra en geç bir hafta içerisinde kabul edilmemesi halinde, Büyük Devletlerin bundan sonra Yunanistan'ı hareketlerinden doğacak sonuçlarda yalnız bırakacaklarını belirtmişlerdir¹⁵⁷.

Nitekim bu bildiriye kabul etmeyen Yunan Hükümeti, 2 Şubat'ta istifa etmiştir. Yerine geçen Zaimis Hükümeti 6 Şubat'ta bu kararı kabul etmiştir¹⁵⁸. Nihayet 18 Şubatta konferans son toplantısını yapmıştır¹⁵⁹.

Böylece konferans statükonun korunması esas alınarak, Doğu Akdeniz'de bunalımı önlemiş ve Osmanlı Yunan anlaşmazlığı ve Girit meselesi sona ermiş oldu. Ancak büyük Devletlerin isteğine boyun eğilerek ve meselenin nedenleri araştırılmadan kabul edilen bu durum bir anlamda mütarekeydi. Bu durumdan ne

¹⁵⁵ Bourne, 1963: 272.

¹⁵⁶ Bourne, 1963: 273.

¹⁵⁷ Gencer, 1993: 501.

¹⁵⁸ Dontes, 1970: 42.

¹⁵⁹ Fransız temsilcisi La Valette toplantının neticesini şu sözlerle açıklamıştır. "Fransız temsilcisinin konferansın vardığı sonuçları mübala etmeye niyeti yoktur. Bununla beraber kanaati bu konferansın kıymetinin inkar edilemeyeceğidir. Çünkü bu toplantıda temsil olunan hükümetler Doğu'da patlamaya hazır bir harbin önüne geçmeye muvaffak olarak Avrupa'da çıkması muhtemel bir karışıklığı önlemiş oldular" Bourne, 1963: 274.

Giritli Rumlar ne de Yunanlılar memnun kalmamıştır. Bu sebepten dolayı emellerini gerçekleştire bilmek için fırsat kollamaya başladılar.

Osmanlı'nın son döneminde meydana gelen ayaklanmalar ve isyanla, İmparatorluğun iç işlerinden sayılmakla beraber, ıslahat fermanı ile ilgili görülerek Paris antlaşmasını imzalayan devletlerin müdahalesine yol açmıştır. Bu nedenden dolayı son dönemde meydana gelen Karadağ isyanı, Belgrat olayları, Eflak-Buğdan olayları ve Girit isyanı hadiselerinde Osmanlı Devleti insiyatifi elinde bulunduramamıştır. Bu hadiselerin her birinde söz konusu devletlerin ayrı ayrı ve toplu olarak müdahaleleri vuku bulmuş ve Bâbîâli de bu müdahalelerin tesiri altında kalarak hadiselerden her birini hem onları çıkartan Hıristiyan topluluklarını hem de Avrupa büyük devletlerini memnun edecek surette olayları çözmeye çalışmıştır. Netice itibariyle, Osmanlı Devleti'nin bünyesi gevşemiş ve dağılmaya müsait bir şekil almıştır.

II. BÖLÜM

1896 ÖNCESİ ADADA YAPILAN DÜZENLEMELER VE 1896 İSYANI

A. 1896 ÖNCESİ GİRİT

1. Adanın İdari ve Sosyal Durumu

a. İdari Durum

Girit adası Osmanlı Devletinin yönetimine girdiği sırada Venedik'in idari kanunları ile idare edilmekteydi. Osmanlı egemenliğine girdiğinde Venedik tarafından düzenlenmiş olan yönetim açısından bölünme kısmen kabul edilmiştir. Venedik zamanında ada Hanya, Resmo, Kandiye ve Sitia'dan oluşan dört bölgeye ayrılmıştır. Osmanlı yönetiminde ise Hanya, Resmo ve Kandiye olmak üzere üç bölgeye ayrılmıştır¹. Bunlar Hanya Livası; Nefs-i Hanya, Kisamo, Apokoron, Selino, İsfakiye; Kandiye livası ise Nefs-i Kandiye, Temmos, Rizo, Piryotiçe, Moloviz, Menufaç, Mirabela, Sitia, Kenurya, Yerepetra, Pedyä, Resmo livası ise Nefs-i Resmo, Milopotomo, Ayvalis, Amori'den oluşmaktadır².

Tanzimatın ilan edildiği tarihte Girit M. Ali Paşa'nın on aylık idaresinden sonra tekrar Osmanlı idaresine girmişti. Osmanlı Devleti M. Ali Paşa'nın adanın genel yönetimiyle görevlendirdiği M. Naili Paşa'nın valiliği Osmanlı idaresinde de sürmüştür. 1864 tarihli Genel Vilayet Nizamnamesi ile vilayet düzenlemelerinden sonra 1868'de Girit'te yapılan düzenlemeler ile, adanın gereği kadar sancaklara bölünmesi, bunlarında mutasarrıflara verilmesi uygun görülmüştür. Bu düzenleme ile Girit vilayeti beş liva ve yirmi kazaya ayrılıp bunlarda karyelerden oluşacaktı³.

¹Cemal Tukin, (1988): "Girit Maddesi", İ.A., İstanbul: s. 792.

²NükhetAdıyeke, (1994): *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı(1896-1908)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir: s. 39.

³Düstur, 1. Tertip, C. 1, s. 671.

Tablo I 1868'deki İdari Sistem

Sancaklar	Kazalar	Köy sayısı	Toplam köy
Hanya	Kidonya	69	282
	Kisamo	165	
	Selino	48	
Kandiye	Pedya	85	334
	Menufaç ve Rizo	114	
	Maloviz	60	
	Kenuryave	75	
	Piryotiçe		
Resmo	Resmo	87	232
	Milopotomo	100	
	Amari	45	
Laşid	Mirebela	35	129
	Yerapetra	16	
	Sitia	62	
	Uyanu	16	
İsfakiye	Apokorono	61	
	İsfakiye	24	
	Ayvasil	42	

1868 düzenlemeleri ile adanın yönetimi bir vali ve livaların yönetimi ise yarısı Müslüman yarısı Hıristiyan olan Osmanlı memurları arasından seçilecek mutasarrıflara bırakılmıştır. Bu nizamname ile kazaların yönetimi, kazanın nüfus oranına göre Müslüman ve Hıristiyan kaymakamlara bırakılmıştır⁴. Her vilayetin merkezi ile liva ve kaza merkezlerinde birer idare meclisi olacaktır. Hanyada ki vilayet idare meclisi aynı zamanda Hanya mutasarrıflığının da merkezi olacaktır.

Adada kazalara bağlı köy sayısı her zaman değişmiştir. Bu da bir birine yakın iki köyün birleştirilmesi ile bir köy oluşturulması veya birkaç köyün birleştirilerek nahiye haline gelmesinden kaynaklanmaktadır. XIX. Yüzyıl sonunda Girit vilayetinde Hanya sancağına bağlı 16 nahiye, Laşid sancağına bağlı 20 nahiye ve İsfakiye sancağına bağlı 10 nahiye bulunmaktadır⁵.

⁴ *Düstur*, 1. Tertip, C. 1, s. 671.

⁵ *Girit Vilayet Salnamesi*, (H. 1311 M. 1892) s. 93.

a.a. Valilik Müessesesi

Girit adasının fethi 1669 tarihinde Kandiye'nin de ele geçmesiyle birlikte tamamlanmıştır. Adanın ilk valiside, Hanya'nın 1645'de fethedilmesiyle birlikte gönderilen Yusuf Paşadır. Kandiye'nin fethedilmesiyle birlikte, burası adanın eyalet merkezi haline getirildi ve Osmanlı temsilcileri burada görev yapmaya başlamışlardır.

1828 tarihinden itibaren Mısır yönetimine giren adada muhafız unvanıyla M. Ali Paşa adına Mustafa Naili Paşa görev yapmıştır. 1840 yılında adanın tekrar Osmanlı yönetimine girmesiyle birlikte Mustafa Naili Paşa vali olarak görevini devam ettirmiştir. Bundan sonra adanın eyalet merkezi Hanya olmuştur.

1868 Girit nizamnamesi ile, adanın genel idaresinin valiye, askerinin yönetiminin ise bir büyük komutana verildiği, valilik ve kumandanlık görevlerinin birbirinden ayrı tutulduğu halde gerektiği durumlarda her iki yetkinin aynı kişinin elinde toplanabilmesi Padişahın iradesine bağlı olduğu I. Bölümde belirtilmiştir. Bu nizamnameye göre Valinin, biri Müslüman diğeri Hıristiyan olan iki müşaviri olacaktır⁶. Bu nizamname ile valinin vilayet idare meclisinin reisi olacağı ve Hanya Livası'nın ayrıca bir idare meclisi ve mutasarrıfı olmayacağından vali Hanya'nın mutasarrıfı ve vilayet idare meclisi de Hanya mutasarrıflığının idare meclisi kabul edilmiştir⁷. Halepa Kararnamesine kadar valinin görevi sınırsızken, bu kararname ile görev süresi beş yıl ile sınırlandırılmış ve müşavirlerin sayısı bire indirilmiştir. Vali Müslüman olduğunda müşavirin Hıristiyan, Hıristiyan olduğunda ise müşavirin Müslüman olması şartı getirmiştir⁸.

Halepa sözleşmesi ile valinin görev süresi beş yıl olarak belirlendiği halde, valiler o kadar sık değiştirilmiştir ki beş yıl değil, tayin edilen vali adaya gelip görevine başlamadan değiştirilen valiler bile vardır. Halepa Kararnamesi hareket alanında kısıtlama getirirken H. 1307 (1889) fermanı, valiliğin yetkilerini, genişletip, görev süresinde ise sınırsızlık getirmiştir. Bu ferman ile eskiden olduğu gibi valilik ve kumandanlık hizmetlerinin gerektiğinde aynı kişinin elinde toplanabileceği

⁶ *Düstur*, 1/1, s. 653.

⁷ *Düstur*, 1/1, s. 672.

⁸ *Düstur*, 1 Tertip, 4 Cilt, s. 859-861.

belirtilmiştir. Yine bu ferman ile müşavirin görevleri, vilayet işleri hakkında valiye görüş bildirmek, valinin yokluğunda vekaleten bu görevi yürütmek idi⁹.

a.b. Vilayet Genel Meclislerin Oluşturulması

Osmanlı vilayet yönetiminde validen sonra en yüksek idarî birimi “*Vilayet Umumi Meclisleri*” oluşturmaktadır. Bu meclisin üyeleri seçimle belirlenmekte ve her yıl vilayet merkezinde toplanmaktadır¹⁰.

1868’de Girit vilayet düzenlemeleri sırasında oluşturulan vilayet Genel Meclisi, üyelerinin seçimini şu kurallara bağlamıştır. Üyeler her yıl Aralık ayının 10’da kaymakamlık merkezinde toplanan ihtiyar meclisleri tarafından seçilecekti. Her kazadan dört üye seçilecekti. Halkı karma olan kazalarda 2’si Müslüman, 2’si Hıristiyan, halkı sadece Müslüman veya Hıristiyan olan kazalarda 4 Müslüman veya 4 Hıristiyan üye seçilecekti¹¹. İhtiyar meclislerinden oluşan seçim kurulu Kaymakamın başkanlığında toplanacak, ancak kaymakamın oy yetkisi olmayacaktır¹². O sadece sistemin işleyişini kontrol etmekle görevli olacaktır.

Seçim kurullarında bulunan Müslüman ve Hıristiyanlar kendi üyelerini seçeceklerdir. Seçim gizli oyla gerçekleştirilecek ve çoğunluğunun oyunu alan kişi üye olarak belirlenecektir. Seçilen üyelerin görev süreleri iki sene olacaktır¹³. Üyelğe seçilmesi uygun olan kişiler “*İntihap defteri*”¹⁴ içinde yazılı isimlerden belirlenecektir. Girit Adası’nda belirli bir nüfusa sahip olan Yahudiler¹⁵ valiliğe bir dilekçe vererek kendilerinin de bir üye ile temsil edilmelerini istemişlerdir. Bir üyenin meclise katılması üzerine Hıristiyanlar, Yahudi üyenin Girit nizamnamesine ters olduğunu ileri sürerek meclisten çıkarılmasını istemişlerdir. Bâbîâli bu üyenin

⁹ BOA., M.D., No: 263, s. 242, hüküm No:336, 1 R. Evvel 1307-26 Ekim 1889.

¹⁰ İlber Ortaylı, (1985): *Tanzimattan Cumhuriyet’e Yerel Yönetim Geleneği*, İstanbul: s. 84.

¹¹ *Düstur*, 1/1, s. 680.

¹² Ortaylı, 1985: 85.

¹³ *Düstur*, 1/1, s. 681.

¹⁴ İntihap defterleri; kaymakamların kaza ahalisinden yirmi yaşını tamamlamış okur yazar erkeklerin isimlerinin kaydedildiği defterdir. Müslüman ve Hıristiyanlar için bu defter ayrı ayrı tutulup birer sureti şehirde asılarak halka ilan edilirdi. Bu deftere başkalarına hizmetkarlık edenler, ceza kanunu gereği medeni haklarından yoksun olanlar, akli tam olmayanlar yazılmazlardı. Bkz. *Düstur*, 1/1, s. 656-657.

¹⁵ Yahudilerin nüfusu 1876 Salnamesine göre 345, 1887 nüfusuna göre ise 646’dır.

katılımını onaylamışken sonradan çıkardığı bir irade ile bu üyeyi meclisten çıkarmıştır.

1868 Girit düzenlemesi ile kesin üye sayısı belirtilmemiştir. Ancak Halepa sözleşmesine göre 49 Hıristiyan, 31 Müslüman üyeden oluşacaktı. Buna göre kazaların Müslüman ve Hıristiyan üye sayısı belirlenecektir. Bu oranlara göre % 61 oranında Hıristiyanların üyeleri çoğunluktadır. Adada yapılan bazı düzenlemelerde üye sayısındaki artış veya azalışlarda bu oran hep korunmuştur. Mesela 1889'daki düzenleme ile üye sayısı 57'ye indirilmiş, bunların 35'i Hıristiyan ve 22'si Müslümanlardan oluşmaktadır¹⁶.

Girit vilayetinin, halk tarafından seçilen bir genel meclisi (Meclis-i Umumi) olacaktır. Her kaza, seçimle genel meclise ikişer üye gönderecektir. Ahalisi Müslüman ve Hıristiyan olan kazalardan seçilecek üyelerden biri Müslüman diğeri ise Hıristiyan olacaktır. Genel meclis, valinin başkanlığında yılda bir defa toplanacak; yol, köprü, ziraat, ticaret, sanayi ve eğitim gibi konuları ve işleri müzakere edecektir. Müzakere edilen konular Bâbîâli tarafından onaylandıktan sonra yürürlüğe girecektir¹⁷. Girit idare meclisinin üyeleri (aza-yı muvakkate) Girit genel meclisinin Müslüman ve Hıristiyan üyeleri tarafından oy kullanarak dava meclisleri üyeleri seçiminde düzenlenen defterlerde isimleri kayıtlı kişiler arasından üç yıl için seçimle görevlendiriliyordu. İlk yılın sonunda bu altı üyeden biri Müslüman ve biri Hıristiyan kura ile görevden alınarak yerlerine yeni üye seçilecekti. İki yıl sonra kuraya gerek kalmadan üç yılını tamamlayan iki üyenin yerine her yıl iki üye daha seçilecekti¹⁸.

1868 Nizamnamesine göre vilayet idare meclisinin üyelerine, bir üye için 9000 kuruş verilirken, 1879 yılında bu miktar her bir üye için aylık 1200 kuruşa çıkarılmıştır¹⁹.

29 Mayıs 1301 (10 Haziran 1885) tarihinde alınan bir karar ile vilayet idare meclisinin üyelerinin sayısı 10'a yükselterek, bunların 5'i Müslüman, 5'i Hıristiyan

¹⁶ BOA. M.D. No: 263, s.242, Hüküm No: 336, 1 R. Evvel 1307-26 Ekim 1889.

¹⁷ Bilal Eryılmaz, (1996): *Osmanlı Devletinde Gayri Müslim Tebaanın Yönetimi*, İstanbul: s. 142; Geniş bilgi için Bkz. Musa Çadırcı, (1985): "Osmanlı İmparatorluğunda Eyalet ve Sancaklarda Meclislerin Oluşması", *Yusuf Hikmet Bayur'a Armağan*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara.

¹⁸ *Düster*, ¼, s.860-862.

¹⁹ Gülnehal Bozkurt, (1989): *Gayri Müslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*, T.T.K. Yay., Ankara: s. 113.

olması, bunların görev süreleri iki yıl ve seçilmeleri de, genel mecliste gizili oy ile olması da kararlaştırılmıştır²⁰.

Vilayet düzenlemeleri ile beş sancak ve yirmi kazaya bölünmüş Girit'te, sancakların yönetimi yarısı Müslüman ve diğer yarısı Hıristiyan olmak üzere Osmanlı memurları arasından seçilecek mutasarrıflar, kazaların yönetimi ise kazanın nüfus oranına göre Müslüman ve Hıristiyan kaymakamlar tarafından yönetilecekti.

Girit adasının M. Ali Paşa yönetiminde bulunduğu sırada Kandiye, Hanya ve Resmo'da memleket meclisleri oluşturuldu. Bunların başkanları M. Ali Paşa tarafından tayin ediliyordu. Meclisin üyeleri Müslüman ve Hıristiyan, adanın en eski sakinleri arasından seçiliyor ve oylamalarda eşit oy hakkına sahip olarak görev yapıyorlardı. Bu meclis, dini ve mirasa ait meseleler dışında adanın genel idaresi ile ilgili konulara ve diğer her türlü davalara bakıyordu²¹.

1868 Girit vilayet düzenlemeleri ile adanın sancak, kaza ve diğer alt birimlerinin yönetim esasları belirlendi. Buna göre liva idare meclisi, mutasarrıfın başkanlığında muavin²², hakim, piskopos, muhasebeci ve tahrirat başkatibinden oluşan doğal üyelerle üç Müslüman ve üç Hıristiyan altı üyeden oluşacaktı. Tamamı Hıristiyan olan bu sancakların idare meclislerin bu altı üyesi de tümüyle Hıristiyan olabilecekti²³.

Liva idare meclisi üyelerin seçimi ise; bunlar o liva dahilinde bulunan kazaların idare meclisleri ve karma mahkemelerin üyeleri tarafından seçilecekti. Müslüman üyelerin, adı geçen meclisin Müslüman grubu tarafından, Hıristiyan üyelerin de Hıristiyan grubu tarafından belirlenmesi, seçilen üyelerin görev süreleri boyunca maaş verilmesi ön görülmüştür²⁴.

Livalarda mutasarrıf ve liva idare meclisi yanında evrak işlerini düzenlemek üzere Rumca ve Türkçe bilen iki ayrı tahrirat başkatibi görev yapacaktı. Sancaklarda muhasebeciler ve kazalarda mal müdürleri, vilayet merkezlerindeki mal müdürlerine

²⁰ Adıyeke, 1994:77-78.

²¹ Nühket Adıyeke (1993): "Girit'in M. Ali Paşa Yönetiminden Durumuna Ait Bir Rapor", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, XV/19, Ankara, s. 301.

²² Sancaklarda Mutasarrıf Müslüman ise muavini Hıristiyan, mutasarrıf Hıristiyan ise muavini Müslüman olması gerekmektedir. *Düstur*, 1/1, s. 653.

²³ İlber Ortaylı 1985: 65.

²⁴ *Düstur*, 1/1, s.679-680.

bağlı olarak mali işlerden sorumlu olacaktı. Resmî yazışmaların her iki dile çevrilebilmesi için bundan sorumlu tercümanlar bulundurulacaktı²⁵.

Girit'te Halepa Kararnamesinde nahiyeler eski sınırlarını korumak kaydı ile nüfus ve coğrafya büyüklüğüne göre iki nahiyeden altı nahiyeye kadar bölünmüştür. Hanya, Kandiye, Resmo sancakları da birer nahiyeye sayıldı. Bu nahiyelerin hudut ve sayısının tayini valiliğe bırakıldı. Nahiyeye müdürü, diğer memurlar ve nahiyeye meclis üyelerinin tümü, nahiyeyi oluşturan köyler halkı tarafından seçilecektir. Nahiyeye müdürünün görevleri ise; nahiyenin mahalli hükümet ile tüm ilişki ve yazışmalar, genel düzenin korunması, ölçü ve ağırlıkların denetimi, yollar ve su yollarının kontrolü, emlak ve akaratın korunması idi²⁶.

Adadaki belediye kurumu ile ilgili olarak salnameden edindiğimiz bilgiye göre (H. 1310, 1893) Hanya'da "*Meclis-i beledi*" ve "Belediye dairesi" adı altında bir örgütten bahsedilmektedir. Bu kurum bir Müslüman başkan bir Hıristiyan muavin ile dokuz üyeden oluşmaktadır. Bu üyelerin üçü Müslüman, üçü Rum, üçü Ecnebi olacaktır²⁷.

Girit'te köylerin yönetimi ise, 1868 düzenlemeleri ile ihtiyar meclisleri aracılığıyla yapılacaktır. Halepa Kararnamesi ile şehirler ve köylerin her birinde muhtarlar seçilecektir. Bu seçimi her cemaat kendi içinde gerçekleştiriyordu. Köy ve mahallelerin her birinde 5'ten 20'ye kadar 1, 20'den 40'a kadar 2, 40'dan 80'e kadar 3 adet muhtar seçileceği, seçmen sayısı 80'den yukarı ise bu oran gözetilecektir. Muhtarlar, intihab defterlerinde isimleri yazılı kişiler arasından seçilecektir²⁸.

a.c. Adalet sistemi

Adadaki yargı mekanizması ise, Girit vilayet düzenlemesinin yapıldığı tarihe kadar, Müslümanlar arasında her türlü dava Şer'i Mahkemeler tarafından görülüyordu. Bunun için Hanya, Resmo, Kandiye'de birer Kadı ve kazalarda da birer Naip görev yapıyordu.

²⁵ Adıyke, 1994: s. 82

²⁶ Adıyke, 1994: s. 83-84.

²⁷ *Salname-yi Vilayet-i Girit, 1310 (1893): s. 55-56.*

²⁸ Adıyke, 1994: s.85-86.

Girit vilayet Nizamnamesi ile adada hukuku adliye ve cinayet davalarına bakmak için liva merkezleri ile vilayet merkezlerinde üyeleri halk tarafından seçilen hukuk mahkemelerinin kurulması esası getirilmiştir. Adada bulunan halkın Müslüman ve Hıristiyan nüfustan oluşması göz önüne alınarak kaza sancak ve vilayet merkezlerinde kurulacak olan dava meclislerin her iki unsuru da temsil edecek şekilde karma üyelere oluşması esası getirilmiştir. Bu mahkemelerin bir başkan ile ikisi Müslüman ve ikisi Hıristiyan dört seçilmiş üyeden oluşacağı hükme bağlanmıştır²⁹.

Halepa Kararnamesi ile adli yapılanmada yeni bir örgütlenmeye gidilerek, yargının yürütmeden ayrı bağımsız olacağı esası getirilmiştir. Bu düzenleme ile sancak merkezleri ile her bir merkezde birer adet olmak üzere beş adet "*Bidayet Mahkemesi*", Hanya, Kandiye ve Rasm'o'da birer "*Ticaret Mahkemesi*" ve vilayet merkezinde bir "*İstinaf Mahkemesi*" bulunması hükme bağlanmıştır. Kazalardaki sulh mahkemelerinin yetki alanları o kazanın sınırları içinde, bidayet mahkemelerinin yetki alanı o mahkemenin bulunduğu liva sınırları içinde, istinaf mahkemesinin yetki alanı ise bütün adayı kapsamakta idi. Ticaret mahkemelerinin yetki alanı ise buldukları sancaklarla sınırlı olup, ticaret mahkemelerinin bulunmadığı sancaklarda bidayet mahkemeleri aynı yetkiye sahip idiler³⁰.

Kazalarda sulh mahkemeleri bir başkan, iki üye, iki mülazım ve iki katipten oluşacaktı. Sancaklardaki bidayet mahkemeleri bir başkan, dört üye, dört mülazım, bir savcı, bir müstantık ve iki katipten oluşmakta, ticaret mahkemeleri; bir başkan, dört üye, dört mülazım, iki katip ve istinaf mahkemeleri ise bir başkan, dört üye, iki savcı ve iki katipten oluşmakta ve bu seçimlerde Müslüman ve Hıristiyanların nüfuslarıyla orantılı olarak temsil edilmesi esası getirilmiştir.

Girit mahkemelerinde yazışmalar ve ilanlar iki dilde hazırlanmakta, ancak sorgulamaların ve mahkeme görüşmelerinin sadece Yunanca yapılması mahkemelerde Müslüman üyelerin Hıristiyan tercüman bulundurma gereksinimi getirmektedir³¹.

²⁹ *Düstur*, 1/1, s. 655-665.

³⁰ Adıyeye, 1994: s.88.

³¹ A. Fuat Türkgeldi (1987): *Mesail-i Mühimme-i Siyasiyye*, (Haz. B. Sıtkı Baykal), C.II, Ankara: s.192.

a.d. Haberleşme

Adada haberleşme hizmetleri uzun süre Hanya, Kandiye, Rasmo ve Lasid sancaklarında bulunan telgraf daireleri ile sağlanmaktaydı. Bu kurumlarda bir müdürle bir posta memuru ve bir muhabere memuru görev yapıyordu³². Adadaki kazalarda da birer telgraf merkezi bulunmaktadır³³.

Adada telgraf merkezlerinde gelen ve giden telgrafların Türkçe olması sebebiyle Türkçe bilmeyenlerin zor durumda kalması üzerine, 1895 yılından sonra Rumca ve Latince verilecek telgraflar da kabul edilmeye başlanmıştır³⁴.

b. Sosyal Durum

b.a. Adanın Nüfus Yapısı

Bir yerin nüfus hareketlerinin sağlıklı bir biçimde ortaya konulması, siyasi olayların o toplum üzerindeki olumlu veya olumsuz etkisinin değerlendirilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Girit'te de 1821 yılından itibaren gerek isyanlar gerekse iç gaileler sebebiyle ada nüfusunda hareketlilikler görülmektedir. En çok hareketlilik isyanlar sebebiyle Anadolu'ya göç eden Müslümanların nüfusunda olmuştur. 1866 yılındaki olaylarda adadaki Rum halkının da Osmanlı Devletini zor durumda bırakmak için Yunan Devletinin veya Avrupa Devletlerinin gemileriyle Yunanistan'a taşınmış, Osmanlı Devleti de bunu engellemek için adayı ablukaya almıştı³⁵.

Adadaki nüfus hareketlerini, adanın kesin nüfus sayısını ve Müslüman ve Hıristiyan unsurlar arasındaki nüfus oranını tam olarak verecek kaynaklar yetersizdir. Osmanlı Devletinde ufak yerleşim yerlerinin bile Temattu vergisi alındığı için yazım ve sayımının yapıldığı halde Girit adasından Temattu vergisi alınmamasından dolayı bu sayım yapılmamıştır³⁶. Adayla ilgili salnamelerde ise nüfusla ilgili yeterli bilgi bulmak zor olup rakamlar çelişkilidir.

³² *Salnameyi Vilayet-i Girit*, 1310 (1893), s. 53 ve 133.

³³ BOA., *AMTZ GR.* I, Dosya No: 4, Belge No: 33/1, 25, R. Evvel 1302. 19 Kasım 1889.

³⁴ *Hakikat (Hanya)*, 26 T. evvel 1311 – 7 Kasım 1895.

³⁵ *Türkgeldi*, 1987: 20.

³⁶ BOA., *M.D.* No: 263, 1 R. Evvel 1307, s. 242.

Osmanlı İmparatorluğu adaya fethinden sonra şenlendirme politikası çerçevesinde Anadolu'dan belirli grupları yerleştirmiştir. Ada'nın XVIII. yüzyılda 300.000'e yakın bir nüfusa sahip olduğu ve 2/3 oranında Müslümanların çoğunluğa sahip olduğu bilinmektedir. "1760 yıllarında 200.000'i Müslüman, 150.000'i Hıristiyan, 200 Yahudi'dir"³⁷. Bu oran Girit'te huzursuzluklar başlayıp ada halkının fiili olarak Yunan isyanına katıldığı tarihe kadar devam etmiştir. "Rum sempatisanı Prof. Dakin bile 1821 yılında adada 120.000 Hıristiyan'a karşılık 160.000 Müslüman yaşadığını yazmaktadır"³⁸.

1821 yılından itibaren adanın genel nüfusunda ve Müslüman nüfusun oranında hızlı bir düşüş görülmektedir. Yaklaşık olarak on yıl içinde ada nüfusu 260.000'lerden 170.000'lere ve bu nüfus içinde Müslüman unsurun sayısı 50-60.000'e inmiştir³⁹.

Girit'te vilayet düzenlemelerin yapıldığı tarihlere kadar gerek toplam nüfusta, gerekse Müslüman nüfusunun oranında bir gerileme görülmektedir. 1292 (1875) Girit Salnamesinde adanın toplam nüfusu 237.931 olup bunun 93.126'sı Müslüman, 134.460'ı Hıristiyan'dır. Bu nüfusun yerleşim yerlerine göre dağılımı ise şöyledir⁴⁰.

Tablo II. 1875 Yılı Nüfus Oranı

Yerleşim Yeri	Müslüman	Hıristiyan
Nefs-i Hanya	8550	2515
Kumkapı Mahallesi	1761	---
Aziziye Kasabası	278	---
Hanya Kazası	1935	7620
Elyekan Kazası	1164	6131
Kisamo Kazası	3500	12294
Salne Kazası	2652	4853
Liva-i İsfakiye	19830	33413

³⁷ Adıyke, 1994: 92.

³⁸ Bilal Şimşir, (1989): *Ege Sorunu*, C.1, Ankara: s. XXXII.

³⁹ "1821 sayımında adanın nüfusu 144.800 bunun 60.700'ü Müslüman diğerleri Hıristiyan'dır. Ahmet Rifat,(1300): "Girit", *Lugat-ı Tarihiye*, C. VI, İstanbul: s. 81.

⁴⁰ *Salname-i Vilayet-i Girit*, (1292-1875): s. 98-102.

Ebkerun Kazası	484	11874
İsfakiye Kazası	-----	4016
İstanbul Kazası	634	6938
Liva-i Resmo	1118	22828
Nüfus-u Resmo	4047	1413
Resmo Kazası	3700	10147
Toplam:	77470.000	11660.000

Adanın 1294 (1876) yılı salnamesinde ise toplam nüfus 227.871 olarak verilmiştir. Bu nüfusun sancaklara göre dağılımı ise aşağıdaki gibidir⁴¹.

Tablo III. 1876 Nüfusu

Sancaklar	Müslüman Nüfus	Hıristiyan Nüfus	Yahudi Nüfus
Hanya Sancağı	18.102	30.187	345
İsfakiye Sancağı	1.155	22.284	---
Resmo Sancağı	10.803	20.293	---
Kandiye Sancağı	53.233	33.481	---
Laşid Sancağı	8.453	29.544	---
Toplam	91.746	135.780	345
Genel Toplam: 227.871			

Adada Vilayet Genel Meclisinin kararı ile 1881 yılı sonunda yapılan sayımda adanın toplam nüfusu 279.192.000 olarak ortaya konulmuştur. Bu nüfus içinde Hıristiyanlar %73, Müslümanlar %26, diğerleri ise %1 oranındadır⁴². 5-6 yıl öncesi salnamelerde verilen nüfus oranları ise Müslümanlar %40, Hıristiyanlar %60'tır. Bu çelişkinin sebebi ise Müslümanların tamamının yazılmadığı, Hıristiyanların ise hem oturdukları köylerde, hem de çalıştıkları şehirlerde yazıldığı tahmin edilmektedir. Bu nüfus sayımında Girit dışındaki Giritli Müslümanlar sayımın dışında tutulduğu halde Yunanistan'daki Giritlilerin ve adadaki ecnebi

⁴¹ Nükhet Adıyeko, 1994: 93.

⁴² BOA. Y.E.E, 114/228, , 9 Mart 1313- 21 Mart 1897.

tebaasından olanların Rum-Ortodoks nüfusu içinde yazıldıkları ve yazım komisyonlarında Müslüman halktan kimse bulunmadığından kaynaklandığı sanılmaktadır⁴³. Cuinet'in 1887 yılı için adanın nüfusunun toplam 294.192, bunlardan Müslümanların oranı %53 ve Hıristiyanların oranı ise %69' olarak vermektedir. Cuinet'in bilgilerine göre 1887'de adanın nüfusu yerleşme yerlerine göre aşağıdaki gibidir⁴⁴.

TabloIV. 1887 Nüfusu

Sancaklar	Müsl.	Rum	Katolik	Protest.	Yahudi	Ermeni	Toplam
Hanya	21.598	43.449	197	15	525	3	65.787
Kandiye	37769	55.244	52	2	52	-	93.119
Resmo	15946	33.105	5	-	31	4	49.091
Laşid	1036	43.376	-	-	38	-	53.774
İsfakiye	2.814	29.607	-	-	-	-	32.421
Toplam	88.487	204.781	254	17	646	7	294.192

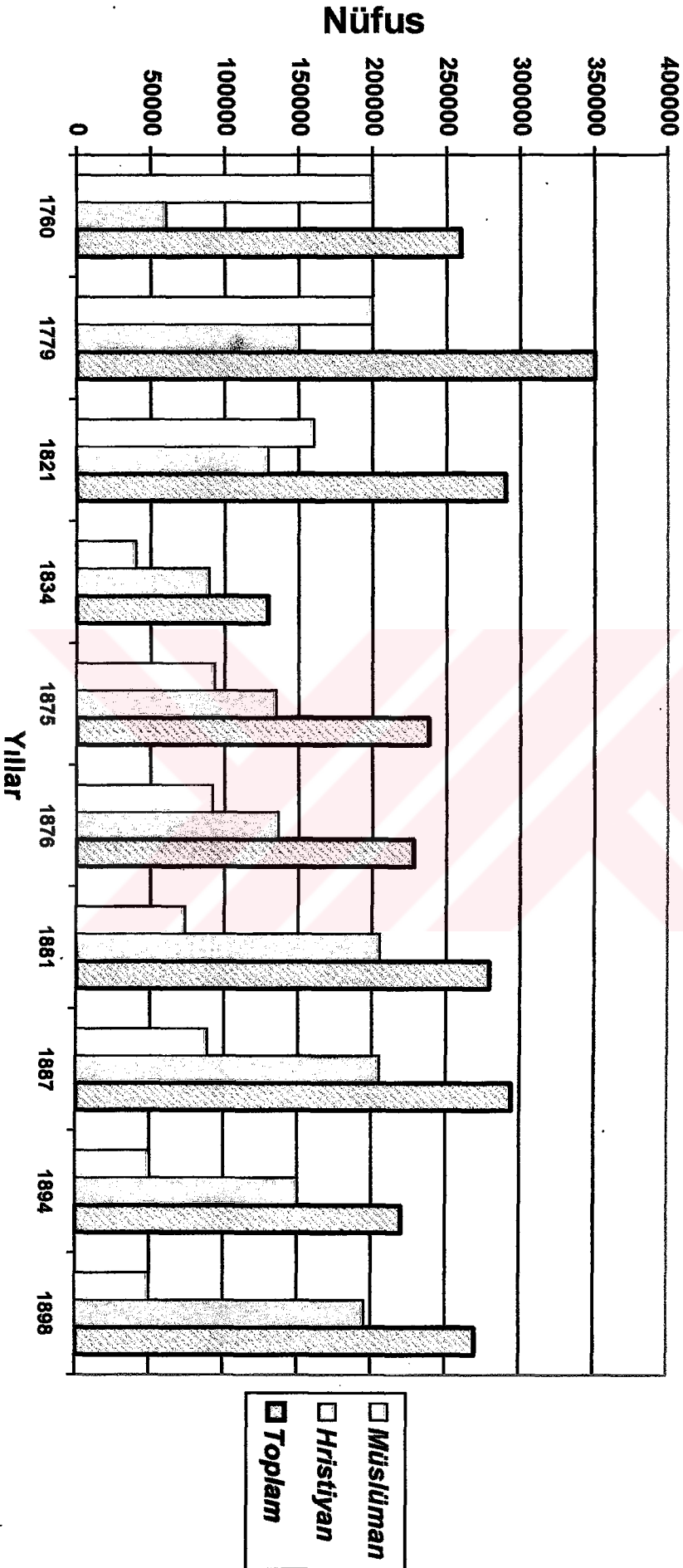
Adanın nüfus oranında çelişki olmakla beraber 1890'lı yıllarda Müslüman nüfusu genel nüfusun 1/3 oranındadır. 1894 yılında ise 250.000 olan genel nüfus içinde Müslümanların nüfusu 74.150, oranı ise %30, Rumların nüfusu ise 175.000, oranı ise %70'dir. Bu nüfusun %22,40'ı erkek, %47,60'ı kadın nüfusundan oluşmaktadır⁴⁵

⁴³ BOA. , Y.E.E., 114/228, 9 Mart 1313- 21 Mart 1897.

⁴⁴ Adryeke, 1994: 95.

⁴⁵ Adryeke, 1994: 95.

Tablo V. Girit'in Genel Nüfus Oranı

bb. Girit'teki Dini Durum

Adanın nüfus yapısına baktığımız zaman, çoğunluk Ortodoks Hıristiyan ve Müslüman cemaatlerden oluşmaktadır. Az da olsa Yahudi ve Katolik nüfusu vardır. Venedikler adaya İtalyan kültürünü yaymak için çok sayıda Katolik getirmişlerdir. Ancak Venedik hakimiyetinin sona ermesinden sonra bunların etkisi yok olmuştur⁴⁶.

Osmanlılar adayı feth ettikten sonra, oradaki Hıristiyanlara geniş özgürlükler tanımışlardır. Anadolu'dan adaya getirilen Müslüman Türk nüfusu bu etki altında kısa süre içinde dillerini değiştirerek Rumca'dan başka dil kullanamaz hale gelmişlerdir⁴⁷. Rum kültürünün adadaki baskın etkisi üzerine 1840'larda Hanya ve Resmo'da sayıları az olmakla birlikte Hıristiyanlığı tercih eden Türklere rastlanmıştır.

Müslüman nüfus içinde Sünni mezhebine mensup olanların oranı %88'dir. Diğer bir gurup ise Bektaşî tarikatına mensupturlar. Bektaşîliği Girit'e getiren Horasanî-zade Ali Dede Osmanlı ordusunun Girit'i fethi sırasında gönüllü olarak bulunmuştur. Fetihden sonra Kandiye'nin 3,5 saat güneyinde, Gazi Hüseyin Paşanın yardımıyla Horasanlı Dergahı kurularak kısa sürede adanın her tarafına Bektaşîlik yayılmıştır⁴⁸. 1880-1924 yılları arasında Hanya sancağında faaliyet gösteren Hanya Mevlevihânesi de Giritlilere büyük yardımcı olan kurumların arasında gelmektedir⁴⁹.

Müslümanların dini açıdan yönetimi; Hanya'da görev yapan ve şer'i hukukun başı olan Girit Kadısı elinde idi. Resmo ve Kandiye şehirlerinde de birer kadı bulunmakta ama bunlar Hanya'daki kadının idaresi altında idiler. Diğer sancaklar ile kazalarda naibler bulunmaktadır⁵⁰.

Adada Rum cemaatının dini yönetimi, İstanbul Rum Patrikhanesi tarafından seçilen ve Bâbîâli'ce onaylanan Girit Metropolitinin başkanlığındaki ruhani cemiyet tarafından seçildikten sonra İstanbul Patrikhanesi tarafından onaylandıktan sonra

⁴⁶ Cemal Tukin, (1945): "Osmanlı İmparatorluğunda Girit İsyanları", *Belleter*, S. 34, Ankara: s. 174-176.

⁴⁷ Türkgeldi, 1987: Ekler 202; Bernard Levis, (1993): *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara: s. 421.

⁴⁸ O. Fuat Köprülü, (1980): "Usta Zade Yusuf Bey'in Meçhul Kalmış Bir Makalesi Bektaşîliğin Girit'e İntişarı", *Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 8-9, s.48-52.

⁴⁹ İsmail Kara, (1997): "Hanya Mevlevihânesi: Şeyh ailesi-Müşmilatı-Vakfiyesi", *İslam Araştırmaları Dergisi*, S. 1, İstanbul: s. 115-117.

⁵⁰ Ali Cevat, (1314): *Memalik-i Osmaniye ve Coğrafya Lugatı*, C. III, İstanbul: s. 95-100.

Bâbîâli tarafından beratları verilmektedir. Bu uygulamada ara sıra belirli problemler olduğu görülmektedir. Nitekim Hanya ve Resmo Piskoposluğuna atanan kişilerin halk tarafından istenmediği için şikayette bulunulduğu vaki idi⁵¹.

Girit Vilayeti dahilinde 160 cami 250 adet kilise ve Manastır bulunmaktadır. Camiler özellikle Kandiye, Hanya, Resmo ve Laşid sancak merkezlerinde yer almaktadır. Rumlar'a ait her sancak merkezinde bir kilise ve kazalar ile Rumların oturduğu her yerde birer manastır bulunmaktadır. Yahudilerin ise Hanya'da iki ve Kandiye'de bir olmak üzere toplam üç adet Sinagogları vardı⁵².

Adanın Rum cemaatine ait ibadethâne ve bunlara bağlı vakıflar rahipler tarafından yönetilmektedirler. Burada yapılan yolsuzluklar nedeniyle Bâbîâli tarafından yapılan düzenleme ile bunların yönetimi özel meclislere verilmiştir. Müslümanlar adada Hanya, Resmo, Kandiye ve Laşid sancaklarında teşkilatlanmışlardır. Bunların başında Hanya'da merkez niteliği taşıyan, kurumun başında Hanya kadısı bulunmaktadır. Adada dini ve sosyal yapıların ayakta kalması için çeşitli vakıflar tahsis edilmiştir⁵³.

bc. Eğitim

Adanın genelinde özellikle kırsal kesimde okur yazarlık oranı çok düşüktür. İstanbul ve Atina'ya eğitim görmek için gidebilen Rum ve Müslümanlar şanslılardı. Atina'ya eğitim görmek için giden, geldikten sonra da adada önemli memuriyetlere gelen Rumların sayısı Müslümanlara göre çoğunlukta idi. Bu durum her geçen gün Müslümanların aleyhine gelişme göstermekte idi⁵⁴. Az sayıdaki Müslüman gencin Osmanlı Vilayetlerinde eğitim görme çabaları bu sonucu pek değiştirmemiştir. Ada nüfusu yoğunluk açısından Osmanlı Devleti eyaletleri arasında ikinci sırayı aldığı halde, adanın genelinde okula giden çocuk sayısı nüfus oranı bakımından 30. sırada yer almaktadır.

⁵¹ BOA., *MTZ. GR. İ.*, 3/103, 26 Temmuz 1298- 7 Ağustos 1882.

⁵² *Salname-i vilayet-i Girit*, (1292): s. 95-100.

⁵³ BOA., *MD.*, No. 263, s. 185-187, 1 R. Evvel 1307-26 Ekim 1889.

⁵⁴ Türk geldi, 1987: 200-203.

Adada Müslüman ve Hıristiyan toplumun eğitim işleri iki ayrı koldan yürütülmektedir. Her iki cemaatin eğitim işleri Vilayet Genel Meclisi'nin yapılanması doğrultusunda, kendi üyeleri arasında görüşülerek çözülmekteydi. Müslümanların eğitim oranlarını arttırma çabaları Rumlara göre daha yetersiz olduğu, Hıristiyanlar ahalisi sırf Hıristiyan olan köylerin dışında çok az kişileri bulunan köylerde bile birer mektepleri bulunmaktaydı. Ancak Müslümanların bulunduğu her karyede birer mektep-i iptidaileri olmadığı gibi olanların da perişan olduğu belirtilmektedir. Adada cemaatlerin eğitim işleri ayrı ayrı yürütülmekle beraber idari olarak vilayet merkezlerinde bulunan "*Vilayet Maarif Meclisi*" adı altında toplanmaktadır⁵⁵.

Adadaki iki halkında eğitim işlerine düzenlemek için ayrı ayrı maarif heyetleri oluşturulmuştur. Bunların görevleri; adadaki ihtiyacı karşılayacak sayıda yeni okul açılması, okullarda görev yapacak öğretmenlerin seçimi ve tayini, okullara ait gelirlerin düzenli olarak toplanıp gerekli miktarda dağıtılması, okullara yeni düzenleme ve hükümlere göre idarenin sağlanmasından ibarettir.

Vilayet bütçesinin maarif için ayrılan payın 1/3'ü Müslümanların, 2/3'ü Hıristiyanların eğitimine ayrılmıştır. 1312 (1896) yılında altı ay için ada bütçesinden eğitim için 600.000 kuruş ayrılmıştır. Bunun 200.000 kuruşu Müslümanlara, 400.000 kuruşu da Hıristiyanlara verilmiştir⁵⁶. Bunun dışında Müslüman okulları için İslam vakıf gelirlerinden, Hıristiyan okulları içinde Manastırlara bağlı emlak gelirlerinden yardım sağlanmaktadır.

Girit Genel Meclisi eğitimi geliştirmek için bazı mallardan eğitim hakkı payı alınmasını kararlaştırmıştır. Bunlar;

- 1- Her türlü ihracat ve ithalat gelirlerinden binde bir buçuk,
- 2- Zaptiye askerleri dışında yerli mal sandığından maaş alanlar ile vergi memurları, idare memurları ve cemaat idareleri memurlarının maaşlarından aylık %1,
- 3- Mahkemelerce gönderilen celp pusulalarından kırk para alınması,

⁵⁵ *Salname-i Vilayet-i Girit*, 1292 (1875): s. 65.

⁵⁶ *Girit* (Hanya), 8 T. Evvel, 1312- 20 Ekim 1896.

4- Manifatura dengi, kahve çuvalı, şeker ve yağ fiçısı gibi mallardan iskele parası adı altında bir vergi alınması kararlaştırılmıştır⁵⁷.

Adada Müslüman halkın eğitiminin eksik olduğu, bunun nedeni eğitime ayrılan paranın gerekli yerlerde kullanılmamasından kaynaklanmaktaydı. Bunları gidermek için bir düzenleme yapılmıştır. Buna göre; İlk öğretim tüm Müslümanlar çocuklar için zorunlu, bu zorunlu eğitim süresi erkekler için 7 yaşından 11 yaşına kadar ve kızlar için 6 yaşından 10 yaşına kadar beş yıl olacaktı. Sancaklarda ilk öğretimden başka birer kız ve erkek rüştiyesi ve bir erkek idadisi bulunacaktır. Köylerde iki köy birleştirilerek ilk okul olacaktır. Çocuklarını okula göndermeyen aileler için nakdi cezalar kesilecektir. Adada özel okullar açmak belirli kurallara bağlanmıştır⁵⁸.

Ada genelinde Müslümanlara ait 150 okul bulunmaktadır. Buralarda 4612 talebe eğitim görmektedir. Bunlar Daru'l muallim, Rüştiye değişik meslek okulları ve 7 medreseden oluşmaktaydı⁵⁹.

Buradaki okullar için merkezden gönderilen öğretmenler seçilerek gönderilmemekteydi. Nitekim derse giren hocaların bazıları Türkçe konuşmaktan aciz idiler⁶⁰. Eğitime Rumlar kadar önem verilmemesi sonucunda Müslüman halkın adada ikinci sınıf duruma düşmelerine neden olmuştur. Yetişmiş eleman sıkıntısı özellikle iç gailelerin arttığı son dönemlerde önemli mevkilere Rumların getirilmesiyle kendini daha açık şekilde göstermiştir.

bd. Ticaret

Girit'te iç piyasada kullanılan para birimi Türk Lirası, Mecidiye ve kuruştur. Halepa kararnamesinde adada kağıt para geçerli olmayacağı, memur maaşlarının altın ya da gümüş olarak verileceği belirtilmiştir. İç ve dış ticarete önemli bir yere sahip Girit'te Avrupa devletlerinin paraları da rağbet görmektedir. Adada 1880-1883 yıllarında yabancı paraların kuruş olarak değerleri şöyledir⁶¹.

⁵⁷ BOA. ,A. MTZ. GR. İ., 2/45-1, 12 T. Evvel 1306- 24 Ekim 1890.

⁵⁸ Girit (Hanya), 11 Mayıs 1309- 28 Mayıs 1893.

⁵⁹ Bayram Kodaman, (1988): *Abdulhamit Devri Eğitim Sistemi*, Ankara: s. 147-148.

⁶⁰ Tahmisci- zâde Mehmet Mâcî, (1977): *Girit Hatıraları*, (Yay.Haz. İ. Miroğlu, İ. Şahin); İstanbul: s. 10-12.

⁶¹ *Dikkat* (Hanya), 27 Temmuz 1301- 8 Ağustos 1885; *Vicdan* (Hanya), 8T. Evvel 1299- 20 Ekim 1883.

1 İngiliz parası	129 Kuruş
1 Fransız parası	103 Kuruş
1 Osmanlı parası	117 Kuruş

Adada iç ticaretle, dış ticaret kadar olmasa da deniz ticareti büyük önem taşımaktadır. Dış ticaret kadar etkili olmasının sebebi ise adalarının coğrafi yapısı ile iç ulaşımının yetersiz olmasından kaynaklanmaktadır. Kara yolları sadece Venedikler döneminden kalma ve bunların üzerindeki köprü ve geçitlerin yetersiz olması, demir yolu⁶² taşımacılığının da yok denecek kadar az olması, deniz taşımacılığı ve ticaretini önemli kılmıştır.

XIX. yüzyılda Girit'in dış ticaretinde zeytin yağı ve sabun birinci sırayı almaktadır. İstanbul'da tüketilen 4-5 milyon kg. sabunun yarısı Girit'ten sağlanmaktadır⁶³. Adadan ihraç edilen diğer ürünler ise şarap, narenciye, peynir, ham ipek, Girit otu⁶⁴ ve çam kabuğudur⁶⁵.

Adadaki ithalat ve ihracat piyasasının canlılığı, özellikle Hanya, Kandiye ve Resmo limanlarının ticaret bakımından önemli olmasından dolayı buralarda sosyal bakımdan bir hareketlilik getirmiştir. Ticaret için buraya gelen Avrupalı tacirlerle görüşmeleri buranın halkı özellikle de Rum halkı üzerinde önemli etki yapmıştı ve bunların milliyetçilik bakımdan bilinçlenmelerine neden olmuştur.

Girit'in dış ticaretinde önemli olan Hanya, Kandiye ve Resmo limanlarının 1889-1990 yıllarına ait ithalat ve ihracat verileri Frank⁶⁶ olarak şöyledir.

Tablo. VI Girit Limanlardan 1889-1990 Yıllarındaki Durumu

Limnlar	İhracat	İthalat
Hanya	4.830.000	4.975.000
Kandiye	8.116.000	7.011.000
Resmo	2.944.025	3.381.290

⁶² Adada demir yolu için ilk teşebbüsler 1895 yılında olmuştur. *Hakikat* (Hanya), 10 Haziran 1301- 2 Haziran 1895.

⁶³ *Sabah* (İstanbul), 31 Mart 1312- 12 Nisan 1896.

⁶⁴ Girit otu Girit'te yetişen ve ilaç sanayisinde kullanılan hammaddedir.

⁶⁵ *Girit Mazisi-Hali -İstikbali*, (1328): Matbayı Ebuzziya, İstanbul: s. 27.

⁶⁶ Bu tarihlerde Fransız Fransı 4-5 kuruş dur.

Adanın ihracat gelirleri bir sene çok verimli diğer sene az olmasından⁶⁷ dolayı ihracat oranı da buna bağlı olarak değişmektedir. Zeytin ürünlerinin dışında çeşitli ürünlerde ihrac edilmektedir. 1890 yılında ihrac edilen ürünler, ihraç edilen ülke ve Frank olarak değeri şöyledir⁶⁸.

Tablo. VII 1890 Yılı Girit'in İhracatı

ÜRÜNLER	FİATİ	GÖNDERİLDİĞİ ŞEHİRLER
Zeytin Yağı	13.000.000	Selanik, İskenderiye, Trieste, Odessa, Londra, Marsilya
Keçiboynuzu	1.600.000	İtalya, Rusya, Mısır, Trieste
Şarap	1.700.000	Fransa, Mısır, Avusturya, İzmir, İstanbul
Palamut	300.000	İtalya, Trieste, Marsilya
Sabun	1800.000	Selanik, İzmir, İstanbul, Mısır, Yunanistan
Deri	1.050.000	Trieste
Peynir	200.000	Mısır, Yunanistan, Osmanlı Dev. Her yeri
Badem	230.000	İzmir, Yunanistan, İstanbul
Narinciye	500.000	Rusya, İstanbul, Yunanistan
Kuru Üzüm	300.000	Marsilya, Trieste, Londra
Ham ipek	160.000	Marsilya
Şarap tortusu	40.000	Marsilya
Bileği taşı	60.000	İstanbul, Odessa
Koza	28.000	Marsilya
Geyik otu	4.000	Bütün Osmanlı
Ağaç kabuğu	50.000	Yunanistan
Meyan kökü	6.000	Marsilya
Yün yorgan	60.000	Suriye, Mısır
Kumaş	30.000	Trieste
Diğerleri	200.000	-
Toplam Değer	21.353.000	

Adanın dış ticaretle ilgili sorunu limanlarının kalitesinin yetersiz oluşundan kaynaklanmaktadır. Limanlarda yenilik yapılmaması, teknolojiye ayak uyduramaması halkın şikâyetlerine neden olmuştur⁶⁹. Adada son dönemlerde

⁶⁷ BOA. , MD., No. 263, s. 262-264, 1 R. Evel 1307-26 Ekim 1889.

⁶⁸ Adryeke, 1994: 127.

⁶⁹ BOA. , B.E.O.A. MTZ. GR.. İ., 4/25, 2 Mart 1310-14 Mayıs 1894.

Müslüman-Ortodoks mücadelesinin başlaması ve asayişin bozulmasından dolayı ihracat oranlarında hızlı bir düşüş görülmüştür⁷⁰.

2. Girit'e Özerklik Getiren 1878 Halepa Sözleşmesi

a. Ayestefanos ve Berlin Antlaşmalarında Girit

1877-78 Osmanlı-Rus savaşının sonunda Girit üzerinde bir İngiliz-Rus mücadelesini ortaya çıkarmıştır. Ayestefanos Antlaşmasının (3 Mart 1878) 15. Maddesine göre, Osmanlı Devleti Girit'teki durumunu genişletecek, bu konuda aldığı tedbirleri uygulamadan önce Rusya'ya da danışma şartı getirmiştir⁷¹. Bu madde gereği Rusya'nın Girit'e müdahale etmesine geniş imkan vermektedir. İngiltere bu durumdan rahatsız olduğundan dolayı bunu değiştirmenin yollarını aramaktadır.

İngiltere Berlin Antlaşması'nın (13 Temmuz 1878) 23. Maddesi ile, Ayestefanos'taki getirilen hüküm kaldırılmış bunun yerine 1868 muhtariyet planının uygulanması ve bu konuda Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletlerine bilgi vermesi esası getirilmiştir⁷². İngiltere Ayestefanos Antlaşması sonucu Rusya tehlikesi karşısında Kıbrıs'a yerleştiği gibi, Berlin Antlaşmasından sonra Doğu Akdeniz'deki durumunu kuvvetlendirmek için Girit'e yerleşmeyi planlamaktadır. Bunun için de Girit Rumlarını desteklemiş, ancak Girit'in Yunanistan'a katılmasını hiçbir zaman istememiştir⁷³.

b. Halepa Sözleşmesi

Avrupa Devletleri, Osmanlı Devleti tarafından vaat edilen hususların ciddi olarak tatbik edilmesini istiyorlardı. Avrupa Devletleri karşısında taahhüt altına girmiş kabul eden Bâbiâli, 9 Eylül 1878 (12 Ramazan 1295) tarihinde Gazi Ahmet Muhtar Paşayı ve temyiz mahkemesi üyelerinden Salim Efendiyi Girit'e göndermek suretiyle iki taraf arasında bir anlaşmaya varmak istedi. Girit Rumları temsilcileri ile

⁷⁰ Charles Mismar, (1327): *Hatırat-ı alem-i İslam*, (Terc. Mehmet Rauf), İstanbul: s. 21.

⁷¹ Reşat Ekrem Koçu, (1934): *Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar*, İstanbul: s. 216.

⁷² Nihat Erim, (1953): *Devletler Arası Hukuk ve Siyasi Tarih Metodu*, C.1, Ankara: s. 413.

⁷³ Fahir Armaoğlu, (1975): *Siyasi Tarih (1789-1860)*, Ankara: s. 316.

Ahmet Muhtar Paşa arasında Hanya civarındaki Halepa mevkiinde, 23 Ekim 1878'de bir mukavelename imzalandı⁷⁴. Girit'te bulunan Avrupa Devletleri Konsoloslarının gözetiminde uygulanacak bu anlaşma, Padişahın 20 Kasım 1878 (25 Zilkade 1295)de Girit valisi Aleksandr Paşa'ya gönderdiği ferman ile yürürlüğe girmiştir⁷⁵. Bu fermanda şu hususlar bulunmaktadır⁷⁶...

1- Vali Girit nizamnamesine göre beş yıllığına atanacaktır.

2- Meclis-i Umumi seksen azadan oluşacak, bunun 49'u Hıristiyan ve 31'i Müslüman olacaktır.

3- Meclis-i Umuminin toplanması senede kırk gün olacaktır. Eğer gerekirse yirmi gün daha uzatılabilecektir. Buradan çıkan kanunlar Bâbîâli tarafından onaylandıktan sonra yürürlüğe girecektir. Buradan çıkarılacak kanunlar Bâbîâli'nin kanunlarına ters olmadığı müddetçe onaylanacaktır.

4- Kuvve-i adliye ve kuvve-i icrâiyeden ayrı olacaktır.

5- Valinin bir müşaviri olacak, vali Müslüman olursa müşaviri Hıristiyan, Hıristiyan olursa müşaviri de Müslüman olacaktır.

6- Meclisin zabıt mazbataları iki lisan üzerinden yapılacak, ancak halkın geneli Rumca konuştuğu için meclisteki müzakereler Rumca olacaktır.

7- Girit adasının jandarmanın oluşması için yerli halktan seçilecek ancak sayı doldurulamaz ise Bâbîâli'den tayin olunacaktır.

8- Adanın gelirleri olan gümrük, tuz ve duhan gibi gelirler ilk önce adanın ihtiyaçlarının karşılanması için harcanacak, kalan miktar ise merkeze gönderilecektir.

9- Adada matbaaların te'sisi ve evrak-ı havadisın basımı serbest olacaktır.

Girit Rumları, Halepa Sözleşmesi ile kendilerine muhtariyet kazanmışçasına serbest bir idare tarzı sağlamış bulunuyorlardı. Adadaki Rumlara sağlanan bu ayrıcalıklar Müslüman halkın ezilmesine, perişan olmasına neden olmuştur. Bu sözleşmeden sonra ada maddeten değilse de manen bir Yunan vilayeti haline gelmiştir. Bundan sonra buraya atanan Hıristiyan valiler bir Yunan memuruymuş gibi davranmaya başlamışlardır.

⁷⁴ Mehmet Selahi, (1976): *Girit Meselesi 1866-1889*, (Haz. Münir Aktepe) İstanbul: s. 16.

⁷⁵ M. Selahi, 1976: 17.

⁷⁶ Halepa Sözleşmesinin metni için Bkz. *Düstur*, (1299): 1 Tertip, c. IV, İstanbul: s. 559-863; *Girit İhtilali*, (1314): İstanbul: s. 5-11.

Halepa Sözleşmesi ile büyük ayrıcalıklar kazanan Girit Rumlarının, belirli bir süre sonra yine memnun kalmadıkları görüldü. Bâbiâli Girit'teki huzursuzluklar üzerine burayı gözden çıkarmaya başlamıştır. Yunanistan'a toprak terk edilmesi meselesine şiddetle karşı çıkan II. Abdülhamit'e karşı, bazı devlet adamlarından Girit'in Yunanistan'a verilmesini tavsiye edecek kadar ileri gidenler olmuştur. İngiltere'nin, Girit başka bir devlete terk edildiği takdirde, kendisinin de toprak isteyeceği tehdidi karşısında Bâbiâli, Girit'i Yunanistan'a vermekten vazgeçmiştir. Girit'in İngiltere tarafından işgal edilmesi için Müslüman ahalden⁷⁷ bazılarının Hanya'daki İngiliz konsoloslughuna müracaat ettikleri haberlerinin aslı olmadığı, bunun Yunanistan esaretindense İngiliz esaretine girmeyi tercih ettiklerinden kaynaklandığı belirtilmiştir⁷⁸. Yine bu dönemde kamuoyunda Girit adasının İngiltere'ye satılacağı, Fransa'nın ise İngiltere'nin Girit için verdiğiinden daha fazla vereceği söylentileri ortaya atılmış ama bunların aslı olmadığı, sokak dedikodusundan ibaret olduğu anlaşılmıştır⁷⁹. Girit Rumları 1885'te, Bulgaristan ile Şarki-Rumeli'nin birleştirilmesini bahane ederek tekrar ayaklanarak adanın Yunanistan'a ilhakı talebinde bulunmuşlardır⁸⁰. Bâbiâli bu dönemde adada asayişin sağlanması için idare-i örfinin ilanını uygun olmadığı, müteyakkız hareket edilmesinin uygun olacağı kararını almıştır⁸¹.

Girit'teki bu kargaşalı durum karşısında Avrupa devletleri 1886'da Suda limanı önüne gelerek, Girit Rumlarını tahrik eden Yunanistan'a ihtarda bulunmuşlardır. Ama Yunanistan her fırsatta Girit Rumlarına destek vermekte geri kalmamıştır. Bâbiâli Girit'te ki asayişin ihlali konusunda Yunanistan'ın teşvikte bulunmasından dolayı deniz ve kara kuvvetlerinin arttırılması kararı almıştır⁸².

⁷⁷ Bu dönemde Girit Müslüman ahalisinin durumunu Namık Kemal şöyle anlatmaktadır, Müslüman ahali o hale gelmiştir ki vaktiyle memleketlerinde bey olan, ağa olanlar şimdi başka yerlerde 120 Kuruşa zabtiyelik görevi yapar hale gelmiştir. Bu dönemdeki dört bir tarafa yayılan muhacirin erkek nüfusu 5 bin civarındadır. Bütün bunları Fotyati Paşa'nın valiliği sırasındaki çalışmaları sebep olmuştur. İ. Hakkı Uzunçarşılı, (1947):" Namık Kemal'in Abdülhamit'e takdim ettiği arizalarla Ebuziya Tevfik Bey'e Yolladığı Mektuplar", *Bellekten*, C.XI, Sayı 42, s. 262-264.

⁷⁸ BOA., *Y. Mtv.* No. 53/86, 20 Muharrem 1309-27 Ağustos 1891;E. Ziya Karal, (1988): *Osmanlı Tarihi*, C. VIII, Ankara: s. 119.

⁷⁹ BOA., *Y.A. Hus.*, 189/20, 27 Şubat 1301-10 Mart 1885.

⁸⁰ Yorgo, (1948): *Osmanlı Tarihi*, (Terc. B Sıtkı Baykal), C. 5, Ankara: s. 603.

⁸¹ BOA., *M.V.*, no. 6/41, 28 Safer 1303-6 Aralık 1885.

⁸² BOA., *Y.A. Res.*,32/30, 18 C. Ahir1303-25 Mart 1885.

Adada uygulamaya çalışılan Nizamnâme gereğince Girit'te Kostaki Adosidi Paşa, Aleksandr Paşa, Yani Fotyadi Paşa, Sava Paşa, Kostaki Antopulo Paşa gibi birçok Rum vali görev yapmıştır⁸³.

1885 yılındaki Girit Rumlarının Yunanistan ile birleşmek için ayaklanmaları üzerine, Bâbîâli, Şûrây-ı Devlet Tanzimat dairesi başkanı Mahmut Celalettin Paşa ile askeri teftiş komisyonu üyelerinden Yâverân-ı Şehriyârı Ahmet Râtip Paşayı adaya göndererek asilerle anlaşma yolunu tercih etmiştir. 24 Temmuz 1887 (3 Zilkâde 1304) tarihli fermanla Girit adası halkına daha geniş imtiyazlar tanınmıştır. Bunlardan önemli olanları şunlardır⁸⁴.

1- Girit gümrüğü hasılatının yarısı, bundan önceki seneler ihtiyaç olduğu seneler adaya bırakılmakta iken, bundan böyle devamlı olarak her sene iane olarak adanın vilayet sandığına verilecektir.

2- Adanın mahsulünün az olduğu feyizsiz senelerdeki bütçe açığı, mahsulün çok olduğu senelerdeki bütçe fazlasıyla kapatılacak, artan gelirin yarısı, Girit vilayetine ancak diğer yarısı merkeze gönderilecektir.

3- Girit umumi meclisi tarafından Bâbîâli'ye arz olunacak layiha ve kararlar, verildiği üç ay içinde ret veya kabul edilecektir. Bunlar üzerinde yapılacak herhangi bir değişiklik vali vasıtası ile tekrar meclise sunulacak ve kabul edildiği takdirde yürürlüğe girecektir. Mecliste değişiklik yapılırsa tekrar Bâbîâli'ye sunulacaktır.

Bâbîâli'nin, mali ve idari bakımdan, Girit Rumlarına bu kadar ayrıcalıklı davranmalarına rağmen yine de memnun kalmamışlar⁸⁵ Rumlar Yunanistan'a ilhak talebiyle isyan etmişlerdir. Adada bulunan Müslüman ahali de bunlara mukabele edince iki taraf arasında şiddetli çarpışmalar olmuştur. Rum milletvekillerinden Karuri, adada bir Rum hükümeti kurmaya muvaffak olmuştur⁸⁶. Rumlar Türk köylerini basarak tecavüzlerde bulduklarından Türkler büyük şehirlere taşınmaya başlamışlardır. Müslümanlara karşı işlenen cinayetler üzerine, Müslüman ahali konsoloslara verilmek üzere bir varaka hazırlamışlardır. Adada asayişin sağlanması

⁸³ Selahi, 1967: 21.

⁸⁴ Selahi, 1967: 22-23.

⁸⁵ *Girit Hailesi*, 1313: C. II, İstanbul: s. 6-8.

⁸⁶ Selahi, 1967: 24.

için daha önce İngiltere donanması gönderildiği, şimdide Fransız donanması gönderileceği bundan dolayı da lüzumu kadar askerın buraya sevk edilmesi istenmektedir. Adada asayiş ve emniyetin sağlanması için idare-i örfiye ilanı ve divan-ı harp ilanıyla olacağı, adada Hıristiyan ahaliden isyan eden olursa bunlardan bir kaçının idam edilmesi ile ve Yunanistan'ın Girit Hıristiyanlarını tahrik etmesinin engellenmesi ile .olacağı bildirilmiştir⁸⁷. Bu dönemde asayışı sağlamak maksadı için asayışı ihlal edenlerin muhakeme edilmeksizin cezalandırılmaları için adadaki idarecilere geniş yetkiler verilmiştir⁸⁸.

c. Şakir Paşa'nın Girit'e Gönderilmesi

1889 yılında Girit meselesinin tekrar gündeme gelmesi üzerine II. Abdülhamit , Sadaret'ten Girit'e vali olarak görevlendirmek üzere Petersburg'taki elçilik görevi sona eren Şâkir Paşa'yı 5 Temmuz 1889 (7 ZA. 306)'da Girit vali vekilliği ve Fırka-ı Askeriyeye Fevkalade kumandanlığına görevlendirilmiştir⁸⁹. Girit'e görevlendirilen Şakir Paşaya adada nasıl hareket edeceği hususunda bir talimat name verilmiştir⁹⁰. Şakir Paşa'nın seçilmesinin sebebi askerî, mülkî ve siyasi tecrübelere sahip olmasının yanı sıra 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında görev alması muktedir ve savaşçı birisi olmasıydı⁹¹.

Adada örfi idâre ilan edilmesi gayesi ile Divan-ı Harb-ı Örfi'de görevlendirilmek üzere, Ferit Ahmet Vahap Paşa Divan Başkanı, 3. Ordu miralaylarından Naki Bey, Rıfat Efendi divana üye olarak atanmışlardır. Adada sıkıyönetim Şakir Paşa'nın gelmesi ile uygulanmaya başlamıştır⁹². Şakir Paşa adada ilk olarak genel af ilan ederek, daha önce isyanların bastırılması için Müslümanlara dağıtılan silahları toplattırır⁹³. İsyancılara karşı yalnızca devletin nizamî kuvvetinin kullanımı esasını getirmiştir. Adadaki mevcut jandarma alayının yeniden

⁸⁷ BOA., *Y.A. Hus.*, 212/40, 17 Receb 1305, 30 Mart 1887.

⁸⁸ BOA., *Y.A. Res.*, 48/37, 20 Şevval 1306-20 Haziran 1888.

⁸⁹ Ali Karaca, (1993): *Anadolu Islahatı ve A. Şakir Paşa*, İstanbul: s. 25; BOA, *İ. Müm. Girit*, no. 775, 15 Zikade 307- 4 Temmuz 1889.

⁹⁰ BOA., *Y.A. Hus.*, 228/53, 11 Z. Hicce 1304-2 Eylül 1886.

⁹¹ BOA. *İ.G.*, 306/806.

⁹² BOA., *İ.G.* 306/808.

⁹³ A. Cevat Emre, (1960): *İki Neslin Tarihi*, İstanbul: s. 17.

düzenlemiştir. Şakir Paşa adadaki isyan olayları yanında mali sıkıntılar ile uğraşmak zorunda kalmıştır. Köylere ve kasabalara yakın yerlerdeki birliklerin parasızlık sebebiyle bazı uygunsuz olaylara giriştikleri görülmektedir. Bu sıkıntıları gidermek için ve askerin maaşının ödenebilmesi için Şakir Paşa, İstanbul'dan 5 milyon kuruş istemiştir⁹⁴. Aldığı askeri ve idarî tedbirler sayesinde adada yeniden düzen tesis edilmiştir. Şakir Paşa'nın adada düzeni sağlama çalışmalarını baltalamak için Avrupa basınında aleyhinde bir çok yazı yazılmıştır. Bunların bir tanesi de Girit'te mezalim yapıldığı hakkındaki "Daily News" gazetesinde çıkan yazıdır bu yazıyı dikkate alan büyük devletler Şakir Paşa'nın dikkatli olması gerektiğini bildirmiştir. Bunlara verilen cevapta, bahsedilen mezalimin aslının olmadığı, bunun oradaki konsolosların gönderdiği raporlardan da anlaşılakta olduğu bildirilmiştir. Bu konuyla ilgili olarak da Şakir Paşa'ya böyle yazıların görülmesi halinde Vilayet gazetesi ile derhal tekzip edilmesi bildirilmiştir⁹⁵.

Şakir Paşa Girit'te 11 ay kaldıktan sonra İstanbul'a dönmüştür. Şakir Paşa'nın yerine Cevad Paşa getirilmiştir⁹⁶.

d. Adada İdari Kısıtlamaların Getirilmesi ve Adadaki Hareketlilik

Girit'teki iç kargaşalıkların ve parti çekişmelerin artması üzerine 1 R. evvel 1307-26 Ekim 1889 tarihinde yayınlanan bir fermanla bazı uygulamalarda kısıtlamalar getirilmiştir. Bunun sebebi şu şeklide açıklanmaktadır. Adaya birçok ayrıcalıklar verilmiş parti çekişmeleri bu ayrıcalıkların iyi niyetin kullanılmasına engel olup her parti sahip olduğu gücü muhatabını yok etmek için kullanmaktadır. Bu durumda memleketin gelişmesi yerine bazı kişisel çıkarlar ön plana çıkmaktadır⁹⁷.

Bu ferman gereğince şu konularda değişiklikler olmuş ve kısıtlamalar getirilmiştir. Valinin görev süresi beş yıl ile sınırlandırılmayıp, sınırsız bırakılmıştır. Halepa Kararnamesinde yetkileri genişletilmiş olan Girit Genel Meclisinin ayrıcalığı

⁹⁴ Karaca, 1993: 27.

⁹⁵ BOA., *Y.A. Hus.*, 229/83-1, 7 Mart 1305-20 Mart 1889.

⁹⁶ BOA., *İ. Müm. Girit*, no. 878, 21 Zilkade 1307-4 Temmuz 1889; *Y.A. Hus.*, 236/81, 21 Zilkade 1307-20 Temmuz 1889.

⁹⁷ BOA. *MD*. No: 263, s.242, 1 R. Evel 1307-26 Ekim 1889.

elinden alınarak üye sayısı 80'den 57'ye indirilmiştir⁹⁸. Halepa Kararnamesinde jandarma heyetinin adanın yerli halkından oluşturulması, yeterli olmazsa diğer vilayetlerden alınmaması kabul edilmiş iken yeni ferman ile jandarma heyetine diğer vilayetlerden de elaman seçilebileceği hükmü getirilmiştir. Halepa kararnamesi ile adanın gümrük gelirlerinin yarısı adaya bırakılmışken yeni ferman ile gümrük gelirlerinin tamamının Osmanlı Devletinin hazinesine aktarılması kararlaştırılmıştır⁹⁹.

Halepa sözleşmesinde kısıtlamalar getirilmesi İngiltere ve Rusya'nın bazı protestolarına neden olmuştur. Yunanistan'da ise bu sebepten dolayı büyük karışıklıklar çıkmıştır. Sonuçta bir hükümet değişikliği olmuştur. Yunan kamuoyu Girit'te ihtilal oluşturmak için çabalara girişmeye başlamıştır¹⁰⁰. Bu dönemde Yunanistan tarafından Girit'e asker sevkıyatı devam etmiş, bu durum Girit'te heyecanın artmasına neden olmuş ve yeni bir ihtilalin meydana gelmesinden korkulduğu bildirilmiştir¹⁰¹. Yine bu dönemde Atina'dan alınan bir telgraf ile Atina'daki Girit milliyetçilerinden 30 kişilik silahlı bir çetenin Girit'e geçeceği bildirilmiştir¹⁰². Girit'teki Rumların hatta Girit meclisindeki Hıristiyan üyelerin adanın Yunanistan'a bağlanması için faaliyette buldukları bilinmektedir¹⁰³. Bu dönemde Atina'daki Giritli muhacirlerin adaya geri dönmek istedikleri bildirilmiş, muhacirlerin sevkıyatında gemi mürettebatı Rusya'dan maaş alan Hacı Mihail adında birisinin olması bu işlerde Rusya'nın parmağı olduğu düşüncesini kuvvetlendirmektedir¹⁰⁴. Bu dönemde asayişin sağlamak için Girit'e askeri kuvvet takviyesinde bulunulmuştur¹⁰⁵.

Bu dönemde Hıristiyan mebuslar gümrük meselesi halledilmedikçe meclise devam etmeyeceklerini bildirmişlerdir¹⁰⁶. Meclisin toplanması da sürekli

⁹⁸ BOA. MD. No: 263, s. 242-243, 1 R. Evel 1307-26 Ekim 1889.

⁹⁹ BOA. MD., No: 263, s. 244, 1 R. Evel 1307-26 Ekim 1889.

¹⁰⁰ BOA. B.E.O.A. MTZ. GR.I, 1/789-5, 25 Mayıs 1308 (28 Haziran 1892)

¹⁰¹ BOA., İ. Müm. Girit, no. 990, 1 R. Evvel 1308- 17 Eylül 1890.

¹⁰² BOA., Y.A. Hus., 245/35, 12 Şaban 1308-20 Mart 1890.

¹⁰³ Bâbîâliye bunlara karşı alınması gereken tedbirler sorulduğunda Bâbî âli bu azaların çıkarılıp yerlerine güvenilirlerin alınması gerektiği ama bunun şuan mümkün olmadığını bildirmektedir. Bkz. BOA. M.V. Maz., 8/5, 20 Safer 1303-28 Kasım 1885.

¹⁰⁴ BOA. Y.A. Hus., 236/8-4, 7 Haziran 1306-20 Haziran 1890.

¹⁰⁵ BOA. Y.A. Hus. 228/41, 8 zilhicce 1306- 6 Ağustos 1888; BOA., M.V., no. 7/45, 18 R. Ahir 1303-24 Ocak 1890.

¹⁰⁶ BOA. Y.A. Hus. 202/83-2, 7 Temmuz 1303, 20 Temmuz 1887.

ertelenmiştir. Girit umumi meclisi üyelerinden bazılarının ölmesinden dolayı meclisin toplanmasının kanunen imkanı olmadığı¹⁰⁷, meclis-i umumi Hıristiyan azalarından bazılarının uygunsuz hareket ettiği bildirilmiştir¹⁰⁸. Diğer taraftan da 1889'da Bâbîâli tarafından gönderilen genel asayiş ile ilgili tedbirlerin üç yıl olan süresinin dolduğundan üç yıl daha uzatılmıştır¹⁰⁹.

Halepa Sözleşmesinden sonra 1889'da getirilen yeni bir uygulamada "Teslis" (Üçleme) ya da "Tesdis" (Altılama) zeytin ürününün bir yıl bol diğer yılda az olmaktadır. Adanın bütçesinde bir yıl fazla çıktığı gibi diğer yıl eksik çıkmaktadır. Bunu önlemek için adanın son altı yıllık öşür geliri esas alınarak bunun ortalaması hesaplandı ve her yıla eşit miktarda alınması esası getirilmiştir¹¹⁰. Bu uygulamanın ilk yılında adada çok büyük tepkilere enden olmuştur. Özellikle ürünsüz senelerde bunu nakdi olarak ödemek zorunda olmaları büyük hoşnutsuzluk yaratmıştır. Şikayetler üzerine bu konu vilayet idare meclisinde görüşülmüştür. Yapılan incelemeler sonucunda şikayetin zeytin üreticisinden değil, eski iltizam sisteminden çıkarları olup da yeni sistemde bu çıkarları bozulan kişilerden kaynaklandığı anlaşılmıştır. Vilayet meclisi bu şekilde devam edilmesine karar vermiştir¹¹¹.

Girit'teki Hıristiyan Rumlar, vergi konusundaki şikayetlerini büyük devlet konsolosluklarına iletmişlerdir¹¹². büyük devletlerin İstanbul elçileri Osmanlı Devletine bir muhtıra vererek yeni bir vergi düzenlemesi yapılmasını istemişlerdir. Bu konuda Girit meclisi Hıristiyan üyelerinin de gümrük meselesi halledilmedikçe meclise devam etmeyeceklerini bildirmişlerdir¹¹³. Bâbîâli yeni vergi düzenlemesinin hemen hazırlanarak uygulamaya konacağı hakkında sefirlere güvence vermiştir. Adada bu dönemdeki düzenlemeleri sağlamak gayesi ile Dahiliye Nezareti celilesi müşaviri Kostaki Paşa ile Mahkeme-i Temyiz ceza dairesi azasından Selim Efendi

¹⁰⁷ BOA. *Y. Mtv.*, no. 88/35, 1 K. Evvel 1309-14 Aralık 1891.

¹⁰⁸ BOA., *Y.A. Hus.*, 225/56-1, 24 Ramazan 1306-24 Mayıs 1888.

¹⁰⁹ BOA., *B.E.O., A.M.TZ. GR.I.*, 1/16, 5 Teşrin-i Sani 308, 17 Kasım 1892.

¹¹⁰ BOA. *MD.* 263, s. 262-265, , 1 R. Evvel 1307-26 Ekim 1889.

¹¹¹ BOA., *B.E.O.A., A. MTZ. GR.I.* 2/50, 28 Eylül 308- 10 Ekim 1892.

¹¹² Girit'te bu dönemde meydana gelen olayların âşar usulündeki düzenleme meselesinden kaynaklanmayıp, adaya Hıristiyan bir vali tayini ve meclis-i umuminin toplanması ve Halepa fermanının tekrar getirilmesini istediklerinden kaynaklandığı bildirilmiştir. BOA., *Y.A. Hus.*, 299/106, 9 Zilhicce 1311-14 Haziran 1893.

¹¹³ BOA., *Y.A. Hus.*, 202/83-2, 7 Temmuz 1303-20 Temmuz 1887.

gönderilmiştir¹¹⁴. Yeni vergi sistemi ile çeşitli ürünlerden belirli oranlarda öşür alınması için bir liste oluşturulmuştur. Verginin bu listeye göre yapılması kararlaştırılmıştır¹¹⁵. Bu yeni vergi düzenlemesi ile ortalık birazcık yatışmıştır.

Adada uzun süreden beri varolan huzursuzluk sebebiyle beş yıldır toplanamayan vilayet genel meclisinin toplanamamasından dolayı Rum halkı şikayette bulunmaktadır. Büyük devletlerin olayı müdahale etmesi üzerine Bâbîâli meclisin toplanıp çağrılmasına karar verdi. Bu dönemde vali olan Turhan Paşa'nın vilayet meclisi üyelerine güvenilemeyeceğini güvenileceğinden ve memurların ve jandarmaların maaşlarını dahi ödeyemeyen vilayet mal sandığının meclis üyelerinin harcırahlarını karşılayabilmesinin zor olduğunu bildirmiştir. Meclisin bir sonraki sene toplanması ise ekonomik sorunları ortadan kaldıracığı için daha güvenilir bir ortam olabilirdi¹¹⁶. Turhan Paşa'nın bu uyarılarına rağmen büyük devletlerin baskıları altında olan Bâbîâli meclisin toplanmasına izin vermiştir¹¹⁷. Adadaki bir gurup halkın, Girit'e de Sisam Adası'na verilen imtiyazın aynısının verilmesi için isfakiye'de toplandığı, toplananların ekseriyeti teşkil etmediği için hazırladıkları layihayı imzalayıp dağıldıkları bildirilmiştir¹¹⁸. Bu dönemde Hariciye Nazırı'nın Sadrazama sunduğu arizada, Yunanlı ve Giritli fesat ehlinin düzeni bozmak için çalıştıkları, Atina'da yayınlanan bir gazete ve gerekse yayınlattıkları beyanname emri ile herkesi Devlet-i âliye'ye karşı silaha sarılmağa, Girit ahalisine örfi idarenin rüsumundan memnun değiliz dedirtmekte olduğu bildirilmiş, fesat cemiyetinin hareketinde Yunan Hükümetinin de parmağı olduğu anlaşılmıştır¹¹⁹. Nitekim Atina sefaretinden alınan bir telgrafta Giritlilerin son zamanları Atina'dan aldıkları bir talimat ile bir takım serkeşliklere başladıkları, Atina'dan da bir takım silah ve mühimmatın adaya sevk olunacağı bildirilmiştir¹²⁰. Bu dönemde Girit'ten gelen diğer

¹¹⁴ BOA. *İ. Müm. Girit*, no. 471, 5 Zilkade 1894-1 Mayıs 1894.

¹¹⁵ Yeni düzenleme ile zeytin, portakal, mandalina ve içkiden % 13, ihracat ürünlerinden %10, öşür alınması kararlaştırılmıştır. , BOA. *İ. Girit*, no.1028, 12 Temmuz 1310- 24 Temmuz 1894.

¹¹⁶BOA., *Y.A. Hus.* 304/60, 27 muharrem 1312-31 Temmuz 1894.

¹¹⁷ BOA. , *İ. Girit*, 1039, 19 Kevvel 1310-31 Aralık 1894.

¹¹⁸ BOA., *Y.A.Hus.*, 336/79, 3 Eylül 1311-16 Eylül 1893; Giritli Rumların bazı konuları görüşmek üzere toplanacakları, bu konuda Girit'teki Yunan konsolosunun teşvikte bulunduğu bildirilmiştir. BOA, *Y.A. Hus.*, 299/71, 6 Zilhicce1311-11 Haziran 1893.

¹¹⁹ BOA., *Y.A.Hus.*,235/74, 9 Şevval 1307-28 Mayıs 1890; BOA., *Y.A. Hus.*, 230/40-1, 25 Mart 1305-7 Nisan 1889.

¹²⁰ BOA., *Y.A.Hus.*, 308/141, 21 Ağustos 1310-4 Eylül 1892.

bir telgraf ile Girit'teki fesat cemiyetinin iki fırkaya ayrıldığı, bunlardan zengin olanların bir daha toplanmayacağı bildirilmiştir¹²¹.

Büyük devletlerin müdahalesiyle adada sorunlar kısmen çözülmüş ise de, bunlar kesin çözümler değildi. Her geçen gün ada Osmanlı Devletinden biraz daha uzaklaşmakta idi.

B. 1896 İSANI VE ADADA YAPILAN DÜZENLEMELER

1. 1896 İsyanı

a. *Epitropi Cemiyetinin Kurulması*

Epitropi (İhtilal Cemiyeti) 1894 yılında halkının tamamı Rum olan İsfakiye'nin Apokoron kazasında Monousos Koundouros adında bir Rum tarafından kurulmuştur. Bu cemiyet İsfakiye'nin çeşitli Rum köylerindeki küçük ihtilal guruplarının bir araya gelmesi ile oluşturulmuştur. Köylerin bazılarında da şubeleri vardı¹²². Bu cemiyetin görünüşteki amacı Halepa dönemi ayrıcalıklarını geri getirmek gibi görünmesine rağmen asıl amacı Ermeni olaylarının yarattığı kargaşalı durumdan yararlanarak Girit'in muhtariyet kazanması için çalışmaktır¹²³.

Yunan milliyetçiliğinin ön planda tutulduğu cemiyette Yunanistan ile birleşmek için Yunanistan ve Etnik-i Eteryaya tarafından para ve her türlü yardım yapılmaktadır. Ayrıca adada çeşitli kurumlar aracılığı ile Rum halktan para toplanmaktaydı. Rum okullarında da eğlence ve piyangolar düzenleyerek toplanan paralar da cemiyete aktarılmaktaydı. Bunun yanında adalardaki Rum halkı tarafından toplanan paralar da bu cemiyete gönderilmektedir¹²⁴. Bu cemiyet Girit için Atina'dan gelen gönüllülere de sahip çıkmaktadır. Bununla ilgili Girit'ten bildirilen bir telgraf name ile, Atina'dan gizlice Girit'e giden otuz kişinin hartuçları kalmadığından dolayı Girit komitesinin bunlara yardım edeceği bildirilmiştir¹²⁵.

¹²¹ BOA., *Y.A.Hus.*, 227/68-1, 8 Temmuz 1305-21 Temmuz 1889.

¹²² *Hakikat*(Hanya), 16 Eylül 1311- 28 Eylül 1895.

¹²³ S.Tevfik-A. Zühdi, (1315): *Devlet-i Aliyye-yi Osmaniye ve Yunan Muharebesi*, İstanbul: s. 86.

¹²⁴ BOA., *Y.A.Hus.*, 356/61, 21 Temmuz 1896.

¹²⁵ BOA., *Y.A.Hus.*, 336/87, 22 Z. Kade 1307-0 Temmuz 1889.

Bu cemiyetkilerin de zaman zaman kendi aralarında fikri ayrılığa düştükleri görülmekteydi. Yöneticilerden Koundouros Yunanistan ile birleşmekten çok İngiltere'nin de desteklediği Otonomiye savunmaktadır. Bu hedefe ulaşabilmek içinde top yekün bir ayaklanmayı hedefliyordu. Venizelos ise, büyük devletlerin de desteğini alarak Yunanistan ile birleşmeyi savunuyordu¹²⁶.

Epitropi cemiyeti kurulduğu zaman çok az sayıda üyesi bulunuyordu. Yerel yönetimin bunları destekleyen köylere müsamahalı davranmaları nedeni ile çok kısa zamanda büyümüştür. Cemiyetin içinde bulunan bir çok ruhban köy köy gezerek halkı cemiyete katılmaya ve Müslüman halka karşı kışkırtıyorlardı¹²⁷.

Epitropi Cemiyeti ilk olarak adadaki büyük devlet konsoloslarına iletilen beyannamede cemiyetin kuruluş amacını açıklamışlar ve kendilerine destek olunmasını istemişlerdir. Ancak konsoloslar açıktan destek vermeyerek cemiyetin faaliyetlerine son vererek üyelerin Girit'i terk etmelerini istemişlerdir¹²⁸. Bununla beraber Girit'teki Hıristiyan ahaliyi isyana sevk etmek amacıyla İsfakya'da kurulan bu cemiyetin idare edilmesi için Yunan Hükümeti ile Rus Hükümetinin telgraf teatisinde buldukları bilinmektedir¹²⁹.

Aleksandr Paşanın yerine Turhan Paşa'nın adaya vali olarak tayin olunmasıyla¹³⁰ birlikte bu cemiyet bağışlanmıştır. Burada amaçlanan, kısmen de olsa olayları durdurmak ve cemiyetin gücünü kıracağını düşünmeleri idi. Eylemciler bunun bir tuzak olacağını düşünerek eylemlerini daha da artırmışlardı. Turhan Paşa bu konuyla ilgili olarak şunları bildirmektedir: "Adaya geldiğimde fesat cemiyeti rahat bir şekilde gezer buldum bu cemiyet halkı isyana davet ediyordu. Halk asayişin sağlanması için onlara yüz vermiyor"¹³¹ Turhan Paşa. Cemiyetin eylemleri nedeni ile Genel Meclisin Mayıs ayındaki toplantısını erteleyerek sebebi de halka açıklamıştır¹³².

¹²⁶ Adıyeke, 1994: 150.

¹²⁷ Tefik vd., 1315: 87; BOA., *İ. Müm. Girit*, No. 1083, 21 Şubat 1311-4 Mart 1896.

¹²⁸ Türkgeldi, 1987: 52.

¹²⁹ BOA., *Y.A.Hus.*, 342/83, 11 Recep 1313-28 Aralık 1895.

¹³⁰ BOA., *Y.A. Res.*, 78/8, 3 Ramazan 1313-18 Şubat 1895.

¹³¹ BOA., *İ. Müm. Girit*, no. 1090, 30 Mart 1312-11 Nisan 1896.

¹³² BOA., *İ. Müm. Girit*, no. 1089, 17 Nisan 1312-23 Haziran 1896.

İstanbul'daki Rumlar da bu cemiyete destek vermekteydi. İstanbul Beyoğlu'nda doktor olan bir Rum'un gönderdiği mektupta cemiyetin örgütlenmesi ve çalışmalarıyla ilgili öneriler yer almaktadır¹³³.

b. İsyanın Başlaması

1878 yılında düzenlenen Halepa sözleşmesi, adadaki ne Müslüman topluluğu ne de Hıristiyan topluluğu mutlu etmemiştir. Zaten Halepa Kararnamesi tam anlamıyla uygulanamamış, 1889'da da kesintiye uğramıştır. Bütün bu gelişmeler 1896 yılındaki olayları hazırlayan sebeplerdendir. Bu dönemde Bâbîâli olayları yatıştırmak için her zaman olduğu gibi sık sık vali değiştirmeyi yeğlemiştir. Gün geçtikçe iki toplum arasındaki kin ve nefret derecesi artmakta olayların patlak vermesi için bir kıvılcım gerekmede idi¹³⁴. İlk kıvılcım 1894 yılı Temmuz ayında Mahmut Celalettin Paşa'ya karşı girişilen suikast olayı olmuştur¹³⁵. Bundan sonra iki toplum arasındaki olaylar artmaya başlamıştır. Adada birkaç Hıristiyanın katledilmesiyle başlayan heyecanın yatıştırılması için çalışıldığı, bunun içinde bazı şüpheli şahısların adadan uzaklaştırılması kararı alındığı görülmektedir¹³⁶. Yine bu dönemde Avrupa basınında Girit'in Kıbrıs ile mübadele edileceği haberleri de çıkmaya başlamıştır¹³⁷.

Adada kurulan İhtilal Cemiyeti (Epitropi), Osmanlı Devletini hayli meşgul eden Ermeni olaylarından¹³⁸ yararlanarak kapsamlı bir ayaklanma tertip etmeyi, bu şekilde ile hem Halepa Kararnamesinin ayrıcalıklarını geri getirmek hem de Yunanistan ile birleşme yolunda bir adım daha atmaya çalışıyorlardı. 1895 olayları ile suçlanan vali Mahmut Celalettin Paşa görevini kendi isteği ile bırakmış yerine adaya Turhan Paşa vali olarak atanmıştı¹³⁹. Beş yıldan beri toplanmayan ve

¹³³ Bu mektup Bâbîâli'nin eline geçmiştir. *BOA., İ. Müm. Girit*, no. 1116, 11 Haziran 1312-23 Haziran 1896.

¹³⁴ *BOA., İ. Müm. Girit*, No: 1025, 19 Temmuz 310-31 Temmuz 1894.

¹³⁵ *BOA., Y.A. Hus.*, 304/92, 29 Muharrem 1312-3 Ağustos 1894.

¹³⁶ *BOA., Y.A. Hus.* 348/73, 11 Mart 1312-24 Mart 1894.

¹³⁷ Yine bunlardan birisi "*Tağtilal*" gazetesinin Atina'dan aldığı haberlere göre İngiltere ile Kıbrıs ve Girit'in mübadele yapılacağı, İngiltere'nin bu mübadelenin üzerine 12 milyon Lira vereceği belirtilmiştir. Bkz. *BOA., Y.A. Hus.*, 308/133, 5 Eylül 1894.44

¹³⁸ Bu tarihteki Ermeni olayları için Bkz. Kamuran Gürün, (1985): *Ermeni Dosyası*, Ankara: s.150/160.

¹³⁹ *BOA., İ. Müm. Girit*, 10 Ramazan 1313-25 Şubat 1895.

toplantması için Giritli Rumların bir cemiyet teşkil ettiği ve bunu bahane ederek bir ihtilal çıkarmaya çalıştıkları¹⁴⁰ sırada Turhan Paşa'nın göreve başlamasından sonra meclis toplanmıştır. Meclisin Hıristiyan üyeleri bu şartlarda göreve devam edemeyeceklerini ve adaya Hıristiyan bir vali tayin edilmesini istemişlerdir. Bu olaylar üzerine 1895 mayısında Aleksandr Karateodori Paşa Vali olarak tayin edilmiştir¹⁴¹. Bu tayin adadaki huzursuzluğu kısmen gidermiş gibi gözükse de iki toplum da olaylardan rahatsız idi. Müslüman halk adadaki zaptiye kuvveti ve adliyesinin Hıristiyanların elinde bulunmasından dolayı mal ve can güvenliğinin tehlikede olduğunu¹⁴² belirterek, Bâbîâli'den tam destek görememekten şikayetçi idiler. Girit meclisi Hıristiyan üyeleri ise Cezire'nin tuz ve pul hasılatının Girit'e bırakılmasını istemekteydiler¹⁴³. Adada adliye, jandarma kuvvetleri ve valiye olan güven her geçen gün azalmaktaydı. Valilik olayların yatıştırılması ve içeride halkın güvenin kazanmak için kamuoyuna duyurular yapmaya başlamıştır¹⁴⁴.

Vali Aleksandr Paşa'nın imzasıyla yayınlanan duyuruda; " Bir süreden beri durmuş olaylar yeniden alevlenmiştir. Namus ve haysiyet sahibi ahaliden hiçbiri bu işlere razı olmayacağından vatan ve memleketin hayrını arzu edenler bu olaylara karışmayacaktır" denilmektedir¹⁴⁵.

Bu uyarılar da sonuç getirmemiştir. Girit meclisinin Hıristiyan üyeleri, artık sorunların mecliste çözülemeyeceğini ve sorunları çözmenin tek yolunun silah olduğunu düşünüyorlardı. Bu maksatla Rum halkı her geçen gün silahlanıyor ve cemiyetler kurarak ihtilal hazırlıklarına başlıyorlardı. Giritli ve Yunanlı belirli gruplar ahalinin huzurunu bozmak için çalıştıkları, Atina'da yayın hayatına başlayan bir gazetenin olaylara destek çıktığı, bunlar halka beyanname yayınlarak herkezi Devleti âliye'ye karşı silaha sarılmağa ve Girit ahalisine "idare-i örfiyenin işleyişinden memnun değiliz" dedirttirdikleri bildirilmiştir¹⁴⁶.

¹⁴⁰ BOA., *Y.A. Hus.*, 316-46-1, 24 K. evvel 310-7 Ocak 1894.

¹⁴¹ BOA., *İ. Müm. Girit*, no. 475, 28 Muharrem 1895-22 Temmuz 1895.

¹⁴² BOA., *M.V. Zaptiye*, 19/1, 9 şevval 304- 1 Mayıs 1896.

¹⁴³ BOA., *M.V. Zaptiye*, 19/1, 9 şevval 304- 1 Mayıs 1896.

¹⁴⁴ Tahmizcizade Mehmet Macit, 1977: 72; Yusuf H. Bayur, (1991): *İnkılap Tarihi*, C. 1/1, Ankara: s. 82.

¹⁴⁵ *Hakikat (Hanya)*, 5 Ağustos 1311-17 Ağustos 1895.

¹⁴⁶ BOA., *Y.A. Hus.* 235/74, 9 şevval 1307 (28 Mayıs 1895).

1895 Aralık ayında İhtilal Komitesi Vamas'da Osmanlı askeri birliğinin bulunduğu garnizon kuşatma altına alınmış, uzun süren kuşatma sırasında oldukça kayıp verilmiştir. Bu olaylar üzerine Bâbîâlî adaya askeri takviyede bulunmuştur¹⁴⁷.

1896 Şubat ayında vali Karatodori Paşa'nın olaylar karşısında aciz kalıp istifa etmesi üzerine Turhan Paşa ikinci kez Girit valiliğine tayin edilmiştir¹⁴⁸. Turhan Paşa göreve başladıktan sonra adadaki durumu şöyle anlatmaktadır. "*Adada cinayet olayları insanlara dehşet verecek bir durumda idi. Jandarmalar görevini tam yapamamakta, cinayetleri takip edecek subaylar ise emniyet edilmeyecek bir durumdadır*"¹⁴⁹.

Turhan Paşa kısa bir sürede olsa güvenliği sağlayarak seçimlerin ertelenmesini ve bir önceki üyelerin görevlerine devam etmelerini istedi. Bu seçimlerin ertelenmesi isyancıların tekrar isyan etmelerine neden olmuştur¹⁵⁰. Müslümanlar da Rumlar'ın bu davranışlarına tepki amacıyla birkaç kişiyi öldürmüşler, kilise ve mezarlıkları ateşe vermişlerdir¹⁵¹. Turhan Paşa'nın bu ikinci valiliğinden iki topluma da memnun etmemiştir. Son olayların adanın huzurunu iyice bozduğundan dolayı Turhan Paşa görevini Abdullah Paşaya bırakarak adadan ayrılmıştır¹⁵². Ayrıca bu dönemde adaya takviye askeri kuvvetler gönderilmiştir¹⁵³. Bu askeri takviyeler sonucunda adadaki olaylarda kısmi azalma görülmüştür. Bu durumu çıkarlarına uygun bulmayan Yunanistan, adadaki olayları alevlendirmek için adaya gönüllü ve silah takviyesinde bulunmaya başlamıştır¹⁵⁴. Yunanistan bu yardımlarını Etnik-i Eteryâ teşkilatı aracılığıyla yapmaktaydı. Yunanistan'ın Girit'e çok miktarda mühimmat-ı harbiye ve tüfek sevk ettiği Atina sefaretinden bildirilmiştir¹⁵⁵. Yine Girit'teki Yunan konsolosunun uyulması gereken tedbirlere muhalif harekette bulunduğu, Yunanistan'dan Girit'e gönüllü ve mühimmat naklinin

¹⁴⁷ BOA., *İ. Müm. Girit*, no. 1075, 3 K. Evvel 1311-15 Aralık 1895.

¹⁴⁸ *Girit (Hanya)*, 27 Şubat 1311- 10 Mart 1896.

¹⁴⁹ Nükhet Adıyeke, 1994: 148.

¹⁵⁰ BOA., *A.MTZ., GR.İ.*, 4/8-1, 4 Şubat 1310- 16 Şubat 1895.

¹⁵¹ Osman Nuri, (1327): *Abdulhamit-i Sani ve Devri Saltanatı*, C.III, İstanbul: s. 868.

¹⁵² BOA., *Y.A. Res.*, 79/49, 5 Z. Hicce 1313-19 Mayıs 1895.

¹⁵³ BOA., *İ. Müm. Girit*; No. 1104, 16 Mayıs 1312.

¹⁵⁴ Girit'ten alınan telgrafta Girit'in Yunanistan'a ilhaki için varakalar tanzim edilmekte olduğu, adaya gönderilmek üzere bir çok gönüllü hazırlandığı bildirilmektedir. Bunların birkaç güne kadar adaya ulaşacakları ve yanlarında top dahi götürecekleri bildirilmiştir. BOA., *Y.A. Hus.*, 366/25-1, 6 Ramazan 1314- 9 Şubat 1896.

¹⁵⁵ BOA., *Y.A. Hus.*, 366/3, 30 Şaban 1314-4 Şubat 1896.

devam ettiği bildirilmiştir¹⁵⁶. Bu dönemde bir çok ülkede Hıristiyanlık adına Girit ihtilali için yardım toplanmaktaydı. Bu maksatla Amerika'da açılan iane defterinde bazı Amerikalıların da kayıtlı olduğu dikkat çekmektedir¹⁵⁷. Girit eşkiyasının miktarını arttırmak için İtalyanların da katıldığı, Bâbîâli'nin İtalya nezdinde girişimde bulunması üzerine İtalya bu durumu durumu engellediğini bildirmiştir¹⁵⁸. Yine Girit eşkiyasına yardım toplamak maksadıyla Zanta adasında Ferosan cemiyeti tarafından bir eğlence düzenlenmişti¹⁵⁹. Büyük devletler adadaki olaylar üzerine gemilerini göndererek olaylara müdahaleler etmeye başladılar¹⁶⁰. Girit'e giden İngiliz, Rus, İtalya, Almanya, Fransa konsolos amiralleri, Girit'te bulunuş sebeplerini adanın asayişinin sağlanması olarak halka açıklamışlardır¹⁶¹. Bu dönemde büyük devlet elçileri Bâbîâli'ye bir nota vererek Girit'te Müslümanların silahlanmakta olduklarını ve çıkacak bir kargaşadan bunların sorumlu olacağını bildirmişlerdir¹⁶². Büyük devletler, Girit'teki olayların bitirilmesi için şu isteklerde bulunmuşlardır¹⁶³.

- 1- Hıristiyan bir vali tayini,
- 2- 1878 Halepa sözleşmesinin uygulanması,
- 3- Genel meclisin toplantıya çağırılması,
- 4- Adada genel af ilanı.

Büyük devletlerin bu isteklerinden sonra Sultan Abdulhamit, Sisam Valisi olan Corci Bronoviç Paşa'nın Girit valiliğine tayin edildiğini Abdullah Paşa'nın da rütbesi müşiriyete terfi olunarak kumandanlık ile görevlendirildiğini ve Halepa sözleşmesindeki bazı düzenleme yapma yetkisini Meclis-i Umumiye havale ettiğini Avusturya Sefiri Baron Colice'e bildirmiştir¹⁶⁴.

¹⁵⁶ BOA., *Y.A. Hus.*, 354/52, 26 Muharrem 1314-6 Temmuz 1896.

¹⁵⁷ Newyork şehrinde gerçekleştirilen yardım toplama esnasında ki bir mitingde Papa Yorgo Polos ile Newyork'daki Yunan konsolosu tarafından da Girit'in Yunanistan'a ilhaki konusunda birer konuşma yapılmıştır. Newyork'da Girit için bin Dolar kadar para toplandığı bilinmektedir. Aynı şekilde Fransisko kentinde de yardım toplanmıştı. BOA., *Y.A.Hus.*, 368/84, 9 Şevval 1314-14 Mart 1896.

¹⁵⁸ BOA., *Y.A.Hus.*, 357/122, 14 C. Evvel 1314-22 Ekim 1896.

¹⁵⁹ BOA., *Y.A.Hus.*, 357/92, 12 C. Evvel 1314-20 Şubat 1896.

¹⁶⁰ BOA., *Y.A.Hus.*, 355/85, 12 Temmuz 1312- 24 Temmuz 1896; BOA. *Y.A. Hus.*, 366/31, 6 Ramazan 1314-9 Şubat 1896.

¹⁶¹ BOA., *Y.A.Hus.*, 367/83-2, 12 Şubat 1312-26 Şubat 1896.

¹⁶² BOA., *Y.A.Hus.*, 367/136-1, 29 Ramazan 1314-2 Mart 1896.

¹⁶³ Türkgeldi, 1887: 56.

¹⁶⁴ Türkgeldi, 1987: 56.

Corci Paşa Girit'e vardığında umumi af ilan etmekle beraber, Halepa sözleşmesinde düzenleme yapma yetkisinin Meclis-i Umumiye ait olduğu için meclisin bir an önce toplanmasını bildirmiştir¹⁶⁵. Bu dönemde Corci Paşa'nın Girit'ten bildirdiğine göre adanın ıslahatı için Ferik Sadettin Paşa'nın Girit'e vardığına ve ıslahatlara başladığına, jandarma ve adliye teşkilatının ıslahatı için oluşturulacak komisyonların meydana getirilmeye başlandığı bildirilmiştir¹⁶⁶.

3. 1896 İsyanı Sırasında Osmanlı Devleti ve Yunanistan'ın durumu

a. Osmanlı Devleti

XIX. yüzyılda Osmanlı Devletini en çok uğraştıran olayların başında hiç şüphesiz Girit meselesi gelmektedir. Bu sorunu tüm Balkanlar, Doğu Akdeniz ve adalarda izlenen politikayla birlikte değerlendirmek gerekir. Bu bölgelerden yavaş yavaş geri çekilen Osmanlı Devletinin genel politikası, uluslar arası antlaşmalar ile kopma noktasına gelen yerleri muhtariyet vererek kurtarmaya çalışmaktı. Osmanlı Devleti devletler arası antlaşmalarda Osmanlı Sultanının hükümlerlik haklarının tanınacağı ve toprak bütünlüğünün korunacağı teminatının verilmesi şartıyla Avrupa devletlerinin kendisine empoze etmeye çalıştıkları tüm şartları da kabul etmek zorunda kalmıştır. Bu şartlar söz konusu Gayrimüslim halkın siyasi ve hukuksal açıdan ve nüfus olarak üstünlüğünün tanınması, bu tanıma doğrultusunda merkeze bağları iyice zayıflayan yönetimde düzenlemelerin yapılması, bu düzenlemelerin büyük devletlerin denetiminde olması şeklindedir.

Osmanlı Devleti Girit'e, gerek içerideki huzursuzluğu gidermek gerekse büyük devletlerin isteklerini yerine getirmek maksadıyla getirilen Halepa Kararnamesi ile devletin diğer hiçbir vilayetine tanınmayan özgürlükler tanınmıştır. Ancak bu özgürlüklerden Rum halkının bilinçli olarak faydalanması sonucu adada huzursuzluklar artmıştır. Osmanlı Devleti adada bu özgürlüklerden halkın tek taraflı faydalanması ve özgürlükler huzursuzluğun kaynağı olunca kısıtlamalara gitmiştir. Bu kısıtlamalar getirilince de isyan olayları kaçınılmaz olmuştur. Osmanlı Devleti

¹⁶⁵ Türkgeldi, 1987: 57.

¹⁶⁶ BOA., *Y.A.Hus.*, 362/99-2, 12 T. Sani312-25 Kasım 1894.

Avrupa devletlerine çekilen telgraflarda, 1889'da getirilen bu kısıtlamaların sebebini Müslüman halkın uğradığı zulüm ve haksızlık olduğunu, adada kan dökülmemesi için mümkün olduğu kadar tedbirli davranıldığını belirtmektedir¹⁶⁷. Osmanlı Devleti büyük devletler ve adadaki Rumların isteği doğrultusunda Hıristiyan vali Aleksandr Karatodori Paşayı Girit'e tayin edilmiştir.

Bâbîâli Girit olaylarını Yunanistan'la beraber dışarıdan da destekleyen devletler de olduğuna inanıyordu. II. Abdülhamit İngiltere'ye karşı duyduğu güvensizlik sonucu Yunanistan'ın yanında Girit meselesinin ortaya çıkmasında İngiltere'nin de parmağı olabileceğinden şüphelenmekteydi¹⁶⁸.

b. Yunanistan

Yunanistan 1821 yılında bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkışından itibaren Girit, Makedonya, Epiropi gibi bölgeler üzerinde siyasi emellerine ulaşmak için çalışmaya başladı. Girit'teki 1895-96 isyanları bu emellerin gerçekleştirilmenin bir aşamasıdır. Etnik-i Eteryâ Osmanlı toprakları içinde her ayrılıkçı mücadeleyi desteklediği gibi, Girit isyanına da her türlü desteği sağlamıştır.

Yunanistan başlangıçta Avrupa kabinelerine, Giritli Rumların isyan etmelerinin sebebini Osmanlı Hükümetinin Girit'te uygulamaya çalıştığı rejime yine kendisinin engel olduğundan kaynaklandığını ve Etnik-i Eteryâ ile Yunan hükümetinin Girit'teki eylemlerini haklı olarak göstermeye çalışmıştır.

Yunanistan Girit Rum halkını siyasi ayrıcalıklarının geri almaları için açıkça desteklemektedir. Epitropinin halkı silahlandırarak bir cinayet şebekesi haline gelmesi sonucu Yunanistan bunları açıktan desteklemenin kendi menfaatlerine zarar getireceğini düşünerek gizliden desteklemeyi sürdürmüştür. Yunanistan kamuoyu da Girit Rumlarına tam destek vermektedirler. Etnik-i Eteryâ kamuoyunu bir taraftan hükümet aleyhine kışkırtırken diğer taraftan da Girit'teki Rumlara her türlü yardımı sağlamaktadır. Yunanistan Etnik-i Eteryâ'nın bu çalışmalarına sözde engel olmaya

¹⁶⁷ BOA, Y.A. Hus, no.357/38, 22 Temmuz 1312- 3 Ağustos 1896

¹⁶⁸ BOA., *İ.Girit.*, no. 1090, 30 Mart 1312- 11 Nisan 1896; . A. Alaattin Çetin-Ramazan Yıldız, (1976): *Sultan II. Abdülhamit Han, Devlet ve Memleket Görüşlerim*, , İstanbul: 136-141.

çalışıyormuş da engelleyemiyormuş gibi açıklamalar yapmaktadır¹⁶⁹. Bâbîâli'nin adaya askeri birlik takviyesinde bulunması üzerine Yunan Kralı Georges; "*Türkler Girit'e beş tabur asker gönderiyorlar. Eğer adada şimdiki durum değişecek olursa ben de sessiz kalamam*" açıklamasında bulunmuştur¹⁷⁰.

3- 1896 Düzenlemeleri ve Adaya Getirdikleri

1889 yılında Halepa Kararnamesi'ndeki bazı uygulamalarda kısıtlamalar getirilmesi üzerine eski haklarına kavuşmak isteyen Rumlar ayaklanmışlardır. Kendilerinin haklı olduklarını duyurabilmek ve Avrupa Devletlerinin desteklerini alabilmek için adadaki yabancı konsolosluklara şikayetlerde bulunuyorlardı.

Avrupa Devletlerinin 23 Haziran 1896 tarihinde Bâbîâli'ye verdiği nota sonucu, Bâbîâli Girit genel meclisinin toplanması için girişimde bulunmuştur. Kazalardan meclis çalışmalarına katılacak üyeler merkezde toplanmaya başlamışlardır. Epitropi Cemiyeti bu aşamada harekete geçerek genel meclisin toplanmasını engel olmak veya kendi istekleri doğrultusunda karar çıkarmak için çalışmalarına başlamıştır¹⁷¹. Osmanlı Devleti'nden gerekli düzenlemelerin yapılacağı güvencesini alan büyük devletlerin İstanbul'daki elçileri adadaki temsilcilerine şu talimatı göndermişlerdir¹⁷².

1- Adada Bâbîâli tarafından uygulamaya konacak olan tedbirler büyük devletlerin programıdır. Giritliler bu şartları kabul etmezse Avrupa'nın sempatisini kaybederler.

2- Bâbîâli Halepa'nın yenilenmesini Girit Genel Meclisinin onayı olmaksızın kabul etmiş ise de Genel Meclis üyelerinin de bunu kabul etmesi Giritlilerin çıkarlarına da uygun olur.

3- Askeri güçlere savunma durumunda bulunmaları için gerekli emirler verilmiştir. Giritlileri mümkün olduğu kadar isyandan uzak durmağa ikna ediniz.

Büyük devletler Osmanlı Devleti ile kararlaştırılacak düzenlemeleri Girit asilerine kabul ettirebilmek ve Epitropi Cemiyetinin Bâbîâli'nin izin vermesiyle

¹⁶⁹ BOA., Y.A. Hus. no. 354/68, 26 Haziran 1312- 8 Temmuz 1896.

¹⁷⁰ BOA., Y.A. Hus. no. 353-66, 4 Haziran 1896.

¹⁷¹ BOA., İ. Müm. Girit, no. 1108, 17 Haziran 1312-23 Haziran 1896.

¹⁷² Türkgeldi, 1949: 58.

davet edilmesi, böylece Yunanistan'da bulunan Girit genel meclis üyelerinin adaya dönerek meclis çalışmalarına katılmalarını sağlamak amacıyla Yunan hükümeti nezdinde girişimlerde bulunmuşlardır¹⁷³.

Konsolosların verdiği teminat üzerine Genel Meclis üyelerinin peyderpey Hanya'ya gelmeleri üzerine 12 Temmuz 1896 tarihinde toplanan Genel Meclis üyeleri ilk iş olarak adada yapılmasını talep ettikleri reformları Bâbiâli'ye ve konsoloslara iletmişlerdir. Bu reform istekleri şunlardır.

- 1- Büyük Devletlerin onayı ile beş yıl için bir Hıristiyan valinin tayini,
- 2- Halepa sözleşmesinde yapılacak değişiklikler Sultan'a ait olmak üzere diğer konularda valiye veto hakkının verilmesi,
- 3- Müşavirin dışında tüm memurların vali tarafından atanması,
- 4- Askeri güçlerin valiye bağlı olması,
- 5- Genel Meclis ve idare meclisinde iki unsurun da nüfus oranına göre temsil edilmesi,

5- Jandarmanın Avrupalı subaylar tarafından yeniden düzenlenmesinin ardından Türk askeri birliklerinin adadan çekilmesi¹⁷⁴

Bu şartlar incelediğinde istenen bir anlamda Girit'e muhtariyet getirecek talepler olduğu görülür. Özellikle askeri güçlerin valiye bağlı olma isteği kabul olunamazdı. Çünkü adaya Hıristiyan bir vali tayin olunacağından dolayı adadaki askeri güçlerin de Rumların eline geçmesi demektir. Böylece adadaki dengeler bozulmuş olacaktı.

Büyük Devletlerin İstanbul'daki elçileri bu durum üzerine yaptıkları çalışmalarda, yeni bir düzenleme taslağı hazırlamışlardır. Bu taslakta şu hususlar yer almaktadır.

- 1- Vergi gelirlerinin önceden de fermanla ilan edildiği üzere yeniden adaya bırakılması,
- 2- Anlaşmalara aykırı olarak alınan duhan resminin Giritlilere terki,
- 3- Olaylar sırasında zarar görenlere tazminat olmak üzere, adaya gelen bütün mallardan alınmakta olan gümrük resmine %3 zam yapılması,

¹⁷³ BOA., Y.A. Hus. no. 345/96, 26 Haziran 1312- 8 Temmuz 1986.

¹⁷⁴ Adıyeke, 1994: 157-158.

4- Jandarmanın düzenlenmesi için aralarında Avrupalı subayların da bulunduğu askeri komisyon kurularak bir nizamname hazırlanması,

5- Adliye'nin düzenlenmesi için de aralarında Avrupalı hakimlerin bulunduğu bir komisyon tarafından bir layihanın hazırlanması¹⁷⁵.

Adadaki bu gelişmeler üzerine askeri kuvvet komutanı Abdullah Paşa geri çağırılmıştır. Abdullah Paşa'nın İstanbul'a dönmesini fırsat bilen Rum isyancılar Müslüman halka karşı tecavüzlerde, katliamlarda bulunmuşlardır¹⁷⁶. Meclis-i Vükelâ'da adadaki bu olaylar üzerine yapılan değerlendirmede; adada büyük devletlerin teminatı ve girişimleri üzerine asilerin teslim olması şartına bağlı olarak asker sayısının azaltılması ve Halepa kararnamesi hükümlerinin iadesine karar verilmiştir. Adadaki bu isyan olaylarının genişlemesi ile başka sorunların çıkacağı, Makedonya meselesi de alevleneceğinden buna fırsat vermemek için gerek İstanbul'daki elçiler, gerekse Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da ki elçileri vasıtasıyla devletlerin dikkatinin çekilmesine karar verilmiştir¹⁷⁷.

Girit'te düzeni sağlamak için büyük devletlerin İstanbul elçileri ada için yeni düzenlemeler getiren düşüncelerini Bâbîâli'ye bildirdiler. Bunların projesine göre Halepa kararnamesinin tekrar yürürlüğe konulması, Valinin Hıristiyan olması, valinin devletlerin onayı ile seçilmesi, askeri kuvvetlerin hareketleri sınırlı tutulması gibi istekler yer almaktaydı¹⁷⁸. Büyük devletlerin bu önerileri Bâbîâli tarafından değerlendirilmiştir. Bâbîâli büyük devletlerin sunduğu bu önerilerin çok ağır olduğunu ve bu mezkur devletlerin Girit olaylarının başından beri Girit Hıristiyanlarının istekleri doğrultusunda olduğu kararını vermiştir. Bâbîâli büyük devletlerin ve Girit Hıristiyanlarının bugüne kadar olan isteklerini kabul etmiş ama adada bir sükunet gelmemiş aksine Girit'in Yunanistan ile birleşmesi için biraz daha yol katledilmiştir.

İstanbul'daki büyük devletlerin elçileri ile Bâbîâli'nin isteklerini de göz önüne alınarak "*Tadilat Layihası*" adı altında bir düzenleme yapılmıştır. Bunu altı

¹⁷⁵ BOA., *Y.A.Hus.*, 357/49, 2 Ağustos 1312-14 Ağustos 1896.

¹⁷⁶ BOA., *Y.A.Hus.*, 358/16, 13 Ağustos 1312-25 Ağustos 1896.

¹⁷⁷ BOA., *İ. Müm. Girit*, no. 1116, 23 Temmuz 1312-3 Ağustos 1896.

¹⁷⁸ BOA., *İ. Müm. Girit*, no. 1136, 12 Ağustos 1312-24 Ağustos 1896.

Devletin elçisi ile Osmanlı Devleti Dışişleri Bakanı Tevfik Paşa 25 Ağustos 1896'da imzalamışlardır. Bunlar ile şu düzenlemeler yapılmıştır.

- 1- Girit valisinin Hıristiyan olması ve beş seneliğine atanması,
- 2- Valinin Genel Meclis tarafından kabul edilen maddeleri reddetme hakkının olması,
- 3- Adada isyan çıktığı zaman valinin Osmanlı askerini kullanma bilmesi,
- 4- Memurların üçte biri Müslüman üçte ikisi Hıristiyan olması,
- 5- Vali ikinci derecedeki memuriyetlere doğrudan atama yapılabilmesi,
- 6- 1887 fermanı gereğince adanın gümrük gelirlerinin yarısının adaya terk edilmesi hakkındaki hükmü yeniden geçerli olarak ve tütün ithalatı vergilerinin tamamının adaya ait olması,
- 7- Üyeleri arasında Avrupalılarında bulunduğu komisyonlar tarafından adadaki jandarmanın ve adliyenin düzenlenmesine çalışılması¹⁷⁹.

Elçilerin onayı ile Bâbîâli'nin kabul ettiği bu maddeler Girit Valiliğine bildirilmiştir. Yapılan bu düzenleme gereği Corci Broviç Paşa'nın beş yıllığına vali olarak kalmasına karar verilmiştir. İçerideki muhalefetin artması üzerine Bâbîâli yapılan bu düzenlemelerin Halepa kararnamesinin güncelleşmesi olduğu, Girit'in Yunanistan'a ilhakı veya bağımsızlığını sağlayacak hükümler olmadığını kendi kamuoyuna bildirmek mecburiyetinde kalmıştır¹⁸⁰.

Girit'te karar verilen bu düzenlemeler uygulamaya konulduğunda beraberinde bir çok problemi getirmiştir. Bunların başında Müslüman halkın adadaki olaylar sebebiyle kaleler içine sığınmak zorunda kalmasıdır. Adadaki asayişin sağlanması için bunları bir an önce köylerine dönmeleri gerekiyordu. Bunların yurtlarının yakılıp yıkılmasından dolayı buraların tamiri için yüz bin lira para ile kereste gerekmekteydi. Bu para için gümrük hasılatı karşılık gösterilerek Duyun-i umumiye idaresine ve bankalara başvurulduğu halde para bulunamamıştır. Fransa Hariciye Nazırı M. Hanatoux'ın girişimiyle Fransa Felemenk Bankasından yüz bin lira alınarak bu sorun çözülmüştür¹⁸¹.

¹⁷⁹ Bu konudaki diğer maddeler için Bkz. Türkgeldi, 1987: Ekler 2-13; Tevfik vd., 1314: 91-92.

¹⁸⁰ BOA, *İ. Müm. Girit*, no. 1136, 7 Eylül-1312-19 Eylül 1896.

¹⁸¹ BOA, *Y.A. Res.*, 84/77, 28 Şaban 1314-29 Ocak 1896; Türkgeldi, 1987: 67.

Düzenleme ile ilgili diğer bir problem ise Girit'te asayişî sağlayacak Jandarma kuvvetlerinin oluşturulması ve ıslahı idi. Bu konuyu çözüme ulaştırmak için Devlet-i âliye ve büyük devletlerin katılımıyla bir komisyon 3 K. Sâni (Ocak) 1897'de toplanmıştır¹⁸².

Büyük devletlerin temsilcileri jandarmaya ecnebiden de kimselerin alınmasını istemektedirler. Bâbiâli ise bunu kabul etmeyerek jandarma heyetinin tebaa-i Devlet-i âliyye'den olan Rum, Bulgar ve Sırp unsurlarının olmasını isteyerek, gerek Halepa Mukavelenamesinde gerekse yeni düzenlemede jandarmaya ecnebi tebaadan kimse alınacağına dair bir madde bulunmadığını bildirmiştir. Büyük devletlerin temsilcileri de jandarma heyetine ecnebi kimse alınmadığı takdirde murahhaslarını¹⁸³ geri çekeceklerini veyahut kendileri doğrudan doğruya jandarma heyetini oluşturacaklarını bildirdiler. Bunun üzerine Bâbiâli 16 K. Sâni (Ocak) 1897'de yalnız Yunan tebaasından olanları ret ile Jandarma komutanının ve bazı zabitanının da ecnebiden olmasına izin vermiştir¹⁸⁴. Böylece bu sorun da çözülmüştür.

Girit için ihtilafa sebep olan konulardan birisi de Adliye komisyonunun teşkili idi. Rumlar Hıristiyan hakimlerin Halepa Mukavenamesine göre tayin olunmaları gerektiğini, eskilerin memuriyetlerini kabul edemeyeceklerini bildirerek protesto etmişlerdir. Bu konu belirli bir tartışmalar sonucu Hıristiyan mebusların talebi sonucu mahkemelerden temyiz derecesinin kaldırılması, Mahkeme-i istinaf reis-i evveli ile diğer personelinin ecnebiden olması kabul edilmiş isede Bâbiâli temyiz kaldırılmasının adliyede cezirenin hukuksal açıdan merkezle ilişkisini tamamen keseceği nedeniyle bundan vaz geçilmesini istemiştir. Sonuç olarak temyiz hakkının çok önemli davalarda geçerli olabileceği ve Mahkeme-i İstinaf reis-i evveli ile diğer memurlarının ilk beş sene için ecnebiden olabileceği esası kabul edilmiştir¹⁸⁵.

Adada Muhtariyetin ilanı çalışmalarının ilk aşaması olan komisyon çalışmaları tamamlandığında iki toplum da memnun değildi. Yönetimin büyük

¹⁸² Türkgeldi, 1987: 68.

¹⁸³ Murahhas: Devlet veya herhangi bir teşekkül namına, salahiyetli olarak bir yere bir vazife ile gönderilen kimsedir.

¹⁸⁴ BOA., *İ. Müm. Girit*, no. 1168, 21 K. Evvel 1312-2 Ocak 1897.

¹⁸⁵ Türkgeldi, 1987: 71.

devletlerin kontrolüne geçmesi adada faaliyet gösteren Epitropi ile buna destek veren Etnik-i Etery'a'nın işine gelmiyordu. Bunlar halkı isyana teşvik etmeye devam ediyorlardı. Yunan Hükümeti de Halepa hükümlerinin tamamının uygulamaya konmadığını ve Rum halkının isteklerinin karşılanmadığını iddia ediyorlardı¹⁸⁶.

4. Girit'te Müslümanlara Yapılan Mezalim

Osmanlı Devleti, Girit'i fethinden sonra adanın yerli halkını oluşturan Rumları, dini inanışlarında tamamen serbest bırakmış, ibadethanelerine asla dokunmamıştır. Mekteplerin idaresini, her türlü teftiş ve nezaretten muaf olarak kendilerine bırakmış, adetlerine, ana dillerine hiçbir müdahalede bulunmamıştır. Hatta Türkler adaya gelmemiş olsaydı, adada gitgide Katolik ayini yapılır olacak, Ortodoks mezhebi ve Yunan lisanı ise büsbütün unutulacaktı denilebilir. Osmanlı Devletinin adaya hakim olmasıyla birlikte adada can ve mal güvenliği sağlanmış, kimsenin malına, canına asla dokunulmamış, memleket harap olmaktan kurtulmuştur. Türklerin bu medeni davranışları sebebiyle yerli ahaliden tek bir aile bile vatanını terk etme ihtiyacını duymamış, herkes huzur içinde yaşamıştır¹⁸⁷.

Ancak bu durum Osmanlı Devleti'nin zayıflaması ve Yunanistan Devleti'nin kurulması ile değişmeye başlamıştır. Yunanistan'ın kurulmasından sonra Etniki Etery'a'nın amacı Ege adalarıyla birlikte Girit'i de Yunanistan'a ilhak etmek olduğundan Etnik-i Etery'a'nın önderliğinde Girit Rumları Müslümanları adadan uzaklaştırmak için bütün yolları denemeye başlamışlardır. Rumlar adada belirli noktaları ele geçirebilmenin ve davalarında haklı olduklarını savunabilmenin tek yolunun çoğunluğu sağlamak olduğunu bildiklerinden Müslümanları yıldırarak adadan gitmelerine sağlamayı düşünüyorlardı.

Girit'teki Rumların Müslümanları yıldırarak için bütün yolları denedikleri görülmektedir. Rumlar yeni yetişen nesillerini de Türk düşmanlığı ile yetiştirmektedirler. "Girit (Tarihçesi ve Manzaralar)" adlı makalede bu konuda "*Cezirede daima zulüm havası içinde büyümüş bir unsur yetiştirildi. Bunlar hiçbir*

¹⁸⁶ *Hakikat*(Hanya), 15 K. Evvel 1312-27 Aralık 1896.

¹⁸⁷ Tahmizcizâde Mehmet Macit, 1977: 30.

şeyden memnun olamazlar ve şekâvat, isyanı ararlar. Bugün cezire halkının on yaşındaki çocuklarından itibaren cümlesi isyan ruhludur"¹⁸⁸.

Girit asileri göz yıldırmaq için benzeri görülmemiş cinayetler işliyor, yakaladıkları Osmanlı askerlerini, ellerini keserek, derilerini yüzerek, göğüslerini yarıp kalplerini çıkararak insanlığa yakışmaz bir vahşet yapıyorlardı¹⁸⁹.

Rumlar, Müslümanları yıldırmaq için, Müslümanların ırz ve namuslarına tecavüz etmeler, mallarını yağmalamalar, mallarını, emlaklarını tahrip etmeler gibi barbarca yollara girişmişlerdi¹⁹⁰. Özellikle adada zaptiye ve adliye kuvvetlerinin Hıristiyanların eline geçmesi Müslümanların can ve mal güvenliğini sarsmıştır¹⁹¹. Rumlar, isyanlar sırasında bir çok Müslüman'ı katletmişler, ancak Avrupa Devletleri'ne bu katliamı Müslümanlar yapıyormuş gibi yansıtmışlardır. Özellikle basın isyanın en büyük silahı olmuştur¹⁹². Osmanlı Devleti isyanlar sırasında Hıristiyanlar tarafından muhasaraya alınan bazı köylerin tahliye edilmesi¹⁹³, Müslümanların katledilmesi olaylarının artması üzerine de adaya sık sık askeri takviyelerde bulunmuştur. Hanya'ya bir saat mesafede bulunan Daroça karyesinde Hıristiyanların bir Müslüman'ı öldürmesi ve üç kişiyi de yaralaması üzerine cezirede bazı tedbirler alınarak asayiş sağlanmış ise de, her hangi bir durum için beş tabur asker gönderilmesi gerekli olduğu ve Cezirede alınan tedbirlerin Müftü ve imamlar vasıtasıyla Müslümanlara, ruhani liderleri vasıtasıyla da Hıristiyanlara duyurulması kararlaştırılmıştır¹⁹⁴. Yunanistan tarafından Girit'teki yağma olaylarına asâkir-i şahanenin iştirak ettiği gibi söylentiler ortaya atılmış, ancak bunun aslı olmadığı bilakis Müslüman köylerinin Hıristiyanlar tarafından yağma edildiği İngiltere Hariciye Nazırı tarafından belirtilmiştir¹⁹⁵.

1896 senesi başlarında Epitropi fesat cemiyetinin kışkırtmasıyla meyhanede birkaç Rum silah atmaya başladılar. Jandarma bu uygunsuz hareketi önlemeye

¹⁸⁸ *Girit (tarihçesi ve Manzaralar)*, (Tarihsiz): Matbacılık Osmanlı Anonim Şirketi, s. 2.

¹⁸⁹ Banoğlu, 1991:71-72.

¹⁹⁰ Mehmet Hayrettin, (1980): *Girit'in Talihi ve Kıbrıs*, (Yay Haz. Behçet Kemal Çağlar), İstanbul: 3-18.

¹⁹¹ BOA., *MV.*, 19/1, 9 Şevval 1304-1 Mayıs 1886.

¹⁹² Banoğlu, (1991): 74. Avrupa devletlerinin Girit'teki olayları nasıl yanılttığını görmek için Bkz. Charles Mismar, 1327: 21; BOA. *Y.A. Hus.*, 250/4, 8 Ağustos 1891.

¹⁹³ BOA., *İ. Müm. Girit*, no. 641, 23 Şaban 1303-28 Mayıs 1885.

¹⁹⁴ BOA., *MV.*, 19/62, 7 Şaban 1303-11 Mayıs 1885.

¹⁹⁵ BOA., *Y.A. Hus.*, 353/66, 10 Muharrem 1314-27 Haziran 1896.

çalışınca Rumlarla jandarmalar çarpışır. Epitropi fesat cemiyeti ile Rahip Malakonun kışkırtmaları sonucu Rumlar adanın her tarafında Müslümanlara saldırıya girişirler. Her yerde öldürmeler, yağma, soygun ve yangın baş göstermiştir¹⁹⁶. Malviz kazasında Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında meydana gelen olayda pek çok Müslüman öldürülmüş ve pek çoğu da yaralanmıştır. Hıristiyanlar Müslümanların pek çok köyünü yakmışlardır¹⁹⁷.

Girit valiliğinin bir telgrafında, Hıristiyanlar tarafından kendilerine yapılan baskı ve zulümden dolayı ev, eşya ve arazilerini terk ederek Kandiye'ye iltica eden kırk bini aşkın Müslümanın iki seneden beri çok zor durumda oldukları, terk ettikleri evlerinin taş üstünde taş kalmayacak bir şekilde Hıristiyanlar tarafından tahrip edildiği, zeytin ağaçlarının büyük bir kısmının kesilerek yakıldığı, kalanların da kesilmekte olduğu; bütün bunların yanında Kandiye'ye göç esnasında binden fazla Müslümanın Hıristiyanlar tarafından katledildiği; Müslümanların içinde buldukları bu durum ahali tarafından defalarca büyük devletlerin hariciye nazırlarına ve konsoloslarına bildirildiği halde Müslümanların yararına olabilecek hiç bir teşebbüste bulunulmadığı bildirilmiştir¹⁹⁸.

Adada Müslümanlara yapılan katliam ve değişik işkence olaylarını "Girit Hailesi" adlı kitapta da görmek mümkündür.

"Zafni" karyesinde 8 aileden tamamı Müslüman olan 156 kişi feci bir şekilde öldürülmüştür. Geri kalan 131 kişi acınacak bir haldedirler. Bu öldürülen kişiler kadını ve erkek olmak üzere 7'den 70'e her yaştan insan bulunmaktadır. Bu öldürülen insanlar taş ile başları ezilerek, tecavüze dilerek ve değişik işkenceler ile öldürülmüşlerdi¹⁹⁹.

"Ahladonya" köyünde ise Rum çeteleri bir den bire bu köye dalıp sağa sola kurşun yağdırmışlardır. İlk önce Zarife Hatun adında birisini şehit etmişlerdir. Daha sonra bir iki eve toplanmış silahsız, erkek, kadın, çoluk çocuktan ibaret

¹⁹⁶ Mehmet Hocaoğlu, 1985: *Belgelerle Yunan Barbarlığı*, İstanbul: s. 31.

¹⁹⁷ BOA, *Y.A. Hus.*, 358/13, 16 R. Evvel 1314-25 Ağustos 1896.

¹⁹⁸ BOA, *HR. SYS.*, 50/1, no. 46, 27 Ağustos 1314-8 Eylül 1898.

¹⁹⁹ Öldürülen 147 kişinin isimleri ve öldürülüş şekilleri için Bkz. *Girit Hailesi*, 1313: s.a-h. ; bu eserde katliamlarla ilgili sayfalarda numara yerine karışık harfler kullanılmıştır. Bizde bu karışıklığı önlemek için alfabetik sıraya göre kullandık.

Müslümanları dışarı çıkartıp para, mücevher ve üzerlerinde neleri varsa aldıktan sonra kurşunlayarak şehit etmişlerdi²⁰⁰.

“Sika” karyesinde 147 nüfusu bulunan Müslüman ahali, “Palyoçi” karyesinden hicret eden Müslümanlarla birlikte on beş gün müdafaa ettikten sonra Hıristiyanların lağımlar, hafir ve dinamik fişekleriyle bunları ateşe vermesi üzerine hepsi öldürülmüştür²⁰¹.

“Sitrav ve Zûkasari” karyesinde edilen tahkikat sonunda 108 kişinin şehit edildiği anlaşılmıştır. Buradaki pek çok Müslüman parça parça edilerek öldürülmüştür. Öyle vahşice işkenceler yapılmış ki doğum yaparken zina yapılan ve çocuğu parça parça yapılan Müslümanlar dahi vardı²⁰².

“Esva“ karyesinin 110 nüfusdan ibaret bulunan Müslümanlar, çeşitli mezalime maruz kalmışlardır. Müslümanları muhasara ettikten sonra onların silahlarını almışlar ve himaye vaadiyle karyelerinden bir mil mesafede bulunan Ayasofya adındaki manastıra götürmek için camiden çıkarmışlardır. Camiye gelmeyip hanesinde kalan İbrahim Hocaki ve evlatları Fatma, Kibari, Ahmet, Mustafa ve hanımı Fulya adındaki beş kişiyi hanelerinde katl ve zina etmişlerdir. Ayasofya manastırına giden Müslümanların hepsini şehit etmişlerdir. Bunları ellerini, ayaklarını, burun ve kulaklarını, erkeklik organlarını kesmek suretiyle öldürmüşlerdir. Oğlunun öldürüşüne feryat eden bir anneyi ise boğazına bir ip takıp ölene kadar manastır etrafında sürüklemişlerdir. Bu karyede 76 kişi değişik şekillerde öldürülmüştür²⁰³.

“Palyoçi” karyesinin 71 kişilik nüfusundan ibaret olan Müslümanları, katliamdan kurtulmak için “Sika” karyesine gitmişlerse de burada da Hıristiyanların zulmünden kurtulamayarak hepsi öldürülmüştür²⁰⁴.

“Ziro” karyesindeki Hıristiyanların Hacı Dosunaki Mustafa Efendi’nin evi sokağında toplanmaları üzerine Müslümanlar da çoluk çocuk camiye toplanmışlardır. Hıristiyanların bir şey yapmayacağız sözü üzerine dışarı çıkan Müslümanların çoğu Hıristiyanların kurşunlarına hedef olmuşlardır. Camide kalanlar ise orada vahşi bir

²⁰⁰ Hocaoğlu, 1985: 33.f

²⁰¹ *Girit hailesi*, 1313: h-m.

²⁰² *Girit Hailesi*, 1313: m-r.

²⁰³ *Girit*, 21 Kasım 1312-10 Mayıs 1894: s. 6.

²⁰⁴ *Girit Hailesi t1313: u-z.*

şekilde öldürülmüşlerdir. Buradan kaçan Kaza İdare Katibi sabık Mustafa Fehmi Efendi ile Ladikaki Cemali Efendi Co karyeli Papa Yorki ile Papa Vasili isimli rahipler tarafından vahşice öldürülmüştür²⁰⁵.

“Laminun” karyesi Müslüman ahalisinin sığındığı eve saldırarak bunları feci bir şekilde öldürmüşlerdir. Bunların cesetlerini parçalayarak cami içerisine doldurmuşlardır. Bunlar arasından yarı canlı olanları ise köy civarındaki taş ocağına götürmüşlerdir. Bu karyede toplam 101 kişi feci şekilde öldürülmüştür²⁰⁶.

“Ahlaza” karyesine Hıristiyan ahali saldırarak bir kadını öldürdükleri gibi Müslümanların toplandığı bir iki eve de saldırarak onların silahlarını ve değerli mücevherlerini aldıktan sonra üzerlerine kurşun yağdırmak sureti ile erkeklerin hepsini ve 9 kadını öldürmüşlerdir. Bu karyede öldürülen kişi sayısı toplam 43 kişidir²⁰⁷.

“Aymama” karyesindeki Müslüman ahali, bir hafta boyunca her türlü işkence ve tecavüze maruz kalmışlardır. Bu karyede 42 kişi şehit edilmiş ve geri kalanlar da Avniye kasabasına iltica etmişlerdir²⁰⁸.

“Vuri” karyesinde ise 39 kişi olan Müslüman ahalisinin firar eden üç kişiden geri kalanı barbarca zulüm edilerek öldürülmüştür. Naaşları yığın edilerek yakılmıştır²⁰⁹.

“Molyana” karyesinde ise Nahiye Müdürü Hacı Mihail’in başında bulunduğu Rum çeteleri, Türklerin silahlarını topladıktan sonra, emniyetli yere götüreceğiz sözü ile köyden çıkartılarak 106 kişiyi katletmişlerdir. İki Müslüman kadını Hıristiyan olmak için zorlamışlardır. Birisi reddedince kadını etlerini dilim dilim doğrayarak şehit etmişlerdir²¹⁰.

“Zako” karyesinde 3 kişi öldürülmüştür. “Karya” karyesinde de 15 kişi şehit edilmiş diğerleri ise Avniye kasabasına gitmişlerdir. “Paraspori” karyesinde de 4 kişi şehit edilmiştir. “Seflavus” karyesi Müslüman ahalisinin 15 kişiden ibaret olan hepsi şehit olmuştur. “Katopiskopi” karyesinde ise 2 kişi şehit edilmiştir. “Pilalimata”

²⁰⁵ *Girit Hailesi*, 1313: z-ac.

²⁰⁶ *Girit Hailesi*, 1313: ac-ai.

²⁰⁷ *Girit Hailesi*, 1313: ai-aj.

²⁰⁸ *Girit Hailesi*, 1313: aj-al.

²⁰⁹ *Girit Hailesi*, 1313: al-an.

²¹⁰ Hocaoğlu, 1985: 35.

çiftliğinde ise 3 kişi öldürülmüştür. “Devirdolos” karyesinde de 1 kişi şehit edilmiştir²¹¹.

“Liniş” karyesindeki Müslüman ahalinin yalnız bir kişi hariç diğerleri şehit edilmiştir. Burada toplam 10 kişi şehit edilmiştir. “Rokaka” karyesindeki Müslümanlardan 8 kişi öldürülmüştür. “Handara” karyesinde ise imam Hafız oğlu İbrahim Efendi’nin arkasına koydukları semer üzerine binerek öteye beriye gezdirmişler. Sonunda da karısıyla beraber öldürmüşlerdir²¹².

Tablo VIII Girit’te Öldürülenler

Karyenin adı	Toplam Öldürülen	Öldürülen Erkek	Öldürülen Kadın	Öldürülen Çocuk	Hamile Kadın
Zefni	156	82	74	17	5
Sika	144	63	81	27	3
Setravir zukasarı	107	55	53	24	5
Esya	76	43	33	18	3
Palyopaçı	71	34	37	18	-
Ziro	101	59	42	16	-
Ahlazya	43	34	9	1	-
Aymama	42	21	21	11	-
Vuri	36	18	19	12	-
Zako	3	3	-	-	-
Kariya	15	10	5	-	-
Paraspori	4	4	1	1	-
Rokaka	8	7	1	4	-
Lisinin	10	5	5	-	-
Handra	2	1	1	-	-
Avniye	1	1	-	-	-
Misa	6	3	3	-	-
Saklavus	15	11	4	3	-

²¹¹ *Girit Hailesi*, 1313: an-ar.

²¹² *Girit Hailesi*, 1313: ar-as.

Kataposkopi	3	3	3	-	-
Pilalimata	4	2	2	2	-
Dortolos	1	1	1	-	-
Toplam	851	449	302	149	22

24 Mayıs 1312 tarihinde Hanya şehrinde Meclis idare azasından Emin Efendi, Hacı Abdullah, Ağrimaki İbrahim Efendi şehit edilmiştir. Yine bu tarihte Kizonya kazasında 21 kişi, Kisamo kazasında ise 15 kişi hunharca şehit edilmiştir²¹³.

Girit Rumları Müslümanların canlarına karşı saldırıları yanında mallarına karşı da pek çok saldırı ve gasb hareketi düzenlemişlerdir. Nitekim, 3 Haziran 1312 (1894) Galos karyesindeki Müslümanların zeytin çiftliklerini ilhak etmişlerdir. 6 Haziran 1312 (1894) Masi ve Kavyana karyelerinde ki Müslüman ahalinin emlakı ateşe verilmiştir. 7 Haziranda da Eskolofiya, Viranposkopi, Kinarça, Bakalohari'deki Müslümanların çiftlikleri yakılmıştır. 8 Haziranda Hamalori, Masi karyelerinin de Müslüman çiftlikleri ateşe verilmiştir. Esteri, Viranapaskopi karyelerinde Müslüman ahalinin ağaçları ateşe verilmiştir. Halk bu olayları padişaha bir telgraf çekerek bildirmiştir²¹⁴.

12 Haziran 1312 tarihinde Ayaparaski, Ayazeryaza karyeleri, 13 Haziranda ise Milepodomo kazasına bağlı Erfos ve Eskolofya karyelerinde, 14 Haziranda Hamalari, Esteri karyelerinde, 15 Hasiran'da Milepotomo kazasına bağlı Pirino, Viranposkopi, Erfos, Emneto karyelerinde ki Müslümanların emlak ve zeytin ağaçları ateşe verilmiştir²¹⁵.

Bâbîâli tarafından Rusya İmparatoruna çekilen bir telgrafta Star civarındaki köylerde Hıristiyanlar tarafından yapılan katliamlarda 1500 kişinin öldürüldüğü, bunların 76'sının dövülerek öldürüldüğü ve öldürülenlerin cenazelerinin defn işlerinin Hıristiyanlar tarafından engellendiği bildirilmiştir²¹⁶.

17 haziran 1312 tarihinde de Resko kazasına bağlı Ayazaryana, Esteri, Hamalori, Pipi, Kiryana, Milapatomo kazasına bağlı Pirino, Kaynarca ve Erfos

²¹³ *Girit ihtilali*, (1314): İstanbul: s. 101.

²¹⁴ *Girit Hailesi*, 1313: 99-103.

²¹⁵ *Girit Hailesi*, 1313: 102-103.

²¹⁶ *Girit*, 21 Kasım 1312-3 Aralık 1894: s. 8.

karyesindeki Müslüman ahalinin zeytin ağaçları ateşe verilmiştir. 19 Haziranda Ayaporoski, Hamalori karyesindeki Müslüman ahalinin haneleri eşkıya tarafından ateşe verilmiştir. 20 Haziranda da Perama, Delenpalo, Ayoparaski, Ayazeriyaza, Hamalovi, Esteri, Ayzimetri karyelerindeki Müslümanların zeytin ağaçları yakılmıştır. 1 Temmuzda Amnato karyesinde, 4 Temmuzda Resmo kazasına bağlı Kulzine Karyesinde üzüm ve odun toplamak için giden Azizaki Mercan, Fehimaki Mehmet, Emiraki Muharrem adındaki kişiler öldürülmüştür²¹⁷.

8 Safer 1312 (16 Ağustos 1894) tarihinde İsfakiye sancağına bağlı Kurne köyü Müslümanlarından üç kişinin Hıristiyanlar tarafından öldürülüp cesetlerinin yakılması üzerine Bâbüâli bu gibi olayları önlemek için tedbir alınmasını istemiştir²¹⁸.

8 Ağustos 1313 (1895) 'da Somata karyesinde bulunan Osmanlı askerine silah çekilmiştir. Esteri ile Hamalori karyelerindeki Müslümanların zeytin ağaçları yakılmıştır. 13 Temmuz da Esteri, Hamalaveri ve Pakri karyelerindeki Müslüman ahalinin zeytin ağaçları yakılmıştır. 20 Temmuz da Lodra karyesindeki Müslümanların emlakları eşkıya tarafından yakılmıştır. 21 Temmuzda da Emneto karyesinin Müslümanların zeytin ağaçları yakılmıştır²¹⁹.

23 Ağustos 1313 tarihinde Kalosika kalesi istihkamı civarında Kanalaki Aziz isimli şahıs eşkıyanın kurşunlarıyla şehit edilmiştir. 13 Eylülde Marola karyesi civarında Kokonan Hasan isminde kimse ot toplamakta iken eşkıya tarafından öldürülmüştür. 23 T. Evvelde Selyanaki Hasan ismindeki kimse eşiyile beraber Gavurtikana adındaki mahalde ot toplamakta iken eşkıya tarafından öldürülmüştür. 8 K. Evvel de Masi, Ayazeriya ve Lodra karyelerinde bulunan Müslüman ahalinin emlakı eşkıya tarafından ateşe verilmiştir. 1 K. Sanide Lodrna, Emnâto, Pikri ve Esteri, Hamalori, Kaynarca, Viranpiskopi, Perino karyelerinde Müslümanların zeytin ağaçları ateşe verilmiştir. 16 Nisan da Postolaki Hüseyin hanımıyla birlikte ot toplamak üzere Vigla adlı mahalde posta bekleyen eşkıyanın taaruzuna uğramışlar ve Hüseyin öldürülmüştür²²⁰.

²¹⁷ *Girit Hailesi*, 1313: 105-108.

²¹⁸ BOA., *Y.A. Hus.*, 8 Safer 1312-16 Ağustos 1894.

²¹⁹ *Girit Hailesi*, 1313: 110-113.

²²⁰ *Girit Hailesi*, 1313: 120-151.

1 K. Sani 1314 (1896) tarihinde Hıristiyan ahaliden beş altı kişi Amari kazasına bağlı Yerakari karyesinde ikamet eden İbrahim Velizakinin hanesine girerek bir çift öküzü ile beş tane koyunlarını almışlardır. 25 K. Sani de Bibi karyesi ahalisi abluka altında bulunduğu sırada Hıristiyanlar kudurmuş köpekler gibi üzerlerine musallat olarak bütün mal ve emlaklarını hatta kadınlarının ellerinde bulunan ziynet eşyalarını dahi almışlardır. Amari kazasında Jervenos ve Kalizisi karyelerinde mahsur bulunan Müslüman ahalinin bütün hayvanatına el koymuşlardır. 26 K. Sani de Evasıl kazasına bağlı Sipali karyesiyle Parmoliva manastırında mahsur bulunan ahalinin ellerindeki eşyalarına el konulmuştur. 26 Nisan da ot toplamak için Yanozi karyesine giden Kardoşaki Mustafa Kakosokali adlı yerde pusuya yatmış eşkıyanın attığı kurşunlar ile şehit edilmiştir. 14 Mayıs da Hamalori, Eteri karyelerinde bulunan Müslüman ahalinin zeytin ağaçları yakılmıştır²²¹.

7 K. Sani gecesinde Temnus kazasına bağlı Zirarhanis adlı karyede kahvehaneden kendi evine giden Maki Hasan ağa adlı kimse eşkıya tarafından şehit edilmiştir. 8 K. Sani Kanoryo kazasına bağlı Pirika karyesinde Mehmet ağa namındaki kişi Hıristiyanlar tarafından şehit edilmiştir. 1 K. Sanide Kandiye şehriden bir buçuk saat mesafede bulunan Fenaka adlı karyede Hıristiyanlar Müslümanların mallarına el koymuşlardır²²².

Bunun yanında Hıristiyanlar, Müslümanların okul ve ibadethanelerine de zarar vermişlerdir. Buna örnekte, Hanya'da seferberlik ilânı mûnâsebetiyle askeriyenin talebi üzerine kız ve erkek mektepleriyle Yusuf Paşa ve Musa Paşa câmileri askerin ikâmesi için teslim edilmesine rağmen Hünkâr câmi (Sultan İbrahim Hân Câmi-i Şerîfi)'ne gelen askerler tarafından namaz kılmakta olan cemaat küstah bir tavırla cebren câmiden çıkarılmış ve Hıristiyanlardan oluşan bir topluluk cami içerisine sokulmuştur. Daha sonra Ağa ve Arap camilerinin de kapıları kırılarak halk camilere doldurulmuştur. Metropol Kilisesi'nin çanlarıyla davet edilen halkla beraber Hanya Episkopusu ve üç râhip Hünkâr câmiine gelerek yarım saat kadar âyin yapmışlardır. Âyin sırasında mihrâb ve minber mahfilleri tahrib edilmiş, Kur'an-ı kerim'ler avizeler parçalanmış, halılar ve diğer eşyâlar yağma edilmiştir. Askeriye ve

²²¹ *Girit Hailesi*, 1313: C. III, s. 80-85.

²²² *Girit Hailesi*, 1313: C. IV, s. 15-16.

episkopastan cesaret alan halk sokaklara dağılarak rast geldikleri Müslümanlara küfürler savurarak ağır hakaretlerde bulunmuşlardır. On bir câminin kapılarını kırarak tahrip etmişlerdir. Yeni mahalledeki câminin minânerisinin şerefeden yukarı kısmı tahrip edilmiştir. Hünkâr câmisi tahsis edilerek minâresine Yunan bandırası çekilmiştir. Ağa, Kal'a kapı, Arap, Köprü Mahalle ve Yeni mahalle camilerinin de minareleri kısmen yıkılarak bazı minârelere tahtadan yapılan haç konulmuştur.²²³

²²³ BOA.HR.SYS.135/7, 14 T. Evvel 1331-7 Kasım 1915.

III. BÖLÜM

1897 TÜRK-YUNAN SAVAŞI VE GIRİT SORUNUNUN ÇÖZÜMÜ

A. 1897 TÜRK-YUNAN SAVAŞI

1. Savaşın Başlamasında Girit Olaylarının Rolü

Girit'te 1897 yılının ilk günlerinde adadaki Rumlar, yapılan reformları, verilen vaatleri yeterli bulmayarak olaylar çıkarmaktadırlar. Adada vali olan Borevitc Paşa, olayları engelleyemeyeceğini, olayların kontrolü dışına çıktığını görünce hayatını emniyete alabilmek için Rus savaş gemisine sığınmak zorunda kalmıştı. Valiye derhal görevinin başına dönmesi emredildi ise de Paşa itaat etmeyerek Avusturya posta vapuruyla adadan kaçmıştır¹. İsyan Kandiye'de başlamış ve kısa sürede Resmo'ya da yayılmıştır. Adanın Yunanistan'a ilhakını isteyen komiteler, bütün güçlerini seferber ederek çalışmakta, beyannameler yayınlayarak halkı isyana teşvik etmekte ve adanın Yunanistan'a ilhakını ilan etmekteydi².

Olaylar çok kısa zaman içinde hızla büyüyerek asiler, Türk askeri birliklerini muhasara altına almışlardı. Girit'in bir çok yerleşim yerlerine Hıristiyanlar saldırarak yüzlerce insanı öldürmüşlerdi³. Olayların Hanya'ya kadar da yayılması üzerine Hanya'da bulunan büyük devletler Konsolosları kendi tebaalarını korumak için harekete geçmişler ve onlar gemilerle götürmüşlerdir.

Adada gelişen bu olayların arkasında Yunanistan'ı görmek mümkündür ve Yunanistan'ın teşvik ve desteği inkar edilemez düzeydeydi. Atina'dan alınan bilgilere göre, Atina'daki Giritlilerin harp araç ve gereçleri alarak bunları Girit'e gönderdikleri bildirilmiştir⁴. Bunun yanında Yunanistan adaya asker sevkıyatına devam etmiştir⁵.

Hanya'daki Fransız konsolosuna, Fransız Dışişlerine gönderdiği telgrafta adada çıkan son olayları, Bâbüâlî'nin Avrupalı güçlerin reformlarını uygulamasına

¹ BOA., *Y.A. Hus.*, 366/82, 16 Ocak 1897; Erdoğan Yener, (1986): "XIX. Yüzyılın Son çeyreğinde Girit Olayları", *III. Askeri Tarih Semineri*, Ankara: s. 288.

² S.Tevfik-A. Zühdü, (1315): *Devlet-i Aliyye-yi Osmaniye ve Yunan Muharebesi*, İstanbul: s. 86.

³ BOA., *Y.A. Hus.*, 366/105, 5 Şubat 1312-17 Şubat 1897.

⁴ BOA., *Y.A. Hus.*, 366/14, 11 Ocak 1312-24 Ocak 1897.

⁵ BOA. *Y.A. Hus.* 230/40-1 15 Şubat 1897-28 Şubat 1897

engel olmak için tahrik ettiğini bildiriyordu. Bir başka telgrafında ise ada da Rum halkını tahrik etmek için Atina'daki komitelerin gönderdiği ajanlarının olduğunu bildirmiştir⁶. Görüldüğü gibi Fransa konsolosu olaylardan iki toplumu da suçlamaktadır. Fakat genel itibariyle Fransa olaylarda Müslüman unsurun Rum unsurunu tahrik ettiğini iddia etmektedir.

Bâbîâli, adadaki Müslümanlara karşı yapılan katliamları önlemek ve yardımcı olmak için Fuat adlı Türk gemisini Girit'e göndermiştir. Yunan birliklerinin de bu Türk gemisine saldırımları üzerine iki devlet arasında savaşın başlamasına sebep teşkil eden bir kıvılcım olmuştur⁷. Osmanlı Devleti Müslüman halkı korumak ve Yunan birliklerinin karaya çıkmasına engel olmak amacıyla adaya askeri birlik gönderme kararı almıştır. Adadaki Türk kuvvetleri isyanı bastırmak için adanın iç kesimlerine doğru bir hareket başlatması üzerine Etnik-i Eteryâ çalışmalarını artırarak Yunanistan'ın el altından yürüttüğü ve sürekli inkar ettiği gönüllü ve cephane yardımı tekrar başlamıştır. Bu defa adaya gönderilecek guruplar Yunanistan'ın resmi subay ve erlerinden oluşturulmaya başlanmıştı⁸.

Yunanistan'ın Girit'i abluka etmesi ve Osmanlı topraklarında yaşayan Rum azınlığı ayaklandırmaya çalışması Osmanlı-Yunan ilişkilerinin gerginleşmesine neden olmuştur. Büyük devletler savaşı önlemek için donanmalarını Girit limanına göndermişlerdir⁹.

Yunanistan'ın Girit'i abluka etmesinin bir sebebi de Etnik-i Eteryâ'nın kışkırtmasıyla had safhaya ulaşan kamuoyu baskısı idi. Yunanistan kamuoyu bir yandan Deliyannis Hükümetinin Girit konusundaki tutumunu başarısız ve çekingen olarak değerlendirirken, diğer taraftan da Yunan kralının yayılcılık konusunda yeterince çalışmadığını ileri sürerek kralı sürekli baskı altında tutuyorlardı. Kral bu yoğun eleştiriler karşısında hem kendisinin hem de ailesinin vatanseverliğini göstermek amacıyla Girit Hıristiyanlarına yardım etmek istemiştir. Yunanistan Girit

⁶ Nühket Adıyeke, (1994): *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı 1896-1908*, (Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi) İzmir: s.164.

⁷ BOA., *Y.A. Hus.*, 366/75, 31K. Sani 1312-12 Şubat 1897.

⁸ Yener, 1986: 284.

⁹ BOA., *Y.A. Hus.* 366/94-5, 15 Şubat 1897; Tevfik vd., 1315. 102.

için yola çıkacak gemiye 5.000 kasa savaş gereci ile 250 silahlı Giritliyi bindirerek yola çıkarmıştı¹⁰.

Büyük devletler bir taraftan Yunanistan'ın yola çıkardığı birlikleri geri çevirmeye çalışırken diğer taraftan da Yunan birliklerinin adaya ulaşması halinde meydana gelebilecek olayları engellemek amacıyla bazı önlemler almışlardı. Hanya'daki büyük devletlerin konsoloslarının hazırlayarak İstanbul elçilerinin de onayından geçen öneriler şunlardır.

- 1- Türk birliklerinin tarafsız kalması ve yeniden asker gönderilmemesi.
- 2- Yunan Deniz kuvvetlerinin geri çağırılması,
- 3- Hanya, Resmo ve Kandiye şehirlerinin Büyük devletler tarafından geçici olarak işgal altına alınması,
- 4- Yerel jandarmanın hemen organize edilmesi ve reformların uygulanmaya konulması¹¹.

13 Şubat 1897 günü Prens Georgeos'un yönetimindeki Yunan birlikleri Girit'e ulaşmıştır. Bu birlikler Büyük devletlerin uyarıları üzerine kıyıya çıkmayacaklarını bildirmişlerse de asiler arasında asker elbiseli bazı kimselerin bulunduğu hatta Yunan Prensini Halepa'daki Yunan konsoloslughuna çıktığı hakkında haberler gelmekteydi. Yunan savaş gemilerinin varlığı, adadaki Rumların şımarmasına sebep olmuştur. Asiler, o kadar ileri gitmişlerdir ki büyük devletlerin gemilerine geceleri ateş açmaya başlamışlardı¹².

Yunanistan'ın Teselya'da Osmanlı sınırında yığınak yaptığı haberi alınması üzerine Bâbîâli, Meclis-i Vükelada yapılan toplantıda bu konuyu görüşmüştür. Yunanlıların tahrikiyle adada Hıristiyanların Müslümanlara karşı katliam politikası karşısında Müslümanlar, köylerden şehirlere göç etmek zorunda kalmışlardır. Bu olaylar üzerine büyük devletler, asilere sadece nasihatler vermekle sınırlı kalmışlar başka bir şey yapamamışlardır. Osmanlı gemilerinin Yunan gemilerince topa tutulması sonucu Girit meselesi bir Yunan meselesi haline gelmiştir. Bu konuyla ilgili Osmanlı sefirleri aracılığıyla devletler nezdinde yapılan girişimler sonuçsuz kalmıştır. Ancak büyük devletler, Yunanistan'ın bu tutumundan vazgeçeceği

¹⁰ Adryeke, 1994: 166.

¹¹ Adryeke, 1994: 167.

¹² Yenen, 1986: 287.

ümidinde olduklarını bildirerek adaya yabancı devletlerin asker çıkarmasına gerek olmadığına karar vermişlerdir¹³.

2. Girit'teki Olaylar Karşısında Devletlerin Tutumları

Adada ~~olabilecek~~ bir çatışmayı önlemek amacıyla Almanya İmparatoru, Rus, Fransız, İngiliz ve Avusturya elçileriyle görüşerek Yunanistan'ın askeri hareketinin önlenmesini, Pire ve Yunan sahillerinin ablukaya alınmasını istemiştir. Rusya'nın, Yunanistan'a karşı zor kullanılmasını benimsememesine ve İngiltere'nin karşı çıkması üzerine Pire'nin ablukası gerçekleştirilememiştir. Ancak büyük devletler, Yunanistan'ın Girit'teki askerini çekmesi için birlikte hareket etmeyi karar vererek Atina'daki elçileri vasıtasıyla Yunanistan Dışişleri Bakanı'ndan adadaki askerini geri çekmesini istemişlerdir. Yunanistan, adaya çıkan askerin Avrupa barışına katkı için gönderildiğini iddia ederek büyük devletlerin ortak isteğini geri çevirmiştir¹⁴.

Olayların bu şekilde gelişmesi üzerine bir çatışmayı önlemek amacıyla Avrupa Devletleri, değişik çalışmalarda bulunmuşlardır. Fransa, Yunan gemilerinin karaya asker çıkarmasını engellemek için adadaki temsilcileri aracılığıyla diğer devletleri ikna etmeye çalışmaktaydı. Aynı zamanda da Rumlar tarafından olayların büyümesine sebep olarak gösterilen Osmanlı Hükümeti'nin adaya takviye güç göndermemesini istemişlerdir¹⁵.

İngiltere ise Yunan milletinin öfkesini kabartmadan Yunan Kralının askerleri ve gemilerini Girit adasından geri çekmesi için çareler aramaktadır. Diğer taraftan İngiltere, bu sorunun Yunan Hükümetine yapılacak nasihatler ile çözülebileceği konusunda Osmanlı Hükümetine güvence vermektedir. Bunun için de 17 Şubat 1897'de Padişahın hükümdarlığı altında Girit adasına muhtar bir idare verildiğinin ilan edilmesini teklif etmiştir¹⁶.

¹³ BOA., *İ. Müm. Girit*, no. 1187, 2 Şubat 1312-14 Şubat 1897.

¹⁴ Tevfik vd., 1315: 128.

¹⁵ BOA., *Y.A. Hus.*, 366/75, 1 Şubat 1312-13 Şubat 1897.

¹⁶ Selim Sun, (1965): *1897Osmanlı Yunan Harbi*, (Genel kurmay Baş. Harp Dairesi Yay.), Ankara: 23.

Almanya ise Yunanlıların taşkın hareketlerinden dolayı Berlin'deki Fransız elçisine, vakit geçirmeden Pire ile Yunanistan kıyılarının büyük devletlerce abluka edilmek suretiyle harbe engel olunmasını teklif etmiş ve komşularını taciz ederek genel barışı bozmaya cüret eden bir kavmi koruma yoluna sapmamaları gerektiğini bildirmiştir¹⁷. Diğer taraftan Makedonya ve Teselya'da Müslüman halkın silahlandığını ve olası bir isyanın kötü sonuçlar doğurabileceği belirtilmiştir¹⁸.

Bu dönemde daha yeni yeni dünya siyasetinde söz sahibi olmaya başlayan ABD de Yunanistan'ın istiklalini kazandığı muharebede yardım ettiklerini, fakat Yunanistan'ın Girit'i ilhak için müdahale olayına ABD'nin ayan heyeti tarafından muhalefet edilmesine karar verildiği bildirilmiştir¹⁹.

Girit olaylarını Balkan Devletleri de dikkatle izlemekte ve olası bir savaşta Yunanlıların galip gelmeleri ihtimaline karşı siyasi ve askeri tedbirler almaktaydılar. Sırbistan her iki taraf için de statüko taraflısı olduğunu ve hiçbir devletin diğerlerinden daha fazla çıkar elde etmemesi gerektiğini bildirmiştir. Diğer taraftan Sırbistan kralı Alexandre Sofya'ya giderek Bulgar Prensi Ferdinand ile Yunanlıların Makedonya'ya girmeleri halinde alacağı tedbirleri görüşmüşlerdir²⁰.

Rusya ise Yunan gemilerinin Girit'e gitmesi ve sevkıyat yapmasının, Kral ile hükümetin engellemelerine rağmen ortaya çıktığını iddia etmektedir²¹. Rusya'nın kraliyet ailesini olayların dışında tutmak istemesinin sebebi, Yunan kraliyet ailesi ile Çar'ın akraba olması ve Balkanlardaki Slav kökenlilerin himayesine soyunan Rusya'nın bu konuda Yunanistan ile gizli birliktelik içerisine girmesinden kaynaklanmaktadır.

Avusturya, Girit sorununda Osmanlı Hükümetinin gösterdiği iyi niyetli yaklaşımı ve barışın devamı için öne sürülen teklifleri kabul etmesine rağmen Yunanistan'ın hukuka aykırı hareket etmesine tepki göstermektedir. Avusturya, bu konuda alınması gereken tedbirleri almaktan geri durmadığını belirtmiştir²².

¹⁷ Sun, 1965: 23.

¹⁸ BOA., *Y.A. Hus.*, 366/75, 1 Şubat 1312-13 Şubat 1897.

¹⁹ BOA., *Y.A. Hus.*, 367/41-1, 9 Şubat 1312-22 Şubat 1896; BOA., *Y.A.Hus.*, 367/106, 25 Ramazan 1314-28 Şubat 1896.

²⁰ Sun, 1965: 23.

²¹ BOA., *Y.A.Hus.* 366/81, 2 Şubat 1312-14 Şubat 1897.

²² Tefvik vd., 1315: 106.

İtalya Devleti ise olayların gelişmesinde Osmanlı Hükümeti'nin sorumlu olduğunu, yapılması gereken ıslahatların bildirilmesine rağmen Osmanlı Hükümeti bunların uygulamasını oyaladığı veya uygulamanın geç kalmasından kaynaklandığını iddia etmektedir²³.

Büyük devletlerin, Yunan gemilerinin Girit'e yaklaşması ve asker çıkarmalarını engelleme girişimleri, Yunanistan'ı Girit'e yardım etme konusunda zor durumda bırakmıştır. Yunanistan, öncelikle Dışişleri Bakanı Aleksandr Skouzes aracılığıyla Girit'in Yunanistan ile birleşmesinin sağlanması için büyük devletlerin yardımını talep etmiştir. Bu yardım talebine gemileri geri çekmesi için sert bir uyarı almıştır. Yunanistan, Girit'ten "*Türkler Rumlar'a ateş açıyor, Türk askerleri adanın Hıristiyan halkını katledecek, ümit yok...*"²⁴ şeklinde bir telgraf alması ile Girit'e kuvvet göndermeye başlamıştır²⁵. Yunan Hükümeti, bu sefer de Yunan kralının emir subayı Albay Timeleon Vassos'u Kral adına adayı işgal etmek üzere Girit'e göndermiştir. Albay Vassos, 13 Şubat 1897 tarihinde 80 topçu askeri, 4 adet top ve 350 gönüllü ile birlikte, Kidamo-Kisamo sınırına yakın Kolombari sınırına yakın yerden karaya çıkmıştır. Albay Vassos yönetimindeki öncü birliklerin arkasından başka kuvvetler de gönderilmiştir²⁶. Vassos adaya vardıktan sonra adayı Yunan kralı adına işgal ettiğini açıklamış böylece Girit'i kuvvet zoru ile ele geçirmek niyetinde olduğunu açıkça ortaya koymuştur²⁷.

Hiçbir engellemeyle karşılaşmadan karaya çıkan Albay Vassos'a, şu talimat verilmiştir. "*Emrinizdeki kuvvetler ile uygun gördüğümüz yere çıkararsınız. Kral Georgeos adına adayı alırsınız. Orada bulunan Türkleri kovarak kaleleri ele geçirirsiniz. Bütün bu hareketlerinizi Yunan yasalarına uygun olarak yaparsınız ve böylece adanın işgalini ilan edersiniz*"denilmektedir. Albay Vassos, en küçük köylere varana kadar işgal için özel görevliler göndermiştir. Vassos Rum halkına bir duyurusunda "*kaleler ve istihkamlar Büyük devletlerin denetiminde olduğundan buraları hariç tutarak ada Yunan Kralı'nın adına işgal edilmiş olduğundan herbir Nahiyede bir idare meclisi oluşturulacaktır. Bu meclisler hareketlerimizi ve ordu*

²³ BOA., *Y.A. Hus.*, 366/75, 1 Şubat 1312-13 Şubat 1897.

²⁴ Murat Hatipoğlu, (1988): *Yunan Gelişmeleri Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101. Yılı*, Ankara: 40.

²⁵ Oysa Girit'te durum bunun tam tersine idi. Ölenler Müslümanlar öldürenler ise Hıristiyanlardır.

²⁶ İ. Hami Danişment, (1972): *İzahlı Osmanlı Kronolojisi*, c. IV., İstanbul: s. 337.

²⁷ Hatipoğlu, 1988: 40.

komutanlarıyla haberleşmemizi sağlayacaktır. Ada idare meclisi oluşturmak için süratle her nahiyeden bir üye seçilmesi gereklidir"²⁸. demektedir

Büyük devletler, harbi önlemek maksadıyla harp gemileri ile kara ordusu kuvvetlerini Girit'ten geri çekmesi için Yunanistan'a sert bir dille ve acele kaydı ile bir tebligat yapmışlardır. Avrupa Devletleri, Girit sorununun yarattığı etki ile doğuda dengelerin yeniden bozulacağı ve kendi hesaplarına henüz hazır olmadıkları bir doğu sorununun patlak vermesi kaygısını taşımaktadırlar.

Osmanlı Devleti, Girit konusundaki Yunanistan'ın bu tutumunu kendisinin toprak bütünlüğüne ve hakimiyet anlayışına doğrudan bir saldırı olarak değerlendirerek, İstanbul'daki büyük devlet elçilerine ve Osmanlı sefirleri aracılığıyla Avrupa Devletlerine başvuruda bulunmuştur²⁹. Osmanlı Devleti, büyük devletlerin harekete geçmemesi durumunda Osmanlı Devleti toprak bütünlüğünü ve adadaki hakimiyet haklarını korumak için harekete geçeceğini bildirmiştir.

Osmanlı Hükümeti'nin bu başvurusunu, Avrupa devletlerinin her biri farklı bir şekilde değerlenmektedir. Rusya, Yunanistan'ın bu tutumunun kralın kamuoyunun baskısına boyun eğmesinden kaynaklandığını savunmakla beraber Yunanistan'ın Albay Vassos idaresinde Girit'i işgal etmesini tanımadığını bildirmiştir³⁰.

Fransa ise Girit konusunda endişeli olmadığını, büyük devletlerin oradaki gücün olayları yatıştırmak için yeterli olduğunu, Yunan kuvvetlerinin geri çekilmesi için zor kullanılabileceği konusunda Osmanlı Devleti'ne teminat vermektedir³¹.

Yunanistan'ın Girit'i işgali İtalya kamuoyunda sevince neden olmuştur. Bu konu ile ilgili mitingler yapılarak Girit'in Yunanistan'a katılması konusunda tezahüratlar yapılmıştır. Ancak İtalya Hükümeti büyük devletler olarak işbirliğini sürdürerek Yunanistan'ın Girit'ten çekilmesi gerektiğini bildirmiştir³².

²⁸ Adıyeye, 1994: 171.

²⁹ BOA., *İ. Müm. Girit*, no. 1182, 12 Şubat 1312- 24 Şubat 1897.

³⁰ BOA., *Y.A. Hus.*, 366/94, 2 Şubat 1312, 15 Şubat 1897.

³¹ BOA., *Y.A. Hus.*, 367/17, 5 Şubat 1312-18 Şubat 1897.

³² BOA., *Y.A. Hus.*, 367/17, 5 Şubat 1312-18 Şubat 1897

Avusturya Hükümeti de Yunanlıların Osmanlı Devletine karşı düşmanlık ettiğini ve bu durum karşısında Osmanlı Hükümeti de hareketsiz kalamayacağını bildirmiştir³³.

Almanya Devleti, Osmanlı Devletinin başvurusu üzerine Yunanistan'ı caydırmak için bir plan önermiştir³⁴. Burada, Yunan karasularında abluka uygulanması ve gemilerin geri çekilmesi esasları yer almaktadır. Bu planda abluka edilmesi esas İngiltere ve İtalya tarafından tepkiyle karşılanmıştır.

Büyük devletler, harbi önlemek için Yunanistan'ı kuvvetlerini geri çekmesi konusunda uyarılmışlardır. Yunanistan kuvvetleri komutanına devletler arası hukuk kuralları çerçevesinde hareket etmeyip her hangi bir saldırıda bulunursa bunun sorumlusunun kendilerine ait olacağı bildirilmiştir³⁵. Yunanistan, büyük devletlerin verdiği notaya cevap olarak Girit'e kuvvet göndermesinin olaylar sırasında zarar gören Rum halkı koruma amacına yönelik olduğunu bildirmiştir.³⁶

3. Büyük devletlerin Girit'e Müdahaleleri

Girit'teki kuvvetlerini çekmesi konusunda verdiği notaya Yunanistan'ın olumsuz cevap vermesi büyük devletlerin sert tedbirler almasına neden olmuştur. Devletler ilk önce Yunanistan'ın bu tutumunun devletler arası hukuk kurallarına aykırı olduğunu onaylamışlardır. Bu konuda Almanya Devleti, büyük devletlerin Osmanlı Devletine askeri önlemlerden kaçınmasını tavsiye ettikleri için bunların Osmanlı Hükümetinin toprak bütünlüğünü ve çıkarlarına korumağa mecbur olduklarını bildirmiştir³⁷. Avusturya da bu konuda Osmanlı Devleti'nin adada çıkarlarına korumak için önlemler alabileceğini, Yunanistan'ın her hangi bir saldırısı durumunda Osmanlı Devleti'nin kendini savunmasına engel olunamayacağını diğer devletlere bildirmiştir. Yunan askeri kuvvetinin adadan çekilmesi için yapılan çalışmalar sonuçsuz kalmış, hatta Rusya sefirine dahi bu konuda Yunan Kralı ret cevabı vermiştir. Bundan sonra devletler, Yunanistan'ın ablukaya alınmasını

³³ BOA., *Y.A. Hus.*, 367/17, 5 Şubat 1312-18 Şubat 1897

³⁴ BOA., *Y.A. Hus.*, 367/33, 19 Şubat 1897.

³⁵ Tevfik vd., 1315: 113.

³⁶ BOA., *Y.A. Hus.*, 366/101, 4 Şubat 1312-17 Şubat 1897.

³⁷ BOA., *Y.A. Hus.*, 366/94, 2 Şubat 1312-15 Şubat 1897.

gündeme getirmiş ve bu konuda müzakereler yapılmıştır³⁸. Almanya tarafından gündeme getirilen bu abluka teklifine İtalya'nın da henüz karar almamakla beraber bu ittifaka katılmasının muhtemel olduğu bildirilmiştir³⁹.

Avrupa Devletleri, Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında olası bir savaşı önlemek için adayı abluka altına almayı kararlaştırmışlardır⁴⁰. Adanın işgalinin hangi devletler tarafından ve nasıl olacağını uzun süren tartışmalara neden olmuştur. İngiltere, adayı Fransa veya İtalya'nın Avrupa devletleri adına işgal altına alınmasını önermiştir. Ancak Fransa, bu öneriyi İngiltere'nin Mısır'da daimi olarak kalmak amacıyla getirdiğini iddia ederek devletlerin bireysel hareketlerden kaçınmalarını istemiştir⁴¹. Avrupa kamuoyu da adada köklü çözümlerin alınabilmesi için devletlerin ortak hareket etmeleri gerektiğini inanmaktadırlar. Girit'e Avrupa Devletlerinin ortak müdahalesiyle ilgili büyük devlet elçileri, devletlerine ortak bir telgraf göndermişlerdir⁴². Bu telgrafta, Adanın stratejik önem taşıyan noktalarına devletlerin deniz kuvvetleri tarafından asker çıkarılması gerektiği, bu işgalin geçici olacağı, Girit'teki insan haklarına ve devletler arası hukuka aykırı tutumları önlemek için bir zaman kazanma evresi olacağı ve bu durumun Yunanistan ile Osmanlı Hükümetine bildirilmesi gerektiğine bildirilmiştir.

Büyük devletler tarafından, 18 Şubatta Girit'te Hanya, Kandiye ve Resmo şehirleri işgal edilmiştir. Bu işgal hareketine Rusya, Fransa, İngiltere, İtalya, Almanya ve Avusturya devletlerinin askerleri katılmıştır. Bu işgale İtalya, İngiltere, Rusya ve Fransa 100'er kişi Almanya ve Avusturya ise 50'şer kişilik kuvvetle katılmıştır. Birliklerin adaya çıkmasından sonra, Avrupa Devletleri'nin bayrakları Hanya kalesine Osmanlı sancağının yanına asılarak işgal resmileşmiş oldu⁴³. Büyük devletler adayı işgal ettikten sonra Yunan kuvvetlerinin geri çekilmeleri hususunda uyarıda bulunmuşlardır. Yunanistan ise bu uyarıyı kabul etmeyerek reddetmiştir. Adanın Müslüman halkı başvuruda bulunarak, adanın Yunanistan'a katılmasına karşı olduklarını, büyük devletlerin önerecekleri her türlü çözümü kabul edebileceklerini

³⁸ BOA., *Y.A. Res.*, 85/13, 13 Ramazan 1314-15 Şubat 1896.

³⁹ BOA., *Y.A. Hus.*, 367/12-2, 18 Şubat 1898.

⁴⁰ Tevfik vd., 1315: 283.

⁴¹ BOA., *Y.A. Hus.*, 366/95, 2 Şubat 1312-15 Şubat 1897.

⁴² Adıyke, 1994: 174.

⁴³ Danişmend, 1972: 337.

bildirmişlerdir. Adadaki Albay Vassos komutasındaki Yunan kuvvetlerinin ulaştığı noktalarda Rum halkının destek vermesi üzerine büyük devletler Amiralleri, 23 Şubat 1897'de Girit halkına uyarı niteliğinde bir beyanname yayınlamışlardır⁴⁴. Burada; büyük devletlerin ada etrafında bulunmalarının Girit sorununun çözümü ve halkın güvenliğinin sağlanmasından başka bir amacı olmadığını ve ada halkının nasihatleri ne derece dikkate alırlarsa o oranda Girit sorununun kısa sürede biteceğini bildirmişlerdir.

Büyük devletler, Yunanistan'ın kuvvetlerini geri çekmemesi ve adayı resmen işgal etmesi üzerine 2 Mart 1897'de Yunanistan'a bir nota vererek Girit'in hiçbir surette Yunanistan'a ilhak edilemeyeceğini, Girit'te padişahın yüksek himayesinde muhtar bir idare kurulmasının kararlaştırıldığını bildirmişlerdir. Bunların gerçekleştirilmesi de Yunan kuvvetlerinin geri çekilmesine bağlı olduğu, altı gün içinde bu kuvvetler geri çekilmez ise büyük devletlerin tutumlarının sertleşeceği duyurulmuştur⁴⁵.

Yunanistan, devletlerin verdiği bu notaya cevap olarak, adaya verilmek istenen muhtariyet idaresinin şimdiye kadar boş yere tecrübe edilemeyen değişik sistemlerden daha etkili olamayacağını, bununla anarşinin önüne geçilemeyeceğini ve böylelikle memleketin harap olmakta devam edeceğini, adaya sükun, rahatlık ve ilerleme sağlayacak tek çarenin Yunanistan'a ilhaki olduğunu, bu sebeple adadan asker ve donanmasını geri çekerek Girit Hıristiyanlarının hayat ve mukadderatını oradaki Müslümanlara bırakmayacaklarını bildirmiştir. Yunanistan, büyük devletlerin muhtariyet sistemi konusunda ısrar etmemeleri gerektiğini, Yunanistan'ın bağımsızlığı ile birlikte diğer eyaletlerin bu ülkeye katıldıkları gibi Girit'in de Yunanistan'a katılmasını talep ettiklerini, bu rejim burada yerleşene kadar burada ki durum ne olacaktır. Adada barışın sağlanmaması halinde silahlara başvurmakta tereddüt etmeyeceklerini bildirmişlerdir⁴⁶.

Büyük devletler, Yunanistan ile birlikte Osmanlı Devletine de bir nota vermişlerdir⁴⁷. Bu notada, Osmanlı Devletinin hükümlerini korumak

⁴⁴ BOA., *Y.A. Hus.*, 367/83, 12 Şubat 1312-25 Şubat 1897.

⁴⁵ Sun, 1965: 24; Cemal Tükin, (1988): "Girit Maddesi", *İ. A.*, C. IV., İstanbul: s. 799.

⁴⁶ Vecihi, (1315): *Muzaffer tarih-i Harp*, İstanbul: s. 97-98; Selim Sun, 1965: 24.

⁴⁷ BOA., *Y.A. Hus.* 367/129, 2 Mart 1897.

maksadıyla adayı işgal ettiklerini bildirmişlerdir. Büyük devletler 1896 tarihinde yapılan düzenlemelerin artık geçerliliğini yitirdiğini belirterek Girit için şu kararları aldıklarını bildirmişlerdir.

- 1- Girit Adası şimdiki durumda asla Yunanistan'a ilhak edilmeyeceği,
- 2- Girit için devletler tarafından muhtar yönetim düzenleneceği,
- 3- Muhtariyet yönetimi Osmanlı askerinin aralıklı olarak sayısının azaltılmasını gerekli kıldığından, adadan Yunan askerlerinin çekilmesinin ardından Osmanlı askerinin de belirli noktalarda toplanmasının uygun olduğu belirtilmiştir.

Osmanlı Devleti, büyük devletlerin bu notasının ardından muhtariyeti belirli şartlara kabul edeceğini bildirmiştir⁴⁸. Bu şartlar;

- 1- Girit'e Osmanlı Hükümeti tarafından , Osmanlı tebaasından olan bir vali tayini,
- 2- Şehir, liman ve diğer yerlerde Osmanlı donanması ve askerinin bulundurulması,
- 3- Adadaki Müslümanların can ve mal güvenliğinin sağlanması,
- 4- Girit'in yerel yönetimi tarafından Osmanlı hazinesine belirli bir verginin verilmesi,
- 5- Adadaki ticaret gemilerine Osmanlı sancağının çekilmesi,
- 6- Resmi belgelerin padişah adına düzenlenmesi gerektiği kararı alınmıştır.

Bu dönemde Rusya Hariciye Nezareti Girit konusunda değişik programlar üzerinde çalışmaktadır. Rusya Hariciye Nezareti tarafından düzenlenip, Fransa matbuatında neşrolunun bir programda Girit hakkında şu hususlar yer almaktadır⁴⁹.

- 1- Adada padişahın hükümranlığı,
- 2- Cezireye Bâbîâli'nin müdahalesinin önlenmesi,
- 3- Osmanlı askerinin miktarının azaltılması.
- 4- Girit valiliği için Bulgarlar hakkında kabul olunan kuralların uygulanması, (Muhtariyet)
- 5- Devletler tarafından uygun görünen bir valinin tayini,
- 6- Bir vergi kanununun yapılması,

⁴⁸ BOA., *Y.E.E.*, 114/425-1, 19 Şubat 1312-3 Mart 1897.

⁴⁹ BOA., *Y.A. Hus.*, 383/116, 23 Mart 1897.

7- Osmanlı Devleti ile Yunan Devleti arasındaki mevcut olan anlaşmaya uyulması,

8- Girit'te hangi mezhepten olursa olsun Giritlilerin her türlü memuriyete getirilmesi yer almaktadır.

Büyük devletler ile Bâbîâli arasında Muhtariyetle ilgili görüşmeler sonunda şu konular üzerinde anlaşılması gerektiği belirlenmiştir.⁵⁰

- 1- Sultan'ın hakimiyetinin devamı,
- 2- Vali'nin beş yıl için devletlerce seçilerek sultan tarafından tayini,
- 3- Adliye ve Jandarmanın düzenlenmesi için kanun hazırlanması ve borç alımına karar vermek için meclisin toplantıya çağırılması,
- 4- Bâbîâli'ye, devletlerce saptanacak belirli bir vergi ödenmesi,
- 5- Osmanlı kuvvetlerinin azaltılarak belli noktalarda toplanması,
- 6- Muhtariyet yönetimi kuruluncaya değin büyük devletlerce seçilecek üyelerden oluşan bir komisyonun geçici olarak adayı yönetmesi şeklindedir.

4. Büyük Devletler Tarafından Girit'in Ablukaya Alınması

Büyük devletlerin adada Yunan kuvvetlerine uyguladıkları baskı sonrası Prens Georges'in yönetimindeki kuvvetlerin geri çekildiği ancak adanın iç kesimlerinde bulunan Albay Vasos idaresindeki kuvvetlerin çekilmemesi ve bu kuvvetlere Yunanistan'ın yardımının⁵¹ devam etmesi üzerine 21 Mart 1897'de Girit'in ablukaya alınması kararlaştırıldı. Böylece Yunan ticaret ve savaş gemilerinin adaya yaklaşması önlenmiş olacaktı.

Kararlaştırılan bu abluğa 23° 24' ve 30° 30' doğu boylamı ile 35° 48' kuzey enlemi olarak belirlenmiştir. Bu abluğa Yunan bayrağı taşıyan gemilerin tamamını içine almaktadır. Büyük devletler, uyguladıkları bu ablukayı ada halkına yiyecek götüremediklerine bahane ederek kaldırmak istedilerse de bu mümkün olmamıştır⁵².

Girit'e yapılan abluğanın ardından büyük devletler, Girit halkına hitaben bir beyanname yayınladılar. Bu beyanname ile büyük devletler Girit'e muhtariyet idaresinin verilmesinin kararlaştırıldığını ilan etmişlerdir. Bundan böyle Girit halkı iç

⁵⁰ Adıyeye, 1994: 177.

⁵¹ Y.A.Hus, 366/94, 15 Şubat 1897.

⁵² Girit Halesi, 1313: C. 1, 153..

işlerinde Bâbîâli'den serbest olacaktır. Büyük devletler, amaçlarının Girit'te asayişin sağlanması, cins ve mezhep ayrımı yapmadan herkesin mal ve can güvenliğinin sağlanmış olduğu, Girit için yeni bir dönem başladığı, bundan böyle bütün halkın silahlarını bırakmaları gerektiği, buna uymayanların cezalandırılacağını ilan etmişlerdir⁵³. Beyanname Türkçe ve Rumca olarak adanın her tarafında ilan edilmiştir. Bu beyanname ile belirtilen muhtariyet idaresi adadaki Müslüman halk tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Çünkü muhtariyet ile ada biraz daha Osmanlı Devletinden uzaklaşmış oluyordu. Osmanlı Devleti, adadaki Müslüman halkı yatıştırmak için bunların basit düzenlemelerden ibaret olduğu yolunda açıklamalar yapmak zorunda kalmıştır⁵⁴. Adadaki Rumlar ise muhtariyet konusunda iki kısma ayrılmış durumdadırlar. Birinci grup muhtariyeti kabul ederken, ikinci grup ise bunu kabul etmeyerek silahlı mücadelelerini devam edeceğini bildirmişlerdir.

Bu dönemde adanın valisi Borevitch Paşa'nın, adadan ayrılması üzerine kimin getirileceği tartışmalara neden olmuştur. Bâbîâli Karatodori ve Fotyati Paşaların vali olmasını isterken, büyük devletler ise valiyi kendileri belirleyip Bâbî âli'ye onaylatmak istiyorlardı. Büyük devletler Yunan kralının oğlu Prens George'un vali olmasını düşünüyorlardı. Bu konu Osmanlı Devleti'nin protestolarına neden olmuştur.

5. Adada Epitropi Cemiyetinin Faaliyetleri

Epitropi Cemiyeti, Yunanistan'ın Girit'i işgal etmesi ile birlikte faaliyetlerini arttırmıştır. Tek hedeflerinin Yunanistan ile birleşmek olduğu bildiren bu cemiyet 1896 sonlarında ihtilal komitesine dönüştüğünü ilan etmiştir⁵⁵.

1897 yılında Epitropi'nin yönetim kademesinde önemli değişiklikler olmuştur. Bu dönemde komitenin liderliğine Venizelos getirilmiştir⁵⁶. Yeni yöneticilere sahip olan komite Girit'ten Türk askeri geri çekilmedikçe reform olsun, muhtariyet olsun hiçbir düzenlemeyi kabul etmeyeceklerini ilan etmiştir.

⁵³ BOA, Y.A. Hus, 369/56, 5 Mart 1313- 17 Mart 1897.

⁵⁴ BOA., İ. Müm. Girit, no. 1199, 11 Mart 1313- 23 Mart 1897.

⁵⁵ BOA., Y.A. Hus., 357/63- 4 Ağustos 1312- 16 Ağustos 1896.

⁵⁶ BOA., İ. Müm. Girit: C.1, s. 98.

Epitropi Cemiyeti, 25 Ocak 1897'de büyük devletlere bir bildiri göndererek Girit'in Yunanistan ile birleştiğini bildirmişlerdir. Bu bildiri de; "*Girit adasını, Yunan krallığı ile birleştiğini ilan ediyoruz. Yunan krallığını Girit adasını tanımaya davet ediyoruz. Girit sorununu çözüme kavuşturmak için büyük devletlere çağrıda bulunuyoruz*" demektedirler⁵⁷. Komite adanın Yunan kuvvetleri tarafından da işgal edilmesinden cesaret alarak şehirlerin çevresindeki belirli önemli noktaları ellerine geçirerek şehirlerin su gibi ihtiyaçlarını denetimlerine almışlardır. Böylece şehirlerde yaşayan halk bu durumdan büyük zarara uğramıştır. Bu dönemde Girit valiliğinden bildirildiğine göre suların eşkıya tarafından kesilmesi nedeniyle, halkın su sıkıntısı çektiği ve kuyu suyu içmek zorunda kaldığı bu sebepten dolayı da salgın hastalıkların baş gösterdiği, hayvan ölümlerinin şehir içine gömülmesinden dolayı tehlike oluşturduğunu bildirmiştir⁵⁸. Büyük devlet askerlerinin adaya gelmesi de bu konuda bir çözüm getirmemiştir.

Bâbiâli Epitropi komitesinin faaliyetlerine engel olmak için diplomatik yollara başvurmuştur. Osmanlı Devleti, diplomatik temasları sırasında adada uygulamaya çalışılan ıslahatlara bu gruplar tarafından engel olunması üzerinde durmakta ve komitelerin eylemlerine engel olmak için Yunanistan'ın bu komiteye sağladığı tüm desteği kesmenin gerekli olduğunu bildiriyordu. Ancak sonuncun diplomatik yollarda aranması komitenin adada rahat hareket etmesini sağlamıştır⁵⁹.

Girit'te isyancıların baskısı ve kuşatması altında bulunan halk, çözüm olarak Osmanlı hükümetine telgraf çekerek durumlarını anlatmakta ve Osmanlı ordusunun Girit'e müdahale etmesini istemektedirler⁶⁰. Osmanlı hükümeti ise bu konuda büyük bir dikkatle çalışmakta ve çözümü onların müdahalesinde aramaktadır.

Büyük devletler, adanın ablukaya alınmasından sonra, ihtilal komitesinin eylemlerine son vermek için isyancıların elindeki silahların toplanmasına karar vermişlerdir⁶¹. Ancak bu uygulama ile Müslümanların ellerindeki silahların toplanmasıyla Müslümanları savunmasız bir durumda bırakacaktır. Bu durum Bâbiâli

⁵⁷ Adıyekte, 1994: 181.

⁵⁸ BOA., *İ. Müm. Girit*: 1205, 27 Mart 1313- 8 Nisan 1897.

⁵⁹ BOA., *İ. Müm. Girit*: 1197, 28 Şubat 13112-12 Mart 1897.

⁶⁰ Bu dönemde Girit'ten pek çok telgraf çekilmiştir. Bunlar için Bkz. *Girit Hailesi*, 1313: C. 1, s. 21-22. Vd.

⁶¹ BOA., *Y.A Res.* 86/7, 4 Zilkade 1314-7 Nisan 1896.

tarafından Avrupa Devletlerine bildirilmiştir⁶². Bâbîâli'nin başvurmasına her devlet değişik cevaplar verdi. Berlin'den gelen cevap olası bir çatışmayı önlemek için silahların toplandığını bildirmiştir. Roma ise Osmanlı askerlerinin düzensiz bir şekilde hücum ve taarruza kalkıştığı için silahların toplandığını bildirmiştir⁶³.

İhtilal Komitesi, siyasi mücadelesinde de Girit'in Yunanistan'a katılma konusunda ki çalışmalarında da başarıya ulaşmakta ve Girit adım adım Yunanistan'a ilhaka doğru gidiyordu.

4- 1897 Türk-Yunan Savaşı

1897 savaşı Teselya bölgesinde olmasına rağmen savaşın asıl nedeni Girit'teki olaylardı. Girit'te 1896 yılında meydana gelen olaylar ve bu olaylar sırasında Etnik-i Eteryâ'nın Giritli Rumları kışkırtması ile olaylar iyice büyümüştür. Bu olayların ardından Yunanistan'ın Girit'e kuvvet çıkarıp adayı işgal etmesi ve Girit'in Yunanistan'a katıldığını ilan etmesi iki ülke arasında sıcak savaşın kaçınılmaz hale gelmesine neden olmuştur. Çıkabilecek bir savaşın o bölgedeki güçler dengesini değiştirebilmesinden çekinen Avrupa Devletleri, çıkacak sıcak savaşa sürekli engel olmaya çalışmışlardır.

Avrupa Devletlerinin Yunanistan'a yardım etme ihtimalinden çekinen II. Abdulhamit, Girit meselesinin ve Türk sınırlarının Yunanlılar tarafından tecavüzlere uğramasının iki ülke arasında bir savaşa neden olabileceği konusunda büyük devletleri uyarmıştır. Osmanlı Devleti, Yunan çetelerinin sınır tecavüzlerini arttırmaları üzerine bu problemi uluslararası kamuoyuna duyurmanın yanında belirli tedbirlerde alarak sınır güvenliğini sağlamak maksadıyla bu iş için gönüllü kişilerin kısa bir eğitimden sonra jandarmaya dahil edilip bu bölgeye gönderilmesini kararlaştırmıştır. Ancak büyük devletler, bu insanların çeşitli problemlere sebep olacağı gerekçesi ile izin vermemiştir⁶⁴. Türk-Yunan sınırında gerginliğin artması ve Yunanlıların, Türk sınırını aşip saldırıda bulunmaları üzerine II. Abdulhamit, 10 Nisan 1897'de durum değerlendirmesi yapmak üzere Vükela Meclisini toplantıya

⁶² BOA, *İ. Girit*, 1202, 25 Mart 1313- 6 Nisan 1897.

⁶³ BOA, *İ. Müm. Girit*, 1205, 8 Nisan 1897.

⁶⁴ BOA, *İ. Müm. Girit*, 1185, 5 Şubat1312-17 Şubat 1897.

çağırıştır⁶⁵. Orada şu kararlar alınmıştır. Yunanlıların adayı işgalleri ve sınıra asker sevki bir hafta daha devam edecek olursa Osmanlı Devleti belirli tedbirler alacağını büyük devletlere iletme kararı almıştır⁶⁶. Osmanlı Devleti, devletler arası anlaşmaların kendisine sağladığı güvence içinde toprak bütünlüğünü ve egemenlik haklarını koruma yoluna gidiyordu.

Yunanistan'ı sıcak savaşı iten değişik etkenler bulunmaktadır. Bunların başında Etnik-i Eterya'nın çalışmalarıyla Hükümet üzerinde oluşturulan kamuoyu baskısı gelmektedir. İkinci etken ise büyük devletlerin müdahalesinin Yunanistan lehine doğru gitmesidir. Her ne kadar Girit'te muhtariyetin ilanı, Yunanistan'ın Girit'i kendi topraklarına katması için bir engel ise de yapılacak bir savaşla bu problemin halledileceğini düşünüyorlardı. Üçüncü etken ise Yunanistan'ın Girit'teki ayaklanmayı desteklemesi ile bir ekonomik kriz içine düşmesine neden olmasıdır. Yunan Hükümeti bu maddi krizden bir savaş durumunda bazı güç dengelerini kendi lehine çevirerek kurtulacağını tahmin ediyordu. Bu anlamda Balkanlarda patlak verecek bir savaşa tüm Balkan ülkelerinin katılacağını hesaplıyordu. Balkan devletlerinin, Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanması ile Yunanistan'ın başarı kazanacağını düşünüyordu⁶⁷.

Balkan devletleri ise her iki taraf için de statüko tarafı olduğu ve hiçbir devletin diğerinden daha fazla bir çıkar elde etmemesi gerektiğini savunmaktadır. Rusya da Balkan devletlerinin tarafsız kalmasını istemektedir⁶⁸.

Büyük devletler, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma yolunda girişeceği mücadelede Almanya ve Rusya dışında tarafsız olduklarını bildirmişlerdir. Almanya Osmanlı Devleti'nin uluslararası anlaşmalar ile belirlenmiş haklarını ve toprak bütünlüğünü korumak için gerekli önlemleri almada serbest olduğunu bildirmiştir⁶⁹. Yine bu çerçevede büyük devletler, Yunanistan ve Osmanlı Devleti'ne ilettikleri nota ile sınırda bir tecavüz vukua gelirse bunun sorumluluğunun tecavüz edene ait olacağını bildirmişlerdir⁷⁰.

⁶⁵ Sabri Sürgevil, (1986): "1897 Osmanlı Yunan savaşı ve İzmir", *III. Askeri Tarih Semineri*, Ankara: s. 297.

⁶⁶ BOA., *İ. Müm. Girit*, no. 1204, 24 Mart 1313-5 Nisan 1897.

⁶⁷ Sun, 1965: 25.

⁶⁸ Sun, 1965: 23; Sürgevil, 1986: 297.

⁶⁹ BOA., *Y.A. Hus*, 367/25, 19 Şubat 1897.

⁷⁰ Türkgeldi, 1987: 74.

1897 Nisan ayında Yunanlı çetelerin Teselya ile Makedonya arasında sınırı geçmeleri üzerine Osmanlı Devleti, 12 Nisan 1897'de Teselya'da vuku bulacak savaşı ilan etmiştir⁷¹.

Savaş, Girit'in büyük devletler tarafından işgal edilmiş olmasından ve Osmanlı Devleti ile Yunanistan donanmasının durumlarının uygun olmasından dolayı, Teselya ve Epir'de olmuştur. Savaşın bu bölgede olmasında iki tarafında kendisine göre çıkarları vardı. Osmanlı Devleti, Teselya ve Epir'de kazanacağı bir savaş ile 1881 yılında büyük devletlerin baskısıyla Yunanistan'a vermek zorunda kaldığı Teselya'yı geri alabilir ve sorunu kendi lehine çözüm getirebilir düşüncesindedir. Yunanistan ise kazanacağı savaş ile, Kuzey Yunanistan bölgesi ile Makedonya'dan toprak alabilir, Girit ve bazı Ege adalarının kendisine katılmasını Osmanlı Devletine kabul ettirerek Megali idea'yı büyük ölçüde gerçekleştirmiş olabileceği düşüncesindedir⁷².

Yunanlılar, savaşın başlaması ile birlikte Kralları George'un akraba olduğu İngiltere, Rusya ve Almanya'nın kendilerini destekleyeceğini umuyorlardı. Bu hükümdarlar kendi Hükümetinin muhalefetine uğramışlardır. Çünkü Yunanistan şimdiye kadar olan tutumu ile milletlerarası hukuk kaidelerine aykırı hareket etmiştir. Diğer taraftan Girit'in Yunanistan'a verilmesi Osmanlı Devletinin diğer bölgelerinde özellikle Makedonya, Epir ve Arnavutluk'ta karışıklıklar çıkmasına neden olacaktı. Bu sebeplerden dolayı büyük devletler tarafsız kalmışlardır⁷³.

17 Nisan 1897 günü Bâbîâli bir bildiri yayınlayarak meşru bir zaruretinden dolayı harbi ilana mecbur olduğunu açıklamıştır. Atina sefiri Asım Bey de, Yunan Dışişleri Bakanına bir nota vererek, Yunan Hükümetinin devamlı tecavüzkâr hareketinden dolayı bu savaşın çıktığını ve iki ülke arasında siyasi münasebetin kesildiğini bildirmiştir.

Balkan devletleri de tarafsız kalmanın karşılığında belirli menfaatler elde etmenin yollarını arıyorlardı. Bu anlamda Bulgar Hükümeti, Bâbîâli'den Makedonya'da Menlik, Strumça, Kurmak ve Manastır'da bir ticaret ajanlığı bulundurmak hakkını almıştır. Sırp Hükümeti de Üsküp'teki Rum Metropolitinin

⁷¹ Türkgeldi, 1987: 75.

⁷² Rifat Uçarol, (1995): *Siyasi Tarih*, İstanbul: s. 370.

⁷³ Mithat Işın, (1945): *Tarihte Girit ve Türkler*, İstanbul: s. 58.

Türk ordusunun Teselya'da başarılar kazanması üzerine, Yunanistan'da iktidar değişikliği olmuş ve yeni Yunan Hükümeti, 27 Nisan 1897'de büyük devletlere başvurarak mütareke yapılmasını istemiştir. Bunun üzerine bu devletler Bâbîâli'ye savaşın durdurulması için öneride bulunmuşlar, ancak sonuç alınamamıştır. Dömeke yenilgisinden sonra Yunanistan bu defa Rusya'dan aracılık yapmasını istemiştir. Rus Çarı doğrudan II. Abdulhamit'e bir telgraf göndererek savaşın durdurulmasını istemiştir⁸⁰. Bu durum karşısında Osmanlı Devleti savaşı durdurmak zorunda kalmış ve 20 Mayıs 1897'de Yunan Devleti ile savaş sırasında işgal ettiği yerler elinde kalma koşuluyla ateşkes anlaşması imzalanmıştır⁸¹.

a. 1897 Türk-Yunan Savaşın Sonucu ve Girit'e Tesiri

Her savaşın bir mağlubu birde galibi varken 1897 Osmanlı-Yunan savaşının Girit açısından bir mağlubu iki galibi vardır. Osmanlı Devleti, büyük devletlerin baskısı ile yapılan anlaşma ile savaşı kazandığı halde isteklerini gerçekleştirememiştir. Öyle ki 1878 Berlin anlaşması gereğince diplomatik yollarla Yunanistan'a terk etmek zorunda kaldığı ve bu savaş sırasında ele geçirdiği Teselya'yı bile geri alamamış ve savaşın asıl nedeni olan Girit sorunun etkili bir çözüm getirememiştir. Büyük devletler Yunan kuvvetlerinin adadan çekilmesi ile birlikte Yunanistan'a Girit'in muhtariyeti konusunda aldıkları kararları benimsetmişlerdir. Böylece Osmanlı Devleti de Girit'in büyük devletler denetiminde muhtariyetini kabullenmiş oldu⁸².

Bu savaş, Osmanlı Devleti'nin bir süreden beri gittikçe azalan itibarını çoğaltmıştır. Savaş sırasında Almanya'nın izlediği politika ve Osmanlı ordusunun bu devletin askeri uzmanlarınca yeniden düzenlenmiş olması, Alman nüfuzunu Osmanlı Devleti üzerinde daha da arttırmıştır. Böylece Berlin anlaşmasından beri diğer büyük

⁸⁰ İnaf Girit-Kıbrıs Dosyası, (1997): s. 12; Hatipoğlu, 1988: 41.

⁸¹ Tefik vd., 1315: 232-234.

⁸² Bayram Kodaman, 1993: "1876-1920 arası Osmanlı Siyasi Tarihi", *Büyük İslam Tarihi, Çağ Yayınları*, C. XII, İstanbul: s. 155.

devletlerin tutumları nedeniyle Osmanlı dış politikasında başlayan değişme hızlanmıştır⁸³.

Barış masasından kazançlı çıkan Yunanistan, görünürde Girit'ten askeri gücünü çekmek ve adanın muhtariyetini tanımak zorunda kalmasına rağmen, adanın Yunanistan ile birleşme sürecini kendi çıkarlarına uygun hale getirmeyi başarmıştır. Yunanistan bu savaş dolayısıyla ekonomik darboğaza girmişse de Megali idea'dan asla vaz geçmemiştir⁸⁴. Yunanistan ilk önce İyonya adaları sonra da Teselya krallık topraklarını almıştır. 1897 savaşında yenilmesine rağmen yavaş yavaş hedefini gerçekleştirmeye başlamıştır. Avrupa devletleri, bu savaştan sonra muhtar Girit'in yönetimine Yunan kralının II. Oğlu Prens George'u getirmeyi kararlaştırmışlardır⁸⁵. Bu durum da Yunanistan'ın Girit'i ilhak için ilerlediğini göstermektedir.

B. ADADA MUHTARİYETİN İLANI VE VALİLİK SORUNU

1. Muhtariyete Giden Yol

Muhtariyet Osmanlıcada kelime olarak özerklik anlamındadır⁸⁶. Fransızca'da Autonomie ile ifade edilen bu kavram özerklik, özerk yönetim anlamındadır. Uluslararası hukuk kavramları içinde üniter yada federal devlet sisteminde bölgelerin ya da kamu kurumlarının belirli sınırlar çerçevesinde siyasal yada yönetim alanında kendi başına karar alabilmesi anlamındadır.

Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyıldan itibaren özellikle Hıristiyan nüfusun çoğunlukta olduğu Balkan bölgelerinde uygulanan muhtariyet (Otonomi) sistemi, uygulandığı toplumun merkezden bağımsızlaşması, ayrılması sürecinin bir aşaması olarak görülmektedir. Bu statünün verildiği topluluklara baktığımızda muhtariyetten sonraki aşamanın bağımsızlık olduğu görülmektedir. Muhtar statü verilen bölgeye, bir yönetici tayin edilir, bu yönetici iç işlerinde bağımsızdır. Bağlı olduğu devletin çıkarlarına ve haklarına ters düşmemek şartıyla üçüncü devletler ile ilişki içine

⁸³ Üçarol, 1995: 372.

⁸⁴ Enver Ziya Karal, (1988): *Osmanlı Tarihi*, C. VIII, Ankara: s. 118.

⁸⁵ BOA., *Y.A. Hus.*, 384/78, 22 Zilhicce 1315-14 Mayıs 1897.

⁸⁶ Ferit Develioğlu, (1990): *Osmanlıca Sözlük*, Ankara: s. 489.

girebilirdi. Osmanlı Devletinde buna ilk örnek 1832'de Sisam'da uygulanan sistemdir.

Sisam'daki bu uygulama ile adaya yerli birisi yönetici olarak atanacak, yerli halkın seçilmiş temsilcilerinden oluşan bir meclisle birlikte adayı yönetecek ve işlerinde serbest olacaktı. Burada Osmanlı askeri bulundurulmayacak, adanın güvenliği yerli güçler tarafından sağlanacak, Ada sadece merkeze yıllık belirli vergi ödeyecektir⁸⁷.

Girit'te uygulanacak muhtariyet sistemi için Sisam örneği gündeme gelmişti. O zaman Girit valisi olan Turhan Paşa buna itiraz etmiştir. Turhan Paşa'ya göre Sisam, Anadolu'ya oldukça yakın ve 42000 nüfusa sahip ufak bir yerdir. Girit ise Sisam'dan nüfus itibariyle oldukça büyüktür⁸⁸.

1897 Türk-Yunan savaşının ardından Girit'teki Müslüman halka baskının artması üzerine Osmanlı Hükümeti, Müslümanları korumak maksadıyla adaya asker göndermeye karar verdiğini bildirmiştir. Büyük devletler, adadaki can ve mal güvenliğinin kendilerinin teminatı altında olduğunu ve adaya Osmanlı Devleti'nin asker göndermesinin büyük problemlere sebep olacağına Bâbiâli'ye bildirmişlerdir⁸⁹. Bu dönemde Girit'ten çekilen İtalyan askeri yerine 4 zabıta ile 137 nefer Osmanlı askeri gönderilmiştir⁹⁰.

Uzun süreden beri Girit'te çatışmaların devam etmesi, Müslüman halka uygulanan saldırılar karşısında adada bulunan büyük devletlerin duruma hakim olamadıkları düşüncesinde olan Bâbiâli, bu devletlere bir nota vermiştir. Burada, Osmanlı Hükümeti'nin sorunun başından beri büyük devletlere yardımcı olmaya çalıştığını bu konuda adaya gönderilen yabancı askerleri kabul etmiş ancak sonuç olarak Müslümanlara uygulanan baskı ve zulüm önlenememiştir. Diğer taraftan amirallerin, Müslümanların kendilerini korumak için bulundurdukları silahları ellerinden almışlar, ancak Rum halkın elindeki silahları bırakmışlardır. Bu durum kötü sonuçlar doğuracaktır. Amiraller tarafından adada karma Divan-ı Harp oluşturulması ve bu divanda ecnebi kanunlarının uygulanması düşüncesi, Osmanlı

⁸⁷ İlber Ortaylı, (1986): "Tanzimat Döneminde Yunanistan ve Osmanlı İmparatorluğu", *III. Askeri Tarih Semineri*, Ankara: s. 163.

⁸⁸ BOA., *İ. Müm. Girit*, no. 1248, 20 T. Evvel, 1313-1 Kasım 1897.

⁸⁹ BOA., *İ. Müm. Girit*, no. 8 Temmuz 1897.

⁹⁰ BOA., *Y.A. Hus.*, 380/73, 15 K. Evvel 1897-28 Aralık 1897.

Devleti'nin hükümlerlik haklarına ve toprak bütünlüğünün ihlali anlamına geldiğinden kabul edilemezdi. Amirallerin bütün adayı dolaşıp hiçbir ayırım yapmaksızın herkesin elindeki silahların toplatılması, adada çoğunluğu Osmanlı askeri, diğer kısmına da ada halkından olmak üzere bir askeri kuvvetin oluşturulması, bunların kumandasının da Devleti- âli'yede bir ecnebi subaya verilmesi, meydana getirilecek yönetimin Osmanlı Devleti tarafından görevlendirilecek memurlar tarafından uygulanmasının asayişin sağlanması için gerekli olduğu, adada Müslümanların, can, mal, ırz ve namus güvenliğinden başka bir istekleri olmadığı bildirilmiştir⁹¹.

Büyük devletler, 1897 savaşı öncesi ve sonrası yaptıkları açıklamalarda Girit'in hiçbir surette Yunanistan'a ilhak edilemeyeceğini, adaya muhtariyet idaresinin verilmesine ve Yunan kuvvetlerinin adadan çekilmesine karar vermişlerdir⁹². Bu konuyla ilgili olarak İngiltere, Girit'te bir muhtariyet idaresinin tesisinin uygun olacağını ve Yunanistan Devleti'nin işgaline son verilmesi gerektiğini belirtmektedir. İngiltere'ye göre Girit'in Devlet-i âliye'nin elinde kalması gerekmektedir⁹³. Ancak bir taraftan muhtariyet yönetimi kabul ettiğini ilan edecek genel meclis toplantısı geciktirilirken diğer taraftan da Rum meclis üyeleri adanın Yunanistan'a katılmasından başka emelleri olmadığını açıklamaktadırlar⁹⁴. Büyük devletlerin adanın Osmanlı hakimiyetinde kalmak şartı ile muhtariyet verilmesi teklifine Yunan kabinesu ret cevabı vermiştir.⁹⁵ İhtilal komitesi, Ekim ayı içinde adanın genel meclisine alternatif olarak toplanacağını, bu toplantıda bir anayasa taslağı hazırlanacağı ve adanın yeni yönetim esaslarını belirleneceğini açıklamışlardır⁹⁶.

Adadaki gidişatdan muhtariyetin Giritli Rumların istediği şekilde olacağı kaygısına kapılan Bâbîâli, muhtariyet esaslarını belirlemek için büyük devletlerin biran önce görüşmelere çağrılması teklifinde bulunmuştur⁹⁷. Osmanlı Devleti'nin muhtariyet sisteminin esaslarını belirtecek şartları şöyleydi;

⁹¹ BOA, *İ. Girit*, no. 1241, 13 Eylül 1313-25 Eylül 1897.

⁹² BOA, *Y.A. Hus.*, 367/129, 2 Mart 1897.

⁹³ BOA, *Y.A. Hus.*, 367/140, 26 Şubat 1897.

⁹⁴ *Tercüman-ı Hakikat* (İstanbul) 3 Temmuz 1313-15 Temmuz 1897.

⁹⁵ BOA, *Y.A. Hus.*, 368/10, 6 Şevval 1314-11 Mart 1896.

⁹⁶ BOA, *İ. Müm. Girit*, no. 1236, 20 Temmuz 1313-1 Ağustos 1897.

⁹⁷ BOA, *Y.A. Hus.* 384/92, 23 Safer 1313-24 Temmuz 1897.

1- Bâbiâli tarafından seçilecek ve maiyetiyle gönderilecek bir mülkiye memuruyla oradaki konsoloslar aracılığıyla muhtariyetin uygulanmaya konulması,

2- Polis ve jandarmanın oluşması ve asayişin sağlanması için gerekli olan yerlerde Osmanlı askerinin bulunmasının sağlanması,

3- Adaya valinin Bâbiâli tarafından seçilip tayin edilmesi gerektiğini bildirmiştir⁹⁸.

Büyük devletler, adadaki muhtariyet esaslarının belirlenmesinde İstanbul elçiliklerine tam yetki vermeleri üzerine, Osmanlı Devleti strateji belirlemek için bir komisyon oluşturmuştur. Bu komisyon adaya ecnebi bir vali tayini ile Osmanlı askerinin adayı boşaltması konuları üzerinde taviz verilmemesi gerektiğini kararlaştırmıştır⁹⁹. Komisyon çalışmalarından önce Turhan Paşa Meclis-i Vükala'ya sunmak üzere adanın durumuyla ilgili bir rapor hazırlamıştır. Burada Yunanistan'ın adaya asker çıkarmasına yol açan isyan, savaşın tek nedeni iken savaşın bitip ateşkes yapılmasına rağmen sorun bitmemiştir. Büyük devletlerin, Osmanlı Devleti'nin hükümlerlik haklarını ve iki toplumun çıkarlarına korumayı üstlendiği ve Avrupa subaylarının gözleri önünde cinayetler işlendiği halde büyük devletler, Osmanlı askerinin geri çekilmesini istemektedirler. Adada görev yapacak valinin Osmanlı tebaasından Hıristiyan birinin olmasında ısrar edilmesi, bunun sonuçsuz kalması durumunda ise bu kişinin Osmanlı tâbiyetine geçmesi ve padişaha sadıkane hizmet ettirilmesi şartı ile devletlerin isteğine olumlu yaklaşılması uygun olur. Adada sürekli on beş tabur Osmanlı askerinin bulundurulması, Osmanlı Devletinin hükümlerlik haklarının korunması açısından ve Müslümanların memleketlerini terk ettirmemek için tek çarenin olduğu bildirilmiştir¹⁰⁰.

Turhan Paşa'nın belirttiği bu esaslar çerçevesinde Ticaret ve Nafia Nazırı Mahmut Paşa başkanlığında toplanan komisyon, çalışmaları sonucunda Osmanlı Devletinin, muhtariyetin belirli şartlar öne sürülerek kabul edilebileceğini bildirmişlerdir. Bunlar¹⁰¹

⁹⁸ BOA, *İ. Müm. Girit*, no. 1241, 13 Eylül 1313-25 Eylül 1897.

⁹⁹ BOA, *İ. Müm. Girit*, no. 1248, 20 T. Evvel 1313-1 Kasım 1897.

¹⁰⁰ BOA, *İ. Müm. Girit*, no. 1248, 20 T. Evvel 1313-1 Kasım 1897.

¹⁰¹ BOA, *Y.A. Hus.*, 90/70, 2 T. Sani 1315-8 Aralık 1897.

- 1- Padişahın siyasi ve askeri hükümlerine bağlı bir muhtariyet olması,
- 2- Adanın karadan ve denizden korunması maddelerinin Osmanlı Devletine ait olması,
- 3- Valinin, Osmanlı tebaasından Hıristiyan birisinin olması ve beş yıllığına devletlerin onayı ile atanması,
- 4- Adli ve zabıta teşkilatı hakkında önceden oluşturulan karma komisyonlarca hazırlanan layihaların aynen kabul edilmesi,
- 5- Yeni kurulacak yönetim tarafından, ada halkının şahsi ve medeni hukukunun korunarak yaşamlarının güvence altına alınması,
- 6- Genel hasar ve zararın tamiri için gümrük resmi karşılık tutularak hazinece bir miktar borç alınmasıdır. Bu maddeler, Meclis-i Vükelâda görüşülerek kabul edilmiştir¹⁰².

Bâbîâli bu şartları İstanbul'daki büyük devlet elçilerine iletmişlerdir. Adada toplanan Genel Meclis de adada muhtariyet yönetiminin kurulmasını kararlaştırmıştır. Ancak adadaki ihtilal komitesi muhtariyetin kendi prenslerini seçme, kendi kanunları yapabilmesi şeklinde olmasını yoksa kabul etmeyeceklerini bildirmişlerdir. Ada için Fransa ve İngiltere'nin istediği şekliyle muhtariyet esasları belirlenmiştir. Bu esaslar Osmanlı Hükümeti ile büyük devlet elçileri arasında 18 Aralık 1897 imzalanmıştır¹⁰³. Bu yönetiminin esaslarını belirleyen muhtariyet idaresi nizamnamesi de kabul edilmiştir.

Bu nizamname ile Girit Adası'nın Osmanlı Hükümetinin siyasi ve askeri egemenliği altında muhtar bir vilayet olacak vali beş yıllığına devletlerin onayı ile Bâbîâli tarafından tayin edilecektir. Bu valinin bir Hıristiyan ve birde Müslüman olan iki müşaviri olacaktır. Adliyenin ve jandarmanın düzenlenmesi özel bir nizamname ile olacaktır. Mahalli gelirlerin tamamı vilayet mal sandığına ait olup, Girit hazineye yıllık belirli bir miktar vergi ödeyecektir. İki yılda bir meclis toplanıp vilayete ait kanunları düzenleyerek Bâbîâli'nin onayına sunacaktır. Vilayetin resmi parası devletin parası olduğu gibi bayrağı da devletin sancağı olacaktır¹⁰⁴.

¹⁰² BOA., *Y.A.Res.* 90/700, 26 T. Sani 1313-8 Aralık 1897.

¹⁰³ Yusuf Hikmet Bayur, (1991): *Türk İnkılâp Tarihi*, C. 1/1, Ankara: s. 113.

¹⁰⁴ Adıyeke, 1994: 196.

2-Muhtariyet Sisteminin Uygulanması ve Adaya Getirdikleri

Girit'te muhtariyetin ilanı, Rum halkı üzerinde adanın Yunanistan'a ilhaki sürecinde atılan başarılı bir adım olarak değerlendirildi ve sevinçle karşılanmıştır. Muhtariyetin ilanından sonra Avrupa Devletleri'nin bazılarının askerlerini adadan çekmesi gündeme gelmiştir. Çekilme kararı ilk önce Almanya'dan gelmiştir. Almanya Akdeniz'de doğrudan doğruya çıkarlarının olmadığı için çekildiğini belirtmiştir. Daha sonra da aynı gerekçeyle Avusturya da çekilme kararı almıştır¹⁰⁵.

Adadaki bu muhtariyet esasları ile büyük devletler temsilcileri, muhtariyet esaslarını ortaya koymada tam yetkili idiler. Ancak bu uygulamaların bir türlü gerçekleştirilememesi, muhtariyet nizamnamesinde esasları belirlendiği halde vali tayinin bir türlü gerçekleştirilmemesi Osmanlı Devletinin kaygı duymasına neden olmuştur¹⁰⁶. Büyük devletler, Girit'teki muhtariyet uygulamasının tamamıyla adadaki amirallere ait olduğunu ve bu amaçla adada amirallerin kontrolünde bir geçici yönetim kurulacağını bildirmişlerdir.

Adada kurulacak geçici yönetim, Girit genel meclisinden bir "icra komitesi" oluşturulması esasına dayanmaktadır. Bu komite amirallerle daima münasebette bulunacak ve amiraller tarafından teftiş edilebilecektir. Amiraller Avrupa askerleriyle asker-i şahanenin emri altında bulunan yerlerin icrasından sorumlu olacaktır. Amirallerin emri altında bulunan jandarmanın bu icra komitesi altına verilmesinin uygun olup olmayacağı takdirinin dahi amirallere ait olduğunu Rusya, İngiltere ve Fransa Maslahatgüzarı Bâbiâli'ye bildirmişlerdir¹⁰⁷.

Osmanlı Devleti, büyük devletlerin kendisine danışmadan Girit'te geçici yönetim için komite oluşturmasını bir nota vererek protesto etmiştir¹⁰⁸. Osmanlı Devleti bu nota ile, bu kararı kabul edemeyeceğini bildirmiş ve Girit Nizamnamesine göre Meclis-i Umuminin her iki senede bir Müslüman ve Hıristiyan azadan oluşup toplandığı, ancak bu meclis şu an toplanamamasının sebebinin adanın akar ve

¹⁰⁵ Hariciye Nezaretine Viyana'dan gelen telgrafa göre Almanya'nın Girit'ten çekilmesi üzerine Avusturya'nın da 15 gün içinde çekileceğini bildirmiştir. Bkz. BOA., Y.A. Hus. 383/38, 2 Haziran 1898.

¹⁰⁶ BOA., Y.E.E., no. 114/2579, 28 Şubat 1898.

¹⁰⁷ BOA., Y.A. Hus., 386/81, 5 Temmuz 1898.

¹⁰⁸ BOA., İ. Müm. Girit, no. 1286, 21 Haziran 1898.

emlakını tahrip ve tecavüz eden, Müslümanlara eziyet eden Rumlardan kaynaklandığını ve bu durumun asilere meşruiyet kazandıracağını bildirmiştir¹⁰⁹.

Büyük devletler, Osmanlı Devletinin bu notasına cevap olarak geçici yönetim esaslarını henüz net olarak belirlemediklerini, bunu belirlediklerinde Osmanlı Devletine bildireceklerini iletmişlerdir. Büyük devletler, Girit'te bu durumun şartlar gereği olduğu, adada huzur ve asayişin sağlanması amacına yönelik olduğunu bildirmişlerdir¹¹⁰.

Adada icra komitesi için bir tüzük bulunmadığından icra komitesi için bir nizamname hazırlanmıştır. Bu nizamname şu esaslardan oluşmaktadır¹¹¹.

1- İcra komitesi, büyük devletler tarafından kararlaştırılan esasların genel meclise bildirilmesinden sonra toplanacak olan Girit genel meclisi tarafından seçilecek, bir başkan ile sancak başına bir üye olmak üzere altı kişiden oluşacaktır.

2- İcra komitesinin görevi sadece genel meclise bağlı yerleri yönetmek ise de başka bir yönetim organı bulunmadığından idare nizamnamesini düzenlemekle de sorumlu olacaktır.

Bu nizamnameye göre, büyük devletlerin askerlerinin bulunduğu yerlerde icra komitesinin birer temsilcisi bulunacaktır. Bunları amiraller yönlendirecektir. Adadaki mahkemeler Aralık 1897 tarihinde ilan edilen adliye teşkilatı nizamnamesine göre oluşturulacaktır. Adadaki jandarma da yerliden ve ecnebiden oluşturulacak ve bu heyet Amirallerin emri altında çalışacaktır. Adadaki bütçe düzenlemelerini denetlemek üzere büyük devletler tarafından bir kontrol sistemi oluşturulacaktır.

Girit Genel Meclisince hazırlanan Girit geçici yönetimine ait nizamname 23 Ağustos 1898 tarihinde Amirallerce imzalanıp, uygulamaya konulmuştur. Bu nizamnamede öncelikle icra komitesinin oluşumu, çalışmaları ile kaza ve nahiyelerin yönetimi için amirallerce belirlenen esaslar ortaya konulmuştur¹¹².

İcra komitesi, göreve başladıktan sonra öncelikle maddi kaynak sağlamak amacıyla adanın aşar gelirinin idare tarafından toplanmasını istemiştir. Amirallerin

¹⁰⁹ BOA., Y.A. Hus., 386/81, 5 Temmuz 1898.

¹¹⁰ BOA., İ. Müm. Girit, no. 1284, 7 Temmuz 1898.

¹¹¹ Adryeke, 1994: 199.

¹¹² BOA., Y.E.E., 114/2579, 23 Ağustos 1898.

aracılığıyla büyük devletlerin bu konuda olumlu cevap vermeleri üzerine aşar gelirinin yeni yönetim tarafından toplanmasına başlanmıştır. Bâbîâli de âşar toplanmasının Osmanlı görevlilerinin elinden alınıp yeni yönetime verilmesinin Osmanlı hükümlerine aykırı olduğunu belirterek protesto etmiştir¹¹³. 6 Eylül 1898'de Kandiye'de İngiliz askerlerinin âşar toplamak yetkisini almak için vergi dairesine girmeye çalışmaları üzerine buradaki memurların ve halkın direnmesi ile karşılaşmışlardır. İngiliz askerlerinin halk ve memurlar üzerine silah kullanması üzerine olaylar iyice büyümüştür. Kandiye şehrindeki çatışmalar sırasında Müslüman ve Hıristiyan halktan ve İngiliz askerlerinden bir çok ölenler ve yaralananlar olmuştur. Olaylar büyük devletlerin deniz kuvvetlerinin devreye girmesiyle yatıştırılmıştır. Bâbîâli asayişini sağlamak için bu dönemde adaya Cevad Paşaya Girit Kumandanlığı görevi verilmiştir¹¹⁴.

Osmanlı meclis-i vükelâsında Kandiye olayları ve bu olaylara neden olan âşar toplama işi görüşülerek Girit'te devam eden ve etkisi giderek adanın her tarafına yayılan olaylara karşı amirallerin tutumu, Osmanlı Devleti'nin hükümlerine aykırılıklarının korunacağı garantisinin aksine adadaki Hıristiyanların arasında isyana teşvik eden kişilerin meşru idare gibi tanınması sonucunun doğmasına neden olmuştur. Adada can ve malları tecavüze uğrayan Müslümanların zeytinleri kendi gözleri önünde Hıristiyanlara satılmıştır. Osmanlı Devleti'ne ait öşür gelirleri geçici idare hesabına kullanılmak için Osmanlı memurlarının elinden alınması sonucu Kandiye'de toplanan bir grup Müslüman üzerine ecnebi askerler tarafından silah kullanılmasından dolayı olaylar büyümüştür. Bu olaylara son vermek için adanın kesin yönetim şeklinin belirlenmesi ve Osmanlı tebaasından Hıristiyan bir valinin tayini gerektiği¹¹⁵ bildirilmiş ve bu kararın büyük devletlere iletilmesi kararlaştırılmıştır.

Kandiye'deki olayların sonunda büyük devletler, adadan Osmanlı askerinin yarısının geri çekilmesini istemişlerdir¹¹⁶. Bu konuda Osmanlı Devletinin zorlanması kararını almışlardır. Büyük devletler, özellikle İngiltere, Kandiye olaylarını bahane

¹¹³ BOA., *Y.A. Res.*, 94/70, 26 Ağustos 1315-29 Nisan 1898.

¹¹⁴ BOA., *Y.A. Res.* 87/67, 13 Safer 1315, 15 Temmuz 1897; BOA.

¹¹⁵ BOA., *İ. Müm. Girit*, no. 1307, 26 Ağustos 1314-7 Eylül 1898.

¹¹⁶ BOA., *Y.A. Hus.*, 383/83, 13 Ekim 1897.

ederek Müslüman halkın evlerine girerek silahlarını toplamaya çalıştılar. Bu silah toplama işinde direnenlerin evlerinin yakılacağı tehdidinde bulunmuşlardır. Osmanlı Devleti Müslüman halktan toplanan bu silahların büyük devletlerin eline geçmektense Osmanlı silah depolarında toplanması konusunda çalışılmasını Cevad Paşa'ya bildirmiştir¹¹⁷. Osmanlı Devleti İngiltere'ye gönderdiği telgrafta, olayları yatıştırmak için, olaylardan sorumlu olanların tutuklanarak aileleriyle birlikte Trablus ve Yemen dolaylarına gönderileceğini¹¹⁸ ve adada huzurun sağlanması için sadece Müslümanların elindeki silahların değil Hıristiyanların elindeki silahların da toplanmasını istemiştir. İngiltere de adadaki olaylardan sorumlu kişileri yargılamak amacıyla Kandiye'de bir askeri mahkeme kurarak 7 Müslümana idam cezası verildiği ve bunların idam edildiğini bildirmiştir¹¹⁹.

Kandiye olayları adadaki Osmanlı askerini ve memurlarını tamamen geri çekirmek için bahane gösterilmiştir. Bu bahane ile Amiraller asker sayısının azaltılması için teşebbüse geçmişlerdir. Bu amaçla ilk önce Osmanlı askerinin kale kapılarından kaldırılarak şehir dışına çıkarılması uygulanmaya başlanmıştır¹²⁰. Bâbîâli bu durumun Osmanlı askerinin adayı terk etme manasına geleceğinden Girit valiliğine kabul edilmemesini bildirmiştir.

Girit'te bulunan büyük devlet amiralleri, devletlerine gönderdikleri telgraflarda adada 4500 Osmanlı askeri ve 8.000 civarında silahlı Müslüman'ın bulunmasına rağmen Avrupa askerinin sayısının 1.500 olduğunu bu durumun adada düzenin sağlanmasına engel olduğunu bildirmişlerdir. Bunun üzerine 16 Mayıs 1898 tarihinde Girit'te geçici yönetim kurulması konusunda Osmanlı Devleti'ne verilen notada Osmanlı askerinin sayısının azaltılmasını istemişlerdir¹²¹.

Büyük devletlerin Girit'teki temsilcileri, adanın Osmanlı askerinden arındırılmasının Müslümanların güvenle evlerine dönmesi için de şart olduğunu bildirmiştir. Çünkü ihtilal komitesi, Osmanlı askeri adadan çekilmedikçe kordon hattı içinde bulunan Müslümanların köylerine dönmelerine izin verilmeyeceğini bildirmişti. Bu da büyük devletlerin ihtilal komitesi karşısında ne kadar aciz duruma

¹¹⁷ BOA., *Y.A. Res.*, 94/85, 5 Eylül 1314-17 Eylül 1898.

¹¹⁸ BOA., *Y.A. Res.*, 94/85, 5 Eylül 1314-17 Eylül 1898.

¹¹⁹ BOA., *Y.E.E.*, 16/106-161, 19 Ekim 1898.

¹²⁰ BOA. *Y.A. Hus.*, 384/30, 8 Z. Hicce 1314-29 Nisan 1898.

¹²¹ BOA., *Y.E.E.*, 114/2579, 16 Mayıs 1898; BOA., *Y.A. Res.*, 95/42, 22 C. Evvel 1316-8 ekim 1898.

düştüğünü göstermektedir. Bâbîâli Avrupa başkentlerinde bulunan Osmanlı sefirlerine bir telgraf göndererek “*adanın durumu gittikçe kötüleşmekte ve özellikle Müslümanlar son derece sefalet içinde bulunmaktadır. Büyük devletler verdikleri teminata rağmen bu işle uğraşmak şöyle dursun gittikçe bu işle ilgilerini kesmektedirler. Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğüne zarar gelmemesi için Osmanlı tebaasından Hıristiyan bir vali seçilmesi ve Osmanlı askerlerinin adada kalması şartı ile adada muhtariyet yönetiminin kurulmasını kabul etmiştir. Şimdi de Girit halkı içinden biri Müslüman diğeri Hıristiyan iki müşavirin seçilmesini de kabul etmiştir. Bütün bunların sonunda sorunun çözümünde anlaşma sağlanacağını ümit etmekteyiz*” diye belirtmişlerdir¹²². Kandiye olayları sırasında Osmanlı askerlerinin de yer aldığı izleniminin uyanması, Osmanlı askerlerinin geriye çekilmesi fikrini tekrar gündeme getirmiş ve Avrupa Devletleri, Osmanlı Hükümeti'ne askerlerini geri çağırmayı ve adadaki diğer düzenlemeleri kabul ettiği takdirde Osmanlı hükümlerinin haklarının ve Müslümanların can ve mal güvenliğinin sağlanacağını, aksi takdirde zor kullanacaklarına bildirmişlerdir.

Adanın Hıristiyan halkı bütün bu gelişmeleri, emellerine ulaşmada bir basamak olarak görmekteydi. Osmanlı Devleti ise bu sorunu kendi rızası ile çözmek için bu konudaki devletlerin vereceği ultimatom Bâbîâli'ye ulaşmadan çözüm önerilerini Avrupa devletlerine bildirilmeyi kararlaştırmıştır. Bu amaçla Avrupa kabinelerine yazılan telgrafta, sorunun Berlin ve Paris anlaşmaları hükümlerine uygun olarak çözülmesi için bu anlaşmalara imza koyan devletler ile Osmanlı Devleti arasında görüşmeler yapılması gerektiğini bildirmiştir¹²³. Avrupa devletleri bu konudaki ultimatomu 4 Ekim 1898 tarihinde Bâbîâli'ye iletmişlerdir. Bu ultimatomda, adada Osmanlı kuvvetlerinin bulunmasının muhtariyet esaslarına aykırı olduğundan kademe kademe askerlerinin geri çekilmesi gerektiği ve ultimatom kabul edildiği takdirde Osmanlı hukukunun korunacağı ve Müslüman halkın çıkarlarının gözetileceği teminatı verilmektedir¹²⁴. Osmanlı askerleri, 1898 yılı Kasım ayı ortalarına kadar sadece Hanya'da Osmanlı sancağını korumakla görevli

¹²² BOA, *İ. Müm. Girit*, no. 1302, 29 Ağustos 1314-10 Eylül 1898.

¹²³ BOA, *İ. Müm. Girit*, no. 1308, 13 Eylül 1314-25 Eylül 1898.

¹²⁴ *Girit Meselesi Nasıl Hal edilmeli*, (1326): İstanbul: s. 18.

küçük bir müfreze dışında geri çekilmiştir¹²⁵. Girit'te Osmanlı askerlerinin geri çekilmesi ile birlikte adadaki Türk nüfusu da yavaş yavaş adayı terk etmeye başlamıştır. Bu dönemde Girit'ten İzmir'e bir çok muhacir gelmiştir. Devlet bunların nakliyatlarının kolay bir şekilde yapılması için her türlü tedbiri almıştır. Bu muhacirlerden 300 hanesi Maraş dahilindeki Kargalı çayırı adındaki mevkie yerleştirilmişlerdir¹²⁶.

4. Girit'te valilik Problemi

1897 yılından beri Girit'e kimin, hangi vasıfları taşıyan birisinin vali olarak atanacağı tartışması başlamıştır. Büyük devletler kendilerinin de destekleyecekleri birinin vali olmasını isterken, Osmanlı Devleti de valinin Osmanlı tebaasından birisinin olması konusunda ısrar etmektedir¹²⁷. Devletler nezdinde değişik kimselerin adı Girit valiliği için geçmekteydi. Bunlardan birisi de Fransa'nın Prens Lui Napalyon'u Girit valiliğine getirmek istemesidir¹²⁸. Büyük devletler, Ekim 1897'de Bâbîâli'ye bir nota vererek adaya Bâbîâli'ce yapılacak tayinin kabul edilemeyeceğini, bu konuda ileride uygun bir çözümün getirileceğini bildirmişlerdir¹²⁹. Böylece bu problem daha sonraki aşamalara kalmıştır.

Girit valiliği konusunda, Prens Georges'un vali olması 1898 yılı başlarından itibaren büyük devletler tarafından tartışılmaya başlanmıştır. Girit valiliği ve Prens Georges'un namzetliği konusunda devletlerin değişik yaklaşımları olmuştur. Rusya, Prens Georges'un adaylığını onaylarken, Osmanlı ricalinden birisinin olmasına Fransa'yla beraber karşı çıkmaktadırlar¹³⁰. İngiltere ise adaya Osmanlı tebaasından birisinin tayin olması durumunda Hıristiyanların istemediği, Hıristiyan birisinin vali olması durumunda ise Müslümanların itirazlarına nasıl bir çözüm getireceklerini bilmediklerini bildirmiştir. İtalya ise valinin hangi taraftan olursa diğer tarafın karşı çıktığını bildirerek büyük devletlerin Hıristiyan bir vali tayin etmenin uygun olduğu

¹²⁵ BOA., *Y.A. Res.*, 96/7, 11 T.Sani 1314-23 Ekim 1898.

¹²⁶ BOA., *Y.A. Res.*, 101/29, 11 Safer 1317-21 Haziran 1899; 23 Safer 1315-3 Temmuz 1899.

¹²⁷ Şerif Mardin, (1983): *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İstanbul: s. 114-115

¹²⁸ BOA., *İ. Müm. Girit*, no. 1214, 4 Safer 1315-5 Haziran 1897.

¹²⁹ BOA., *İ. Müm. Girit*, no. 1222, 2 Haziran 1313-4 Temmuz 1897.

¹³⁰ BOA., *Y.A. Hus.*, 383/102, 11 Nisan 1898.

görüşünde olduklarını bildirmiştir¹³¹. İtalya, bununla beraber Prens Georgeos'un namzetliğinin söz konusu olmamakla beraber Rusya'nın bu mesele üzerindeki talebine göre hareket edeceğini bildirmiştir¹³². Almanya ile Avusturya ise Prens Georgeos'un valiliğine Balkanlarda yeni bir isyana neden olacağı gerekçesiyle karşı çıkmaktadır¹³³. Avusturya bu konuda Prens Georgeos'un namzetliğinin padişahın uygun görmesi durumunda mümkün olacağını bildirmiştir¹³⁴. Almanya "Noveya Varemia" gazetesinin haberine göre sonraları Prens Georgeos'un valiliği konusunun artık gerek kalmadığı, adadaki huzurun sağlanması için askeri kuvvete ihtiyaç olmayıp nakdi fedakârlıkta bulunulması gerektiğini bildirmiştir¹³⁵.

Prens Georgeos'un valiliğini, Girit'teki Rumlar sevinçle karşılamışlar ve büyük devletlere ilettikleri dilekçelerinde Prens Georgeos'dan başkasının adaylığını kabul etmediklerini bildirmişlerdir. Müslümanlar ise valiliğe dilekçeler vererek bu durumu protesto etmişlerdir. Dilekçelerinde bu durumu Yunanistan'a ilhaka neden olacak bir adım olarak değerlendirerek bu kararın Müslümanların aleyhine olacağını bildirmişlerdir¹³⁶. Osmanlı Hükümeti, Müslüman halkı yatıştırmak maksadıyla bu durumu yalanlamak durumunda kalmıştır. Osmanlı Devleti bu soruna diplomatik yollardan çözüm aramak ve devletlerin ne düşündüklerini öğrenmek gayesi ile Cevad Paşa'yı Rusya'ya gönderdi ise de bundan bir sonuç alamamıştır. Osmanlı Devleti, Girit'e yabancı bir vali tayin edilmesi durumunda diğer Osmanlı yönetimindeki adaların durumunu tehlikeye düşüreceğini ve dengelerin bozulmasına neden olabileceğini bildirmiştir¹³⁷.

Rusya Devleti ise Yunan kralıyla akrabalığı dolayısıyla ile Prens'i adaya göndermek için yeni yollar aramaktadır. Bunun için de büyük devletler bir karar alarak, Bâbîâli'yle hiç tartışmadan bu kararı direk tebliğ edeceklerdi.

Devletler, bu kararı Bâbîâli ve Yunanistan'a bildirmişlerdir. Yunanistan Kralı bu öneriyi benimseyerek oğlunun yüksek komiserliğini 30 Kasım 1898

¹³¹ İtalya Girit meselesinin nasıl halledilmesi gerektiğini bilmediğini itiraf etmektedir. BOA., *Y.A. Hus.*, 384/16, 4 Zilhicce 1315-26 Nisan 1898.

¹³² BOA., *Y.A. Hus.*, 386/101, 16 Safer 1316-6 Temmuz 1898.

¹³³ BOA., *Y.E.E.*, 114/2579, 6 Şubat 1898.

¹³⁴ BOA., *Y.A. Hus.*, 380/105, 20 K. Sani 1898-2 Şubat 1898.

¹³⁵ BOA., *Y.A. Hus.*, 384/17, 28 Mart 1898.

¹³⁶ BOA., *İ. Müm. Girit*, no. 1266, 8 Şubat 1314-20 Şubat 1898.

¹³⁷ BOA., *İ. Müm. Girit*, no. 1269, 8 Mart 1314-20 Mart 1898.

tarihinde onaylamıştır. Osmanlı Meclis-i Vükelası'nda bu konuyla ilgili değişik düşünceler vardı. Dışişleri Bakanı Tevfik Paşa bu teklifin kabul edilmemesi halinde ileride prensin valiliği teklifi söz konusu olur düşüncesi ile komiserlik teklifinin kabul edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bâbîâli, devletlerin bu kararını yanıtızsız bırakmıştır. Prensın tayininin kesinleşmesinden sonra Girit için bir bayrak belirleme girişimi içine girilmiştir. Düşünölen bayrak Yunan bayrağını andırmaktadır. Mavi bir zemin üzerine beyaz bir haçtan ve sol üst köşesinde kırmızı zemin üzerinde padişahı temsil eden beş yıldız bulunması kararlaştırılmıştır. Osmanlı Devleti'nin bayrak meselesini protesto ettiğini devletlere bildirmiştir. Devletler, Osmanlı Devletinin bu uyarıları üzerine bayrak uygulamasından vazgeçmişlerdir¹³⁸.

Prens Georgeos'un yüksek komiser olarak tayin edileceği amirallerce ada halkına ilan edilmiştir. Prens adaya üç yıllığına görevlendirilmiştir. Prensın ilk görevi hükümeti kurmak ve jandarmayı düzenlemek olacaktır. Bunun için devletler belirli maddi yardımda bulunacaklardı. Prensın adaya yüksek komiser olarak tayini bir anlamda 1897 savaşında yenilen Yunanistan'a manen ilhak edilme anlamı taşımaktadır.

a. *Prens Georgeos'un Girit Valiliği*

Prens Georgeos, 21 Aralık 1898 tarihinde adaya gelerek Girit halkına hitaben bir konuşma yapmıştır. 9 Ocak 1899 tarihinde Girit Genel Meclisi seçimleri ile ilgili ilan çıkartılarak, meclisteki oranın 138 Hıristiyan ve 50 Müslüman olarak belirlenmiştir. Seçilen meclis üyelerinin içinden belirlenen 12 Hıristiyan ve 4 Müslüman dan oluşan komisyon bir anayasa taslağı hazırlamışlardır. Bu tasarı Girit genel meclisinde onaylandıktan ve büyük devletler uygun gördükten sonra 19 Nisan 1899'da Girit resmi gazetesinde yayınlanarak yürürlüğe girmiştir¹³⁹.

Girit Kanun-i Esasisi 114 maddeden oluşmaktadır. Bunlardan bazıları Girit'in muhtar bir devlet olduğu, Girit'in resmi dilinin Rumca olduğu, Giritlilerin hangi dine mensup olurlarsa olsunlar kanun karşısında eşit olup aynı haklara sahip

¹³⁸ BOA., *İ. Müm. Girit*, no. 1355, 9 K. Evvel, 1314, 21 aralık 1898.

¹³⁹ *Girit Meselesi Nasıl Hal edilmeli*, 1326: 23.

olacağıdır. Prensın adanın hakimi olduğu; kendisinin halktan seçilmiş bir meclisle birlikte kanun koyma görevi ve yürütme kuvvetini kullanabileceği, adli işler ise mahkemeler aracılığıyla yürütüleceğidir. Prens meclisin onayına sunmak şartı ile anlaşma, imza, sikke, darp işlerini yapabilecektir. Prens müsteşarlarını istediği gibi değiştirebilecektir. Girit'in özel bir gümrük sistemi, özel bayrağı ve pulu ocağı da belirtilmiştir¹⁴⁰.

Girit'teki amirallerin yönetimi, Prese devretmeleri ile adada Anayasal düzenin kurulmasından sonra olaylar biraz yatışmış ve buna bağlı olarak da Müslümanlar şehirlerden eski yerleşim yerlerine dönmeye başlamışlardır.

Adaya üç yıllığına görevlendirilen Prensın görev süresinin dolması aşamasında görev süresinin tekrar uzatılması ve adanın Yunanistan'a ilhaki konusunda desteklemeleri için büyük devletler başkentlerine ziyarette bulunmuştur¹⁴¹. Büyük devletlerin tutumları ve pederi Yunan Kral'ı tarafından kendilerine sarf olunan ifadeler ile, Girit adasını Osmanlı Devleti'nden ayırmak ve Yunanistan'a ilhak için çalıştıkları, büyük devletlerin Girit işlerini görüşmek için bir komisyon oluşturdukları bildirilmiştir.¹⁴² Büyük devletler adada statükonun korunması amacıyla bu başvuruyu reddetmişlerdir. Bunun reddedilmesi üzerine Girit Genel Meclisi Yunanistan ile birleşmeyi kabul ettiğini açıklayarak, Yunanistan Hükümetine bu kararı kabul ettirmeye çalışmıştır. Meclisin bu çalışmaları üzerine Osmanlı Devleti, büyük devletlere başvurarak Girit'te Osmanlı Devleti'nin hükümlerinin korunması için verdikleri teminatın korunmasına istemişlerdir¹⁴³. Osmanlı Devletinin bu başvurusu üzerine büyük devletler Girit halkına bir beyanname yayınlamışlardır. Burada, Girit meclisinin Yunanistan'a ilhak kararı üzerine dört ham devlet adada şimdiki durumun korunmasına kararlaştırmışlardır. Adanın istenilen seviyeye ulaşması zaman alacağından şimdiki durumun devamı gerektiği bunun için de ham devletler Prensın görevinin devamını kararlaştırdıkları bildirilmiştir¹⁴⁴. Bu dönemde Avrupa başkentleri ile Yunanistan

¹⁴⁰ Karal, 1988: 123.

¹⁴¹ BOA., *Y.A. Hus.*, 430/44, 6 C. Evvel 1320-12 Ağustos 1902.

¹⁴² BOA., *Y.A. Hus.*, 421/91, 26 T. Evvel 1901-8 Kısım 1901.

¹⁴³ BOA., *İ. Müm. Girit*, no. 1370, 11 Mayıs 1317-24 Mayıs 1901.

¹⁴⁴ BOA., *Y.E.E.*, 114/425, 6 Haziran 1317-19 Haziran 1901.

Hükümeti arasında Girit'in Yunanistan'a ilhakı konusunda telgraf trafiği yaşanmaktadır¹⁴⁵.

Prens, hami devletlerin bu kararından sonra Yunanistan ile birleşmeyi sağlamak için muhakkak bu devletlerin desteğini almasının şart olduğunu bildiği için Avrupa gezisine çıkmıştır. Ancak hami devletler Girit'teki statünün korunması konusundaki düşüncelerinden taviz vermedikleri görülmektedir¹⁴⁶.

b. Prens Georgeos'a Karşı Tepkilerin Artması

Prensın vali olarak atanması, Girit'i Yunanistan'a bağlama adına atılmış bir adım telakki edildiği için adadaki Rum ihtilal komitesi tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Ancak zamanla bazı uygulamalardan dolayı Prens ile komitenin arasının açılması, Venizelos'un muhalefetiyle iyice ortaya çıkmıştır. Bu görüş ayrılığının sebebi tam olarak bilinmemekle beraber, Prensın Osmanlı hakimiyeti altında muhtariyetin devamı, Venizelos'un ise Yunanistan ile birleşme taraftarı olduğu tahmin edilmektedir. Venizelos Girit'te çıkardığı Kiriks adlı gazete ile Prens ve çevresine muhalefet etmiştir¹⁴⁷. Prens Georgeos'a bu dönemde muhalefet gurupların yanında Prens'i destekleyen taraftarlar da Girit'in Yunanistan'a ilhakı temennisi için varakalar tanzim etmektedirler¹⁴⁸.

Bu muhalefet hareketinin sonucunda Venizelos ve arkadaşlarının öncülüğünde Prens ve çevresine karşı 10 Mart 1905 tarihinde Therriso adıyla bir devrim hareketi başlatılmıştır¹⁴⁹. İsyân, Prense bağlı birliklerin asilerle çatışmaya girmesi ile iyice büyümüştür. Prens, Yunanistan'a başvurarak olaylar karşısında yardım istemiştir. Osmanlı Hükümeti de Yunanistan'ın isyanı bahane ederek adaya Yunan askeri gönderilmesinin Osmanlı Devleti'nin hükümranlık haklarına zarar vereceğini devletlere iletmiştir¹⁵⁰.

Bu ayaklanma sırasında köylerde kalan Müslümanlar, yerlerinden sürülerek malları yağmalanmış ve bunlar büyük yerleşim yerlerine sığınmak zorunda

¹⁴⁵ BOA., *Y.A. Hus.*, 462/109, 20 Ramazan 1321-11 Aralık 1903.

¹⁴⁶ Hatipoğlu, 1988: 43; BOA., *Y.A. Hus.*, 417/36, 14 Haziran 1901.

¹⁴⁷ Hatipoğlu, 1988: 44.

¹⁴⁸ BOA., *Y.A. Hus.*, 477/142, 20 Mayıs 1904.

¹⁴⁹ Ahmet Cevat Emre, (1960): *İki Neslin Tarihi*, İstanbul: s. 90.

¹⁵⁰ BOA., *İ. Müm. Girit*, no. 1383, 16 Mart 1321-29 Mart 1905.

kalmışlardır¹⁵¹. Osmanlı Devleti de muhtariyet esasları arasında adadaki Müslüman halkın can ve mal güvenliğini garanti etmiş olan büyük devletlere başvurarak halkın can ve mal güvenliğinin tehlikede olduğunu bunun için önlemler alınması gerektiğini bildirmiştir. Buna cevap olarak İngiltere, Rusya ve İtalya adada Müslümanların korunması için yeterli gücün bulunduğunu, gerektiği takdirde gerektiği kadar askeri gücün de gönderileceği ve gerekli tedbirlerin alınacağını bildirmişlerdir. Bu yüzden Büyük devletler, Osmanlı Devleti'nin adaya göndereceği askeri güce izin vermemişlerdir¹⁵².

Adada isyancıların isteği doğrultusunda yapılan Anayasadaki revizyon, çoğunluklu seçim, seçilmiş yerel yöneticiler, basın özgürlüğü, ve Prens'in meclise on adet üye atama yetkisini ortadan kaldırıyor. Bu esaslar tam anlamıyla isyancıları tatmin etmese de Venizelos'un büyük devlet temsilcileri ile giriştiği pazarlık sonucu devletlere silahlarını teslim etmeyi kabul etmiş ve böylece oluşturulan milis gücü dağıtılmıştır. Venizelos, bu isyan girişiminin başarısızlıkla sonuçlanmasını Girit'in Yunanistan'dan ayrılması olarak değerlendirmekte ve bu durumun başka eylemlerin hazırlayıcısı olacağını belirtmekteydi¹⁵³.

Adada bu gelişmelerin yaşandığı sırada Rusya, Makedonya'daki Slavların himayesi için uygun bir ortam hazırlamak amacıyla Girit'in Yunanistan'a devredilmesi önerisini ortaya atmıştır. Bu öneriye paralel olarak adadaki uluslar arası komisyon yetki sınırını aşarak Girit sorunu için tek çözümün adanın bir an önce Yunanistan ile birleşmesi olduğunu ilan etmiştir. Bu öneriler Rusya'ya çıkar sağlayacağı düşüncesi ile İngiltere tarafından reddedilmiştir. İngiltere bunun için bir başka öneriyi gündeme getirmiştir. Bu öneriye göre, Prens'in yerine başka birisi Yüksek komiser olarak atanacak, Yunan subayları Girit milis kuvvetlerini yeniden organize edecek, uluslararası birlikler çekilecek ve Yunan Hükümeti büyük devletlerin onayı olmaksızın Girit'i ilhak etmeyeceği konusunda teminat verecektir. Bu esasların kabul edilmesi ile birlikte bir anlamda Prens'in adadaki görevi de sona ermiş oluyordu¹⁵⁴.

¹⁵¹ Emre, 1960: 90.

¹⁵² BOA, *İ. Müm. Girit*, no. 1385, 9 Haziran 1321-22 Haziran 1905.

¹⁵³ Adryeke, 1994: 216.

¹⁵⁴ Adryeke, 1994: 217.

5. Adaya Aleksandr Zaimis'in Yüksek Komiser Olarak Atanması

Adaya yüksek komiser tayini gündeme geldiğinde büyük devletler Prens'in görevi bırakmasını istediler. Bu isteklerini Yunan kralına da bildirmişlerdir. Yunan karalı oğlunun görevden ayrılışından sonra da Girit'te Yunan haklarının teminini istemiştir. Büyük devletler bunu Padişahın hükümlerlik haklarını ileri sürerek ret etmişler ise de yeni komiserin belirlenme hakkını ona vermişlerdir¹⁵⁵.

Adaya yeni birisinin tayini gündeme geldiğinde Almanya bu durumu protesto etmiştir. Avusturya ise Prens'i komiser olarak atayanın büyük devletler olduğunu, onun istifa etmesi halinde ise birisinin halef olarak yine aynı devletler tarafından tayin edileceğini bildirmiştir. İngiltere ise Zaimis ismi üzerinde durulduğunu ancak bunun tam kesinleşmediğini belirtmiştir. Fransa ise Zaimis'in atanmasının aynı millete mensup iki kişinin halef selef olmasından başka bir şey olmadığını bildirmiştir. İtalya ise adada Osmanlı hükümlerlik haklarına asla zarar gelmeyeceğini Georgeos'un yerine atanacak kişinin Yunan kralı tarafından değil büyük devletler tarafından tayin edileceğini bildirmiştir¹⁵⁶. Bu arada da Prens, büyük devletlere istifasını vermiştir.

Yüksek komiser olarak atanan Zaimis, adaya ulaşmadan bir açıklama yaparak kanunlar karşısında din farkı gözetmeksizin eşit davranacağını, basın özgürlüğüne ve adli sitemin bağımsızlığına önem vereceğini açıklamıştır. Yunanistan'ın eski başkanlarından olan Zaimis 1 Ekim 1906 tarihinde göreve başlamış ve statünün korunacağı konusunda büyük devletlere güvence vermiştir¹⁵⁷.

Zaimis, yüksek komiser olarak adada bulunduğu ilk günlerde yeni bir anayasa hazırlığı için çalışmıştır. Bâbîâli, adada yaşayan Müslümanlar için zarar verecek maddelerin bulunmaması için girişimlerde bulunmuştur. Zaimis adada iç güvenliği sağlayarak büyük devletlerin askerlerinin geri çekilmesi için milis kuvvetlerin oluşturulmasına hız vermiştir. Osmanlı Devleti, yabancı askerlerin geri çekilmesinin Müslümanlar açısından zararlı olacağı gerekçesiyle bu çekilmenin geciktirilmesini istemekteydi. Büyük devletler de Müslümanların durumlarının

¹⁵⁵ BOA, *İ. Müm. Girit*, no. 1397, 11 Temmuz 1322-24 Temmuz 1906.

¹⁵⁶ BOA, *İ. Müm. Girit*, no. 1400, 6-17 Eylül 1906.

¹⁵⁷ Tukin, 1988: 801.

güvence altında olduğunu bu çekilme geciktirilirse başka sorunları doğuracağını açıklamışlardır¹⁵⁸.

Büyük devletlerin askerlerini çekmesi kesinleşmesini Rumlar sevinçle karşılamışlardır. Askerlerin çekilmesi Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyetin ilanıyla aynı tarihe rastlamaktadır. Bu çekilme aşaması bir yıl kadar sürmüş ve 1906 tarihinde sona ermiştir. Adada her devletten sadece 250 asker kalmıştı¹⁵⁹. Büyük devletlerin askerlerinin çekilmesinin hemen ardından Hanya kalesine Yunan bayrağı asılmıştır. Bu olay sırasında Rum metropoliti de bulunmuştur. Bu olayın büyümesi üzerine büyük devletlerin askerleri bu sorun oluşturan bayrak direğini sökerek sorunu çözmüşlerdir¹⁶⁰. Bu dönemde Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi ve Avusturya'nın Bosna-Hersek'i topraklarını katmasından cesaret alan Girit icra komitesi, 6 Ekim 1908'de Yunanistan'a katıldıklarını bildiren bir bildiri yayınlayarak genel meclisi bu kararı uygulamak için toplantıya çağırmıştır¹⁶¹. Girit'in Yunanistan'a ilhakı girişimi İstanbul ve Anadolu'nun bir çok yerinde tepkiyle karşılanmış ve bu konu dönemin basınında da geniş yer almıştır¹⁶².

Bu dönemde ada kağıt üzerinde Osmanlı egemenliğinde olmasına rağmen adım adım Yunanistan'ın kucağını itilmekte idi.

C. GİRİT'İN YUNANİSTAN'A İLHAKI AŞAMASI

Osmanlı Devleti'nde meşrutiyetin ilanı aşamasında Girit genel meclisinin Yunanistan'a katıldığını ilan etmesi, Bâbıâli'de tedirginlik oluşturmuştur. Büyük devletler Girit'in Yunanistan'a ilhakına dair meclis-i umuminin almış olduğu karardan sefirlerinin haberdar olmadığını, bu devletlerin adada statükonun korunması konusunda mutabık olduklarına bildirmişlerdir¹⁶³. Adadaki Rumlar, büyük devletlerin askerlerinin geri çekilmesine ilhak için kaçırılmayacak fırsat olarak

¹⁵⁸ BOA, *İ. Girit*, no. 1405, 17 Şubat 1322-2 Mart 1907.

¹⁵⁹ Bayur, 1991: 329.

¹⁶⁰ Tükin, 1988, 802.

¹⁶¹ Danişment, 1972: 337.

¹⁶² *Tanin* (İstanbul), 28 Eylül 1324-9 Ekim 1908.

¹⁶³ BOA., *Y.A. Hus.* 416/92, 20 Safer 1319- 9 Haziran 1901.

bakıyorlardı. İcra komitesi, büyük devletlere adadaki Müslümanların can ve mal güvenliğinin sağlanacağı konusunda güvence vermişlerdi. Büyük devletler, bu güvence karşısında Bâbîâli'ye 13 Temmuz 1909'da bir nota vererek uluslar arası kuvvetlerin 26 Temmuzdan itibaren geri çekileceğini ancak Osmanlı sancağının ve devletlerin bandıralarının korunması için harp gemileri gönderileceğini, Girit'te Osmanlı padişahın hükümlerinin korunacağını, bu sorunu uygun bir biçimde çözeceklerini ve Girit Umumi meclisinin ilhak kararını asla kabul etmeyeceklerini bildirmişlerdir¹⁶⁴.

Büyük devletlerin askerlerinin çekilmesi tamamladıktan sonra Rumlar, barış ortamını bozarak Müslümanlara karşı katliamlara girişmişlerdir. Rumlar, Girit'in Yunanistan ile birleşme ümidi var oldukça adada asayiş ve huzurun koruna bileceğini, ancak bu ümidin yok olması halinde Müslümanların da can ve mal güvenliğinin kalmayacağını basın vasıtasıyla dünyaya duyurmaya çalışmışlardır. Bu dönemde Rumlar halkı tahrik edici ve Girit sorununun Yunan emellerine uygun biçimde çözümüne engel olarak gördükleri Müslümanların tamamen yok edilmesi için çeşitli beyannameler yayınlamaya adanın çeşitli yerlerinde halka dağıtmışlardır¹⁶⁵.

1911 yılında yüksek komiser olarak görev yapan Zaimis'in görev süresi sona erme aşamasında Giritli Rumlar adayı Yunan kralı adına ve Yunan parlamentosu adına yönetecek birisinin komiser olarak görevlendirilmesini istemekteydi. Bâbîâli'nin böyle bir şeyi kabul etmeyeceğini açıklaması üzerine büyük devletler, Zaimis'i tekrar atamışlardı. Ancak genel meclis, Zaimis'in komiserliğini tanımayarak adaya girmesini yasaklamıştır. Büyük devletler tarafından görevlendirilen Zaimis'in görevi meclis tarafından sona erdirilmiştir¹⁶⁶.

Rumlar, büyük devletlerin askerlerinin çekilmesinden hemen sonra Hanya kalesine Yunan bayrağını çekmeleri ile bayrak krizi ortaya çıkmıştı. Bu problem devletlerin bu bayrak direğini söktürülmesi ile ve bütün Yunan bayraklarının indirilmesi ile giderilmişti. Bundan sonraki dönemde büyük devletlerin adanın

¹⁶⁴ BOA., *Y.A. Hus.*, 447/51, 6 Safer 1321-5 Mayıs 1903.

¹⁶⁵ *İkdam* (İstanbul), 8 K. Sani 1324-21 Ocak 1909.

¹⁶⁶ Tahmiscizade Mehmet Macit, (1977): *Girit Hatıraları*, Yay. Haz. İ. Miroğlu-İ. Şahin, Tercüman Yay. İstanbul: s. 99-100.

içişlerine müdahale ettikleri Müslüman meclis üyelerinin yemin meselesi, kadıların Osmanlı Hükümeti tarafından tayini ve meclisin Rum millet vekillerinin Yunan parlâmentosuna katılmaları gibi problemler yaşanmıştır.

1. Adadaki Müslüman Meclis Üyelerinin Yemin Sorunu

1908 yılında Girit genel meclisinin, Yunanistan'a ilhak kararının hiçbir devlet tarafından tanınmamasına rağmen yerel yönetim, ada yönetiminin tüm kademelerinde bulunan idari ve adli memurların Yunan kralı adına yemin ederek göreve devam etmeleri şartını getirmişlerdi. Bu uygulama adadaki Müslümanların, Osmanlı Devleti'ne bağlılığını koparmayı hedeflemektedir. İlk aşamada bu uygulama az sayıda Müslüman memuru kapsamıştır. Bunlar da ya görevlerinden ayrılarak yada para cezasına çarptırılmaya katlanarak protesto etmişlerdir¹⁶⁷.

1910 yılında toplanan Girit genel meclisin de, Yunan kral ve kraliçenin resimleriyle donatılmış salonda tüm Rum milletvekilleri krala sadık kalacaklarına ve adanın birleşmesi için çalışacaklarına dair yemin ederek açmışlardır. Mecliste bulunan 16 Müslüman üye ise meclis başkanına bir bildiri sunarak protesto etmişlerdir¹⁶⁸. Müslüman üyelerin protestosuna rağmen bu uygulamanın devam edilmesi üzerine Bâbîâli büyük devletlere başvurmuştur. Bu başvuru üzerine büyük devletlerin Atina temsilcileri, Yunan kralından yemini tanımamasını istemişlerdir. Bu devletler Girit'teki konsolosları aracılığıyla Girit hükümetinin Müslüman üyeleri yemin etmeksizin meclise kabul etmelerini istemiştir. Ancak bu, hakimiyet haklarını korumaya çalışan Müslüman üyeler için yeterli değildi. Girit meclisi konsoloslara ilettikleri cevapta, adanın Yunan devlet teşkilatı dışında var olamayacağını bildirmişlerdir¹⁶⁹.

Yemin sorununun, adadaki gerginliği arttırması sebebi ile büyük devletler, Girit icra komitesine bir ultiatom vererek, Girit meclisi toplandığında Müslümanların kabul edilmediği, vazifelerini yapmaları engellendiği ve aylıkları verilmediği takdirde büyük devletlerin donanması adanın büyük limanlarına çıkarak

¹⁶⁷ *İkdam* (İstanbul), 13 T. Evvel 1324-25 Ekim 1908.

¹⁶⁸ Macit, 1977: 61.

¹⁶⁹ Tuken, 1988: 802.

gümrüklere el koyacaklarını belirtmişlerdir¹⁷⁰. Yunanistan, yemin konusunda ki ısrarların gerek Yunan Devleti açısından gerekse birleşme çabaları açısından zarar getireceği anlaşıldığından Girit meclis üyelerine konsolosların kararlarına boyun eğmelerine bildirmiştir. Müslüman üyelerin yeminsiz bir biçim de meclise katılmalarının kabul edilmesi ile bu problem de geçici olarak halledilmiştir.

2. Adadaki Kadıların Tayin Sorunu

Girit'te 23 Mart 1900 tarihinde ilan edilip yayınlanan "*Girit Ahali-yi İslamiye-i Hususiye*" de Hanya, Resmo ve Kandiye'de bulunan şer'i mahkemelerde görev yapmakta olan kadıların, bundan sonra Prens ve müsteşarın emriyle tayin olunacağı ve kadıların göreve başlamadan önce, prens ve müsteşarın huzurunda yemin ederek göreve başlayacakları kararı alınmıştır¹⁷¹. 1910 yılında vefat eden Kandiye Kadısı'nın yerine Müslüman cemaatince seçilen Mehmet Kazım Efendi'nin tayin edilmemesi kadıların tayini problemini ortaya çıkarmıştır¹⁷².

Bâbîâli, Kandiye, Hanya ve Resmo'ya Osmanlı Devleti'nin bir sembolü olan kadı tayini girişiminde bulunmuştur. Bâbîâli'nin bu girişimi Hıristiyanlar tarafından şiddetli bir şekilde protesto edilmiş ve gerek Yunun basınında gerekse Rumca yerel basında, Bâbîâli'ce adaya gönderilecek kadıların, Hıristiyanlar tarafından katledileceğini yazmışlardır. Gazetelerde çıkan bu ilanlar Müslüman halkı galeyana getirmiş, Hanya, Kandiye ve Resmo'da mitingler düzenlemişlerdir¹⁷³.

Kadıların, Osmanlı Hükümetince tayini Müslümanlar için hukuksal bir güvence olmasının yanında egemenliğinin korunmasının bu son sembolü Osmanlı Devleti açısından ayrı bir ehemmiyet arz etmektedirler. Bu konuda nasıl Girit Metropolitleri Rum Patrikhanesinden nasb ve tayin edilmekte ise ve bu nasıl bir zaruret ise Müslüman kadıların tayinin de Osmanlı Devleti tarafından yapılması gerektiğini savunmaktadırlar.

¹⁷⁰ Macit, 1977: 69.

¹⁷¹ Adıyeke, 1994: 279.

¹⁷² Macit, 1977: 74.

¹⁷³ Macit, 1977: 119.

Girit Müslümanlarının, Osmanlı yönetimine dinsel olduğu kadar hukuksal bağının da sembolü haline gelen kadıların tayini, büyük devletlerin müdahalesi ile Müslümanlarca seçilmesi ve Girit Hükümeti tarafından yemin ettirilmeksizin görevlendirilmesi kararlaştırılmıştır¹⁷⁴.

3. Girit Rum Milletvekillerinin Yunan Parlamentosuna Katılmaları

Girit genel meclisinin adanın Yunanistan ile birleşme kararını büyük devletlerin tanımaması üzerine bu girişim başarısızlık ile sonuçlanmıştı. 1910 yılında ki Yunanistan'daki seçimlere Liberal Parti, Girit'ten Venizelos ve beş arkadaşını genel seçimler için aday göstermiştir. Bu girişimi büyük devletlerin ve Osmanlı Devleti'nin büyük tepki göstermesine neden olmuştur. Büyük devletler, Venizelos'un bu teklifi kabul etmesi durumunda Girit'teki bütün görevlerini bırakması gerekeceğini bildirmişlerdir. Venizelos, büyük devletlerin bu bildirisine uyararak, meclis başkanlığından istifa etmiştir¹⁷⁵. 1910 yılının Eylül ayında Girit'e giden Venizelos, Yunan parlamentosuna girmeyi başarmış ve Yunanistan'ın yeni başbakanı olmuştur¹⁷⁶.

Venizelos'un Girit'ten giderek Yunanistan başbakanı olması, Girit Rumlarını harekete geçirmiştir. Ertesi yıl Yunanistan'a gönderilmek üzere 25 üye belirlenmiştir. Büyük devletler, bu sefer bunların Girit'e gitmelerine izin vermeyerek bu üyelerin adayı terk etmeleri halinde Girit'in ablukaya alınacağını bildirmişlerdir. Büyük devletlerin bu uyarıları karşısında Venizelos Hükümeti, Giritli üyeleri kabul etmeyeceklerini Bâbıâli'ye bildirmiştir¹⁷⁷.

Girit'ten Yunanistan'a gitmek için izin alamayan üyelerin yerine bu seferde Yunanistan'da bulunan Giritlilerden 30 kişi Yunan parlamentosuna katılmak için Girit yönetimince belirlenmiştir. Diğer taraftan da Yunan gemisine binmeyi başaran

¹⁷⁴ Adıyeke, 1994: 281.

¹⁷⁵ *İkdam* (İstanbul), 15 Ağustos 1326-28 Ağustos 1910.

¹⁷⁶ Michael L. Smith, (1978): *Anadolu Üzerindeki Göz*, Çev. Halim İnal, İstanbul: s. 18.

¹⁷⁷ Adıyeke, 1994: 282.

üyelerden bir kısmı Fransız savaş gemileri tarafından durdurularak Yunan parlâmentosunun tatil edilmesine kadar tutuklanmışlardır¹⁷⁸.

Rum millet vekillerinin, Yunan parlâmentosuna katılma problemi ikinci kez 1912 yılının Mart ayında yaşanmıştır. Yunan parlâmentosu için aday belirlenmeye başladığında Girit'te hareketli günler yaşanmaya başlanmıştır. Büyük devletler, bu kez daha sert davranarak Girit'i işgale karar vermiş olduklarını duyurmuşlardır. Buna rağmen Giritli Rumlar, kararlarından vaz geçmeyerek Yunanistan ile aynı gün yapılan seçimlerde 69 üye belirlemişlerdir. Bu üyelerden Yunanistan'a gitmek için yola çıkan bir kısmına İngiliz savaş gemilerince engel olunmuştur. Bu dönemde Balkanlarda gerginliğin artması, Yunanistan'ın Sırbistan ve Bulgaristan'ı arkasına alarak Osmanlı Devletine karşı Balkan ittifakını oluşturmuştur. Bundan yararlanmak isteyen Yunanistan, daha önce Bâbîâli'ye verdiği teminatlara uymaya bileceğini açıklamıştır¹⁷⁹.

Yunan parlâmentosunun toplanacağı son güne kadar Giritli üyelerin katılıp katılmayacağı belli değildi. Bâbîâli, Giritli üyelerin Parlâmentoya katılmalarının bir savaş nedeni sayılacağını belirtmiştir. Bu uyarıyı dikkate almayan Venizelos 10 Ekim 1912 tarihinde Giritli üyelerin Yunan parlâmentosuna katılacağını ve iki parlâmentonun birleştirildiğini açıklamıştır. 14 Ekim 1912 tarihinde de 40 Giritli üye törenlerle Yunan parlâmentosuna katılmışlardır¹⁸⁰. Bu durum Balkanlarda bir savaşın kıvılcımı olmuştur.

4. Londra Anlaşması ve Girit'in Yunanistan'a İlhakı

Yunanistan'ın öncülüğünde oluşturulan Balkan ittifakı, Balkan savaşlarında Osmanlı Devletine karşı galip gelmişlerdir. 1913 yılı başlarında Londra Konferansı toplanmıştır. Bu konferansta Girit meselesi de gündeme gelmiştir. Konferansın ilk günlerinde Türk tarafı Girit'ten ve adalardan feragat etmeme temayülünde idi. Çünkü

¹⁷⁸ Tuğın, 1988: 803.

¹⁷⁹ Danişmend, 1972: 382.

¹⁸⁰ Bilal Şimşir, (1989): *Ege Sorunu-Belgeler*, C. II, Ankara: Ekler.

Girit'in elden çıkmasının diğer Akdeniz adalarının da gözden çıkarılması anlamına geleceği şeklindek olarak yorumlanmaktadır¹⁸¹.

Konferansın ilerleyen aşamalarında Türk heyeti başkanı Reşit Paşa başka hiçbir Ege adasının istenmeyeceğinin garanti edilmesi halinde, Osmanlı Devleti'nin Girit üzerindeki bütün haklarını büyük devletlere devredebileceğini açıklamıştır¹⁸².

30 Mayıs 1913 tarihinde imzalanan Londra Anlaşması'nın 4. maddesi ile Osmanlı Devleti'nin Girit üzerindeki haklarını büyük devletlere feragat ettiğini açıklamış, böylece ada büyük devletlerin eline geçmiş oldu¹⁸³. Kısa bir süre sonra 14 Aralık 1913 tarihinde Yunan kralı adanın Yunanistan'a katıldığını duyurmuştur.

¹⁸¹ Mehmet Asaf, (1326): *Girit ne Oluyor*, İstanbul: s. 4-5.

¹⁸² Bayur, 1991: c. II/2, 213-218.

¹⁸³ Şimşir, 1989: XXII.

SONUÇ

Akdeniz’de stratejik bakımdan önemli bir yere sahip olan Girit Adası, Osmanlı Devleti tarafından yaklaşık yirmi beş yıllık mücadeleden sonra oldukça geç bir tarihte hakimiyet altına alınabilmiştir.

Türklerin hakimiyetinden sonra, adadaki yerli ahalinin can, namus ve malları emniyet altına alınmıştır. Böylece Girit, harap bir durumdan kurtularak asırlarca hasreti çekilen sulh ve sükuna kavuşmuştur. Türkler, yerli ahalinin cemaat işlerine dahi karışmayarak onları, dini merasimlerini yapmada ve ruhani müesseselerini idarede tamamen serbest bırakmışlardır. Dini bakımdan serbest olan Girit Rumları, okulları ile adet ve göreneklerinin tanzim ve idaresi hususunda da serbest kalmışlardır. Türkler, Girit’te Venedikliler gibi şiddet politikası gütmemiş ve sömürgeci bir zihniyetle hareket etmemişlerdir. Osmanlı Devleti, yürürlüğe koyduğu âdil vergi usulü ile daha önce yapılan zulümlere son vererek, ahalinin insani şartlar içinde yaşamasını sağlamıştır.

Girit’te yaşayan Hıristiyan Rumlara her türlü haklar tanınmış olmasına rağmen, onları tatmin etmek mümkün olmamıştır. Rus Çarı I. Petro zamanında başlayıp, gittikçe şiddetini arttıran Rus tahrikleri, Fransız ihtilali ile uyandırılan milliyetçilik akımı, Osmanlı Devleti’nin günden güne bozulan, zayıflayan idaresi ve Yunanistan’ın bağımsızlığını kazanması, Girit Rumlarını sürekli kıskırtmasından dolayı Osmanlı yönetimine karşı ayaklanmalar baş göstermiştir.

Türklerin mallarına el koymak, adadan onları göndermek ve adanın Yunanistan ile birleşmesini sağlamak maksadıyla Rumlar, ilk büyük isyanı 1866 yılında gerçekleştirmişlerdir. Bu olaylarda Girit Rumlarını Avrupa devletleri özellikle Fransa, Rusya ve Yunanistan yalnız bırakmamış, Rumlara yardım maksadıyla bu ülkelerden gönüllüler gelmişlerdir. Osmanlı Devleti, Avrupa Devletlerinin Girit’e müdahalesini önlemek ve baskılarını azaltmak için Girit’e Ali Paşa’yı göndermiş ve belirli tavizler vererek bu isyan olayını geçici olarak bastırılabilmiştir.

Osmanlı Devleti, adadaki isyan olaylarında olayın gerçek nedenini araştırmadan sadece Avrupa devletlerinin müdahalelerine, baskılarına engel olabilmek için adadaki Rum halkına belirli tavizler vermiş ve adanın yöneticilerini

değiştirme yolunu seçmiştir. Adada tavizlerin artması sonucu, Hıristiyan halk güçlenmiş ve bunların hakları artmıştır. Bunun yanında Müslüman halk her seferinde unutulmuş, bunların eğitimleri ve milli benliklerini korumaları için bir gayret gösterilmemiştir. Rumların tavizler elde etmesiyle birlikte bunların elinden bir çok hak alınarak yavaş yavaş ikinci planda kalmışlardır.

1878 yılındaki Halepa sözleşmesi ile Rumlara geniş imtiyazlar verilmiş, bunlar aldıkları imtiyazlarla bir anlamda muhtariyet idaresine kavuşmuşlardır. Avrupa devletlerinin ve Yunanistan'ın desteğini alan adadaki Rumlar, her isyan sonrası belirli tavizler elde edeceklerini ve bu tavizler sonucu Yunanistan ile birleşmelerinin biraz daha kolay olacağını bilerek hareket etmekte idiler.

Aldıkları tavizlerle bir türlü yetinemeyen Rumlar, 1896 yılında da Yunanistan ile birleşmek maksadıyla ayaklanmışlardır. Rumlar bu isyan olayı sırasında, adadan Müslüman halkı atma ve mallarına el koyma gayesi güttüklerinden dolayı bunları yıldırım maksadıyla öldürmüşler, bir çoğunu da yaralamışlardır. 1896 isyanları sırasında büyük devletlerin, bilhassa İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya'nın bu buhranın başından beri takındıkları tavır, adanın Yunanistan'a ilhakını sağlamak için ellerinden gelen bütün gayreti göstermeleriydi. Bunun için adanın valiliğine Yunan Prensi Georgeos'un tayin edilmesini sağlamışlardır. Adaya Hıristiyan bir valinin, hem de Yunanistan Prensinin tayin edilmesi adadaki Rumların ne kadar taviz elde ettiklerini göstermektedir.

1896 isyanı, bugün halk arasında 97 savaşları olarak bilinen 1897 Türk-Yunan savaşının çıkmasına neden olmuştur. Bu savaşın Girit'ten uzak bir yerde yapılmasına rağmen asıl nedeni Girit meselesidir. Bu savaş sonunda Türk orduları, Yunan ordularını bozguna uğratmış, Türklerin Atina'ya girmeleri an meselesi iken Yunanistan'ın her zaman hamisi olan ve Girit isyanlarında da her türlü desteklerini gösteren Avrupa devletleri imdadına yetişmiştir. Yunanistan böylece son anda bozguna uğramaktan kurtulmuştur. Savaş sonrası anlaşmalara bakıldığı zaman savaşta Osmanlı Devleti'nin galip gelmesine rağmen, anlaşmada mağlup olan taraf Osmanlı Devleti olmuştur.

Büyük devletler, adanın Yunanistan'a ilhak edilebilmesi için adadaki Osmanlı askerinin belirli oranda çekilmesini, özellikle önemli mevkilerden

kaldırılmasını, bunların yerine Avrupa Devletlerinin gönderecekleri askerler ile asayişin sağlanması gerektiğini ileri sürerek uygulamaya geçmişlerdir.

Osmanlı Devletinin ada konusunda tutarlı bir politika izleyememesi, Avrupa devletlerine karşı tavizkâr oluşu, buraya dirayetli yöneticileri gönderememesi gönderdiklerini de çok kısa zaman içinde geri çağırması sebebi ile ve adadaki Rumların, her isyan sonrasında aldıkları tavizleri iyi değerlendirmeleri sonucunda Girit merhale merhale Yunanistan 'a ilhak aşamasına gelmiştir. Alırken yirmi beş yıl mücadele ettiğimiz, uğruna bir çok kan akıtarak şehitler verdiğimiz Girit Adası, 1913 Londra Anlaşması ile elimizden sessiz bir şekilde çıkmıştır. Bu gün baktığımızda Kıbrıs'ta da Girit'tekine benzer oyunların oynandığı görülmektedir. Türk milleti olarak Kıbrıs konusunda uyanık olup, Girit'teki gibi oyunlara gelmememiz gerekmektedir.

KAYNAKÇA

A. ARŞİV KAYNAKLARI

1. BOA. B.E.O. Eyalat-i Mümtaze Girit Dokümanları Katalogu

A.MTZ. GR. İ., 2/45-1, 12 T. Evvel 1306- 24 Ekim 1890.

A.MTZ GR. I, Dosya No: 4, Belge No: 33/1, 25, R. Evvel 1302. 19 Kasım 1889.

A.MTZ., GR.İ., 4/8-1, 4 Şubat 1310- 16 Şubat 1895.

A.M.TZ. GR.I., 1/16, 5 Teşrin-i Sani 308,17 Kasım 1892.

A.MTZ. GR. İ., 4/25, 2 Mart 1310-14 Mayıs 1894.

A.MTZ. GR.I, 1/789-5, 25 Mayıs 1308 (28 Haziran 1892)

MTZ. GR.I. 2/50, 28 Eylül 308- 10 Ekim 1892.

2. BOA. İrade-i Mümtaze Girit Katalogu

İ. Müm. Girit, 1202, 25 Mart 1313- 6 Nisan 1897.

İ. Müm. Girit, no. 1241, 13 Eylül 1313-25 Eylül 1897.

İ. Müm. Girit, no. 1405, 17 Şubat 1322-2 Mart 1907.

İ. Müm. Giri, no. 1187, 2 Şubat 1312-14 Şubat 1897.

İ. Müm. Girit, 1205, 8 Nisan 1897.

İ. Müm. Girit, no. 1248, 20 T. Evvel 1313-1 Kasım 1897.

İ. Müm. Girit, no. 1266, 8 Şubat 1314-20 Şubat 1898.

İ. Müm. Girit, no. 1075, 3 K. Evvel 1311-15 Aralık 1895.

İ. Müm. Girit, No. 1083, 21 Şubat 1311-4 Mart 1896.

İ. Müm. Girit, no. 1089, 17 Nisan 1312-23 Haziran 1896.

İ. Müm. Girit, no. 1090, 30 Mart 1312-11Nisan 1896.

İ. Müm. Girit, no. 1108, 17 Haziran 1312-23 Haziran 1896.

İ. Müm. Girit, no. 1116, 23 Temmuz 1312-3 Ağustos 1896.

İ. Müm. Girit, no. 1136, 7 Eylül-1312-19 Eylül 1896.

İ. Müm. Girit, no. 1168, 21 K. Evvel 1312-2 Ocak 1897.

İ. Müm. Girit, no. 1182, 12 Şubat 1312- 24 Şubat 1897.

- İ. Müm. Girit*, no. 1199, 11 Mart 1313- 23 Mart 1897.
İ. Müm. Girit, no. 1204, 24 Mart 1313-5 Nisan 1897.
İ. Müm. Girit, no. 1214, 4 Safer 1315-5 Haziran 1897.
İ. Müm. Girit, no. 1222, 2 Haziran 1313-4 Temmuz 1897.
İ. Müm. Girit, no. 1236, 20 Temmuz 1313-1 Ağustos 1897.
İ. Müm. Girit, no. 1241, 13 Eylül 1313-25 Eylül 1897.
İ. Müm. Girit, no. 1248, 20 T. Evvel, 1313-1 Kasım 1897.
İ. Müm. Girit, no. 1286, 21 Haziran 1898.
İ. Müm. Girit, no. 1302, 29 Ağustos 1314-10 Eylül 1898.
İ. Müm. Girit, no. 1307, 26 Ağustos 1314-7 Eylül 1898.
İ. Müm. Girit, no. 1308, 13 Eylül 1314-25 Eylül 1898.
İ. Müm. Girit, no. 1355, 9 K. Evvel, 1314, 21 aralık 1898.
İ. Müm. Girit, no. 1370, 11 Mayıs 1317-24 Mayıs 1901.
İ. Müm. Girit, no. 1383, 16 Mart 1321-29 Mart 1905.
İ. Müm. Girit, no. 1385, 9 Haziran 1321-22 Haziran 1905.
İ. Müm. Girit, no. 1397, 11 Temmuz 1322-24 Temmuz 1906.
İ. Müm. Girit, no. 1400, 6-17 Eylül 1906 .
İ. Müm. Girit, no. 471, 5 Zilkade 1894-1 Mayıs 1894.
İ. Müm. Girit, no. 475, 28 Muharrem 1895-22 Temmuz 1895.
İ. Müm. Girit, no. 641, 23 Şaban 1303- 28 Mayıs 1885.
İ. Müm. Girit, no. 878, 21 Zilkade 1307-4 Temmuz 1889;
İ. Müm. Girit, no. 990, 1 R. Evvel 1308- 17 Eylül 1890.
İ. Müm. Girit, No: 1025, 19 Temmuz 310-31 Temmuz 1894.
İ. Müm. Girit, no. 1136, 12 Ağustos 1312-24 Ağustos 1896.
İ. Müm. Girit: 1197, 28 Şubat 13112-12 Mart 1897.
İ. Müm. Girit: 1205, 27 Mart 1313- 8 Nisan 1897.
İ. Müm. Girit; no. 1104, 16 Mayıs 1312.
İ. Müm. Girit., no. 1090, 30 Mart 1312- 11 Nisan 1896.

3. BOA. Mühimme Defterleri

M.D. no: 263, s.242, Hüküm No: 336, 1 R. Evvel 1307-26 Ekim 1889.

M.D., nr.4, s. 197, Hkm. 1593, 23 Safer 968-14 Kasım 1560.

4. BOA. Meclis-i Vükala Mazbataları

- M.V. Maz.*, 8/5, 20 Safer 303-28 Kasım 1885.
M.V. Zaptiye, 19/1, 9 Şevval 304- 1 Mayıs 1896.
M.V., no. 6/41, 28 Safer 1303-6 Aralık 1885.
M.V., no. 7/45, 18 R. Ahir 1303-24 Ocak 1890.
MV., 19/1, 9 Şevval 1304-1 Mayıs 1886.
MV., 19/62, 7 Şaban 1303-11 Mayıs 1885.

5. BOA. Yıldız Mütenevvi Maruzat Katalogu

- Y. Mtv.* No. 53/86, 20 Muharrem 1309-27 Ağustos 1891.
Y. Mtv., no. 88/35, 1 K. Evvel 1309-14 Aralık 1891.

6. BOA. Yıldız Arşivi Sadaret Husisi Maruzat Evrakı

- Y.A. Hus.*, 367/25, 19 Şubat 1897.
Y.A. Hus., 366/75, 1 Şubat 1312-13 Şubat 1897.
Y.A. Hus., 369/56, 5 Mart 1313- 17 Mart 1897.
Y.A. Hus., 380/105, 20 K. Sani 1898-2 Şubat 1898.
Y.A. Hus., 357/38, 22 Temmuz 1312- 3 Ağustos 1896
Y.A. Hus. 383/38, 2 Haziran 1898.
Y.A. Hus. 202/83-2, 7 Temmuz 1303, 20 Temmuz 1887.
Y.A. Hus. 228/41, 8 zilhicce 306- 6 Ağustos 1888;
Y.A. Hus. 230/40-1 15 Şubat 1897-28 Şubat 1897
Y.A. Hus. 235/74, 9 şevval 1307 (28 Mayıs 1895).
Y.A. Hus. 304/60, 27 muharrem 1312-31 Temmuz 1894.
Y.A. Hus. 348/73, 11 Mart 1312-24 Mart 1894.
Y.A. Hus. 366/94-5, 15 Şubat 1897; Tevfik vd., 1315. 102.
Y.A. Hus. 367/129, 2 Mart 1897.
Y.A. Hus. 384/92, 23 Safer 1313-24 Temmuz 1897.
Y.A. Hus. 416/92, 20 Safer 1319- 9 Haziran 1901.
Y.A. Hus. 345/96, 26 Haziran 1312- 8 Temmuz 1896.
Y.A. Hus. 353-66, 4 Haziran 1896.

- Y.A. Hus.* 353-66, 4 Haziran 1896.
- Y.A. Hus.* 354/68, 26 Haziran 1312- 8 Temmuz 1896.
- Y.A. Hus.*, 189/20, 27 Şubat 1301-10 Mart 1885.
- Y.A. Hus.*, 202/83-2, 7 Temmuz 1303-20 Temmuz 1887.
- Y.A. Hus.*, 212/40, 17 Receb 1305, 30 Mart 1887.
- Y.A. Hus.*, 225/56-1, 24 Ramazan 1306-24 Mayıs 1888.
- Y.A. Hus.*, 228/53, 11 Z. Hicce 1304-2 Eylül 1886.
- Y.A. Hus.*, 229/83-1, 7 Mart 1305-20 Mart 1889.
- Y.A. Hus.*, 230/40-1, 25 Mart 1305-7 Nisan 1889.
- Y.A. Hus.*, 236/81, 21 Zilkade 1307-20 Temmuz 1889.
- Y.A. Hus.*, 236/8-4, 7 Haziran 1306-20 Haziran 1890.
- Y.A. Hus.*, 245/35, 12 Şaban 308-20 Mart 1890.
- Y.A. Hus.*, 250/4, 8 Ağustos 1891.
- Y.A. Hus.*, 299/106, 9 Zilhicce 1311-14 Haziran 1893.
- Y.A. Hus.*, 299/71, 6 Zilhicce 1311-11 Haziran 1893.
- Y.A. Hus.*, 304/92, 29 Muharrem 1312-3 Ağustos 1894.
- Y.A. Hus.*, 308/133, 5 Eylül 1894.44
- Y.A. Hus.*, 316-46-1, 24 K.evvel 310-7 Ocak 1894.
- Y.A. Hus.*, 353/66, 10 Muharrem 1314-27 Haziran 1896.
- Y.A. Hus.*, 354/52, 26 Muharrem 1314-6 Temmuz 1896.
- Y.A. Hus.*, 357/63- 4 Ağustos 1312- 16 Ağustos 1896.
- Y.A. Hus.*, 366/101, 4 Şubat 1312-17 Şubat 1897.
- Y.A. Hus.*, 366/105, 5 Şubat 1312-17 Şubat 1897.
- Y.A. Hus.*, 366/14, 11 Ocak 1312-24 Ocak 1897.
- Y.A. Hus.*, 366/25-1, 6 Ramazan 1314- 9 Şubat 1896.
- Y.A. Hus.*, 366/3, 30 Şaban 1314-4 Şubat 1896.
- Y.A. Hus.*, 366/31, 6 Ramazan 1314-9 Şubat 1896.
- Y.A. Hus.*, 366/75, 1 Şubat 1312-13 Şubat 1897.
- Y.A. Hus.*, 366/82, 16 Ocak 1897;
- Y.A. Hus.*, 366/94, 2 Şubat 1312, 15 Şubat 1897.
- Y.A. Hus.*, 366/95, 2 Şubat 1312-15 Şubat 1897.
- Y.A. Hus.*, 367/12-2, 18 Şubat 1898.

- Y.A. Hus.*, 367/129, 2 Mart 1897.
Y.A. Hus., 367/140, 26 Şubat 1897.
Y.A. Hus., 367/17, 5 Şubat 1312-18 Şubat 1897
Y.A. Hus., 367/33, 19 Şubat 1897.
Y.A. Hus., 367/41-1, 9 Şubat 1312-22 Şubat 1896;
Y.A. Hus., 367/83, 12 Şubat 1312-25 Şubat 1897.
Y.A. Hus., 368/10, 6 Şevval 1314-11 Mart 1896.
Y.A. Hus., 380/73, 15 K. Evvel 1897-28 Aralık 1897.
Y.A. Hus., 383/102, 11 Nisan 1898.
Y.A. Hus., 383/116, 23 Mart 1897.
Y.A. Hus., 383/83, 13 Ekim 1897.
Y.A. Hus., 384/16, 4 Zilhicce 1315-26 Nisan 1898.
Y.A. Hus., 384/17, 28 Mart 1898.
Y.A. Hus., 384/30, 8 Z. Hicce 1314-29 Nisan 1898.
Y.A. Hus., 384/78, 22 Zilhicce 1315-14 Mayıs 1897.
Y.A. Hus., 386/101, 16 Safer 1316-6 Temmuz 1898.
Y.A. Hus., 386/81, 5 Temmuz 1898.
Y.A. Hus., 386/81, 5 Temmuz 1898.
Y.A. Hus., 417/36, 14 Haziran 1901.
Y.A. Hus., 421/91, 26 T. Evvel 1901-8 Kısım 1901.
Y.A. Hus., 430/44, 6 C. Evvel 1320-12 Ağustos 1902.
Y.A. Hus., 447/51, 6 Safer 1321-5 Mayıs 1903.
Y.A. Hus., 477/142, 20 Mayıs 1904.
Y.A. Hus., 90/70, 2 T. Sani 1315-8 Aralık 1897.
Y.A. Hus., 358/13, 16 R. Evvel 1314-25 Ağustos 1896.
Y.A. Hus., 462/109, 20 Ramazan 1321-11 Aralık 1903.
Y.A. Hus., 366/94, 15 Şubat 1897.
Y.A. Hus., 366/81, 2 Şubat 1312-14 Şubat 1897.
Y.A. Hus., 227/68-1, 8 Temmuz 1305-21 Temmuz 1889.
Y.A. Hus., 308/141, 21 Ağustos 1310-4 Eylül 1892.
Y.A. Hus., 336/79, 3 Eylül 1311-16 Eylül 1893;
Y.A. Hus., 342/83, 11 Recep 1313-28 Aralık 1895.

- Y.A.Hus.*, 355/85, 12 Temmuz 1312- 24 Temmuz 1896; BOA.
Y.A.Hus., 356/61, 21 Temmuz 1896.
Y.A.Hus., 357/122, 14 C. Evvel 1314-22 Ekim 1896.
Y.A.Hus., 357/92, 12 C. Evvel 1314-20 Şubat 1896.
Y.A.Hus., 358/16, 13 Ağustos 1312-25 Ağustos 1896.
Y.A.Hus., 362/99-2, 12 T. Sani 1312-25 Kasım 1894.
Y.A.Hus., 367/106, 25 Ramazan 1314-28 Şubat 1896.
Y.A.Hus., 367/136-1, 29 Ramazan 1314-2 Mart 1896.
Y.A.Hus., 368/84, 9 Şevval 1314-14 Mart 1896.
Y.A.Hus., 235/74, 9 Şevval 1307-28 Mayıs 1890.
Y.A.Hus., 336/87, 22 Z. Kade 1307-0 Temmuz 1889.
Y.A.Hus., 357/49, 2 Ağustos 1312-14 Ağustos 1896.
Y.A.Hus., 367/83-2, 12 Şubat 1312-26 Şubat 1896.

7. BOA. Yıldız Arşivi Sadaret Resmi Maruzat Evrakı Katalogu

- Y.A. Res.* 86/7, 4 Zilkade 1314-7 Nisan 1896.
Y.A. Res. 87/67, 13 Safer 1315, 15 Temmuz 1897; BOA.
Y.A. Res., 101/29, 11 Safer 1317-21 Haziran 1899.
Y.A. Res., 48/37, 20 Şevval 1306-20 Haziran 1888.
Y.A. Res., 78/8, 3 Ramazan 1313-18 Şubat 1895.
Y.A. Res., 79/49, 5 Z. Hicce 1313-19 Mayıs 1895.
Y.A. Res., 84/77, 28 Şaban 1314-29 Ocak 1896;
Y.A. Res., 85/13, 13 Ramazan 1314-15 Şubat 1896.
Y.A. Res., 94/70, 26 Ağustos 1315-29 Nisan 1898.
Y.A. Res., 94/85, 5 Eylül 1314-17 Eylül 1898.
Y.A. Res., 95/42, 22 C. Evvel 1316-8 ekim 1898.
Y.A. Res., 96/7, 11 T.Sani 1314-23 Ekim 1898.
Y.A. Res., 32/30, 18 C. Ahir 1303-25 Mart 1885.
Y.A. Res. 90/700, 26 T. Sani 1313-8 Aralık 1897.

8. BOA. Yıldız Esas Evrakı Katalogu

Y.E.E., 114/228, , 9 Mart 1313- 21 Mart 1897.

Y.E.E., 114/425, 6 Haziran 1317-19 Haziran 1901.

Y.E.E., 114/228, 9 Mart 1313- 21 Mart 1897.

Y.E.E., 114/2579, 6 Şubat 1898.

Y.E.E., 16/106-161, 19 Ekim 1898.

9. BOA. Harice-i Seyasi Evrakı Katalogu

HR. SYS., 50/1, no. 46, 27 Ağustos 1314-8 Eylül 1898.

HR.SYS.135/7, 14 T. Evvel 1331-7 Kasım 1915.

B. KİTAPLAR, MAKALELER VE DİĞER KAYNAKLAR

A. Cevdet Paşa, (1309): *Tarih-i Cevdet*, C. XII, İstanbul.

ADIYEKE, N., (1993): "Girit'in Mehmet Ali Paşa Yönetimindeki Durumuna Dair Bir Rapor", *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, C. XV., S. 19, Ankara.

-----, (1994): *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı 1896-1908*, (Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi) İzmir.

ALP, İ., (1998): "Balkan Yarımadasındaki Gelişmeler", *Askeri Tarih Bülteni*, S.44.

Anabirittanica, (1989): "Girit" Maddesi, C. IX, İstanbul.

ARIKAN, Z., (1987): "1821 Yunan İsyanının Başlangıcı", *Askeri Tarih Bülteni*, S., 12.

ARMAOĞLU, F., (1975): *Siyasi Tarih (1789-1860)*, Ankara.

ASAF, M., (1326): *Girid ne Oluyor*, İstanbul.

ATAN, A., (1986): "Yunan Stratejisindeki Yeni Hedefler", *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, Sayı 22.

ATAOĞLU, Ü., (1973): *1866-68 Girit İsyanları ve Ali Paşa'nın Girit'e Gitmesi*, (İstanbul Üniv. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.

BANOĞLU, N. A., (1991): *Tarihte Girit ve Osmanlılar Dönemi*, Kastaş Yay., İstanbul.

BARKAN, Ö. L., (1943): *XV. Ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları-Kamunlar*, İstanbul.

BAYUR, Y. H., (1991): *Türk İnkılâp Tarihi*, C. 1/1, Ankara.

- BİRİNCİ, İ., (1968): "Girit İsyanı", *Hayat Tarih Mecmuası*, S. 9.
- BOSTAN, İ., (1987): "Girit'e dair bir Layiha", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 2.
- BOURNE, K., (1963): "İngiltere ve Girit İsyanı (1866-1869)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, (Çev. Yulluğ Tekin Kurat), C. I.
- BOZKURT, G., (1989): *Gayri Müslim Osmanlı Vatandaşların Hukuki Durumu (1839-1914)*, T.T.K. Yay., Ankara.
- CEVAD, A., (1314): *Memalik-i Osmaniye'nin Tarihi ve Coğrafya Lugatı*, C. III, İstanbul.
- ÇADIRCI, M., (1985): "Osmanlı İmparatorluğunda Eyalet ve Sancaklarda Meclislerin Oluşması", *Yusuf Hikmet Bayur'a Armağan*, T.T.K. Yay. Ankara.
- ÇETİN, A.-YILDIZ, R., (1976): *Sultan II. Abdulhamit Han, Devlet ve Memleket Görüşlerim*, İstanbul.
- Danişmend, İ. H., (1972): *İzahlı Osmanlı Kronolojisi*, C. IV, İstanbul.
- DANIŞMAN, Z., (1966): *Osmanlı imparatorluğu Tarihi*, C. XII, İstanbul.
- DEVELİOĞLU, F., *Osmanlıca Sözlük*, Ankara.
- Dikkat Gazetesi*, (27 Temmuz 1301- 8 Ağustos 1885): Hanya.
- DONTES, D. N., (1970): "Girit Meselesi Üzerine Bir Yunan Eseri", *Türk Tarih Dergisi*, (Çev. Bilal N. Şimşir), Sayı. 39.
- DUMAN, C., (1967): "Türklerle Girit Savaşı", *Hayat Tarih Mecmuası*, C. 2, S.11.
- Düstur*, (1299): 1 Tertip, C. I-IV, İstanbul.
- EMİR, A. H., (1931): *1866-1869 Girit İhtilali*, İstanbul.
- EMRE, A., C. (1960): *İki Neslin Tarihi*, İstanbul.
- ERİM, N., (1953): *Devletler Arası Hukuk ve Siyasi Tarih Metodu*, C.1, Ankara.
- ERYILMAZ, B., (1996): *Osmanlı Devletinde Gayri Müslim Tebaanın Yönetimi*, İstanbul.
- ESMER, A. Ş., (1944): *Siyasi Tarih*, İstanbul.
- Evliya Çelebi, (1983): *Seyahatnâme (Akdeniz Adaları ve Girit'in Fethi)*, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, Ankara.
- GENCER, A. İ., (1993): "Tanzimat Fermanından 1876'ya kadar Osmanlı İmp.", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. XI, İstanbul.
- Girit Gazetesi*, (11 Mayıs 1309-28 Mayıs 1893): Hanya.
- Girit Gazetesi*, (27 Şubat 1311- 10 Mart 1896): Hanya.

- Girit Gazetesi*, (8 T. Evvel, 1312- 20 Ekim 1896): Hanya.
- Girit (Tarihçesi ve Manzaralar)*, (Tarihsiz): Matbacılık Osm. A. Ş., İstanbul.
- Girit ihtilali*, (1314): İstanbul.
- Girit Meselesi Nasıl Hal edilmeli*, (1326): İstanbul.
- Girit Tarihi*, (Tarihsiz): Selimiye kütüphanesi Yazma Eser, Tas. No. 449.
- Girit'in (Mazisi-Hali-İstikbali)*, (1328): C. 1, Matba-i Ebuzziya, İstanbul.
- GÜLSOY, E., (1997): *Girit'in Fethi ve Adada Osmanlı İdaresinin Tesisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- GÜREL, Ş. S., (1993): *Tarihsel Boyut İçerisinde Türk-Yunan İlişkileri(1821-1913)*, Ankara.
- GÜRÜN, K., (1985): *Ermeni Dosyası*, Ankara.
- Hakikat Gazetesi*, (10 Haziran 1301- 2 Haziran 1895): Hanya.
- Hakikat Gazetesi*, (26 T. Evvel 1311 – 7 Kasım 1895): Hanya.
- Hakikat Gazetesi*, (5 Ağustos 1311-17 Ağustos 1895): Hanya.
- Hakikat Gazetesi*, (15 K. Evvel 1312-27 Aralık 1896): Hanya.
- Hakikat Gazetesi*, (16 Eylül 1311- 28 Eylül 1895): Hanya.
- HANYEVİ, H. K., (1288): *Girit Tarihi*, C. I, İstanbul.
- HATİPOĞLU, M. (1988): *Yunan Gelişmeleri Işığında Türk-Yunan İlişkilerininin 101. Yılı*, Ankara.
- HAYRETTİN, M., (1980): *Girit'in Talihi ve Kıbrıs*, (Yay Haz. B. K. Çağlar), İstanbul.
- HOCAOĞLU, M. 1985: *Belgelerle Yunan Barbarlığı*, İstanbul.
- IŞIN, M., (1945): *Tarihte Girit ve Türkler*, Askeri Deniz Matbaası, İstanbul.
- İkdam Gazetesi*, (13 T. Evvel 1324-25 Ekim 1908): İstanbul.
- İkdam Gazetesi*, (15 Ağustos 1326-28 Ağustos 1910): İstanbul.
- İkda Gazetesi*, (8 K. Sani 1324-21 Ocak 1909): İstanbul.
- İNAF, *Girit-Kıbrıs Dosyası*, (1997).
- KARA, İ. , (1997): "Hanya Mevlevihânesi: Şeyh ailesi-Müşmilatı-Vakfiyesi", *İslam Araştırmaları Dergisi*, S. 1.
- KARACA, A., (1993): *Anadolu Islahatı ve A. Şakir Paşa*, İstanbul.
- KARAL, E. Ziya, (1988): *Osmanlı Tarihi*, C. VII, Ankara.
- , (1988): *Osmanlı Tarihi*, C. VIII, Ankara.

- KOÇU, R. E., (1934): *Osmanlı Muhaedeleleri ve Kapitülasyonlar*, İstanbul.
- KODAMAN, B., (1988): *Abdulhamit Devri Eğitim Sistemi*, Ankara.
- , (1993): *1897 Türk-Yunan Savaşı*, Ankara.
- , 1993: "1876-1920 arası Osmanlı Siyasi Tarihi", *Büyük İslam Tarihi*, Çağ Yayınları, C. XII, İstanbul.
- KÖPRÜLÜ, O. F., (1980): "Usta Zade Yusuf Bey'in Meçhul Kalmış Bir Makalesi Bektaşiliğin Girit'e İntişarı", *Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 8-9.
- KUTAY, C., (1960): 1868 Girit Üzerinde Rus Yunan Hazırlığı", *Tarih Komuşuyor*, C. 5, S. 37.
- KÜÇÜK, C., (1993): *Patrikhanenin Dünü ve Bugünü*, İstanbul.
- KÜTÜKOĞLU, M., (1986): "Yunan İsyanı Sırasında Anadolu ve Adalar Rumlarının Tutumları ve Sonuçları", *III. Askeri Tarih Semineri*, Ankara.
- LEVİS, B., (1993): *Modern Türkiye 'nin Doğuşu*, Ankara.
- M. Celalettin Paşa, (1983): *Murat-ı Hakikat*, (Yay. Haz. İsmet Miroğlu), C.I., İstanbul.
- ,(tarihsiz): *Girit İhtilal Tarihi*, Üniversite Kütüphanesi Türkçe Yazma, No. 4151.
- MÂCİT, M., (1977): *Girit Hatıraları*,(Yay.Haz. İ. Miroğlu, İ. Şahin), İstanbul.
- MANSEL, A. M., (1984): *Ege ve Yunan Tarihi*; Ankara.
- MARDİN, Ş., (1983): *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İstanbul.
- MARİTANOS, (1937): "İkinci Bin Yılında Girit Adası ve Girit Anadolu Dünyası", *II. Türk Tarih Kongresi*, Ankara.
- MİSMER, Ş., (1327): *Hatırat-ı Alem-i İslam*, (Terc. Mehmet Rauf), Matbaat-ı Vilayet, İstanbul.
- ORTAYLI, İ., (1985): *Tanzimattan Cumhuriyet'e Yerel Yönetim Geleneği*, İstanbul.
- , (1986): "Tanzimat Döneminde Yunanistan ve Osmanlı İmparatorluğu", *III. Askeri Tarih Seminerleri*, S. 163.
- Osman Nuri,(1327): *Abdulhamit-i Sani ve Devri Saltanatı*, C.III, İstanbul.
- ÖZORAN, B. R., (1968): "Girit'teki Oyun ve Kıbrıs", *Türk Kadını*, C. 3, Sayı 22.
- ÖZTUNA, Y., (1967): *Türkiye Tarihi*, C.12, İstanbul.
- RIFAT, A. , (1300): "Girit", *Lugat-ı Tarihiye*, C. VI, İstanbul.
- Sabah Gazetesi*, (31 Mart 1312- 12 Nisan 1896): İstanbul.

- SALIŞIK, S. , (1968): *Türk Yunan İlişkileri Tarihi ve Etnik-i Eterya* , İstanbul.
Salname-i Vilayet-i Girit, (1292-1875).
Salname-i Vilayet-i Girit, (H. 1311 M. 1892).
Salname-i Vilayet-i Girit, 1310 (1893).
- SAMİ, Ş. , (1314): *Kamusul Alam*, C. V, İstanbul.
- SELAHİ, M., (1967): *Girit Meselesi*, (Yay. Haz. Münir Aktepe), İstanbul.
- SENKOVIÇ, G., (1972): “*Girit İsyanı ve Rusya 1866-1869*”, (Çev. Tülay Duran), *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, C. 9, S. 52.
- Silahdar Tarihi*, (1928): Yay. Haz. Ahmet Refik, C. I, İstanbul.
- SİVRİDAĞ, A. , (1990): *Girit İhtilal Tarihi*, (İstanbul Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi), İstanbul.
- SMİTH, M. L., (1978): *Anadolu Üzerindeki Göz*, Çev. Halim İnal, İstanbul.
- SUN, S., (1965): *1897 Osmanlı Yunan Harbi*, (Gen. Kur. Baş. Harp Dairesi Yay.), Ankara.
- SÜRGEVİL, S., (1986): “1897 Osmanlı Yunan savaşı ve İzmir”, *III. Askeri Tarih Semineri*, Ankara.
- ŞAHİN, M. S., (1996): *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*, İstanbul.
- ŞİMŞİR, B., (1989): *Ege Sorunu, (1912-1913)*, C.I-II, Ankara.
- Tanin Gazetesi*, (28 Eylül 1324-9 Ekim 1908): İstanbul.
- Tercüman-ı Hakikat Gazetesi*, (3 Temmuz 1313-15 Temmuz 1897): İstanbul.
- TEVFİK, S.-ZÜHDÜ, A., (1315): *Devlet-i Aliyye-yi Osmaniye ve Yunan Muharebesi*, İstanbul.
- TUKİN, C., (1945): “Osmanlı İmparatorluğunda Girit İsyanları”, *Belleten*, C. IX, Sayı. 34.
- , (1988) “Girit” Maddesi , *İ.A.*, C.IV, İstanbul.
- , (1996): “Girit” Maddesi, *D.İ.A.*, C. XIV., İstanbul.
- Türk Yunan ilişkileri ve Megali idea*, (1975):Genel Kurmay A.S.E. Başkanlığı Yayn. Ankara.
- TÜRKGELDİ, A. F., (1987): *Mesâil-i Mühimme-i Siyâsiyye*, (Yay. Haz. Bekir Sıtkı Baykal), C. III, Ankara.
- , (1987): *Mesail-i Mühimme-i Siyasiyye*, (Haz. B. Sıtkı Baykal),C.II,Ankara.

- TÜRSAN, N., (1987): “*Yunan Sorunu*”, Ankara.
- UÇAROL, R., (1995): *Siyasi Tarih*, İstanbul.
- UZUNÇARŞILI, İ. H., (1947):” Namık Kemal’in Abdulhamit’e Takdim Ettiği Arizalarla Ebuziya Tevfik Bey’e Yolladığı Mektuplar”, *Bellekten*, C.XI, Sayı 42.
- ÜLMAN, A. H., (1966): *1860-1861 Suriye Buhranı-Osmanlı Diplomasısından örnek bir olay*, Ankara.
- ÜNAL, T., (1978): *Türk Siyasi Tarihi*, Ankara: s. 173.
- Vecihi, (1315): *Muzaffer tarih-i Harp*, İstanbul.
- Vicdan Gazetesi*, (8T. Evvel 1299- 20 Ekim 1883): Hanya.
- YENER, E., (1986): “XIX. Yüzyılın Son çeyreğinde Girit Olayları”, *III. Askeri Tarih Semineri*, Ankara: s. 288.
- YORGO, (1948): *Osmanlı Tarihi*, (Terc. B Sıtkı Baykal), C. 5, Ankara.
- YORULMAZ, A., (1997): *Savaşın Çocukları*, İstanbul.
- Ziya Paşa, (1973): *Zafername*, (Yay. Haz. Fikret Şahinoğlu), İstanbul.
- Ziya-Rahmi, (1933): *Girit Seferi*, Askeri Matbaa, İstanbul.

İNDEKS

A

Abdülaziz · 29, 39, 40, 46
 Abdülmecid · 31
 Ahmet Râtip Paşayı · 81
 Akdeniz · 2
 Albay Korineos · 13
 Aleksandr · 4, 6, 79, 81, 90, 91, 92, 96, 118, 151
 Aleksandr İpsilanti · 4
 Ali Paşa · 6, 8, 12, 18, 20, 23, 40, 41, 42, 44, 45,
 46, 47, 49, 56, 61
 Almanyaya · 94, 116, 120, 121, 122, 130, 131, 133,
 139, 146, 152
 Amerika · 93
 Apokorono · 11, 57
 Arkadi · 13, 38, 39, 50
 Arnavutlar · 1
 Atina · 13, 19, 20, 50, 52, 73, 85, 87, 89, 91, 92, 93,
 113, 116, 131, 132, 155
 Avrupa · 2, 4, 6, 7, 8, 13, 14, 16, 19, 20, 21, 22, 23,
 25, 26, 29, 30, 32, 34, 35, 36, 37, 40, 41, 44, 46,
 47, 48, 49, 52, 53, 54, 65, 71, 75, 78, 79, 81, 84,
 91, 95, 96, 97, 98, 99, 104, 116, 119, 121, 122,
 128, 129, 134, 137, 139, 140, 143, 144, 149
 Avusturyaya · 14, 23, 25, 36, 53, 77, 94, 112, 116,
 117, 120, 121, 122, 139, 146, 152, 153
 Ayestefanos Antlaşması · 78
 Ayvalık · 22

B

Bâbüdü · 7, 8, 11, 14, 15, 16, 17, 18, 21, 23, 25, 26,
 30, 31, 32, 34, 35, 36, 37, 40, 44, 45, 46, 47, 48,
 52, 53, 54, 60, 72, 79, 80, 81, 82, 86, 87, 90, 92,
 94, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 109, 110, 113,
 115, 124, 125, 126, 127, 128, 131, 132, 135,
 137, 138, 139, 140, 141, 143, 144, 145, 147,
 152, 153, 154, 155, 156, 158
 Birinci Othon · 13
 Bizans · 1, 3, 4, 5
 Boğdan · 6, 7, 8, 35
 Bosna-Hersek · 23, 153
 Buğdan · 2, 7, 15, 23, 54
 Bulgar · 3
 Bulgarlar · 1
 Bilkreş · 4, 5

C

Charles Mismar · 42, 78, 104
 Corci Paşa · 94

A

Çanakkale · 9
 Çar · 4, 6, 7, 27, 117

D

Daily News · 84
 Deli Petro · 27
 Dhimitros İpsilantis · 7
 Doğu Akdeniz · 8, 52, 54, 79, 95

E

Edirne · 9, 10, 22, 23
 Edirne antlaşması · 9
 Eflak · 2, 6, 7, 8, 15, 23, 35, 54
 Ege Denizi · 24, 37
 Enosis · 13, 24, 50
 Epitropi · 88, 89, 91, 97, 98, 102, 104, 126, 127
 Epitropiya · 16
 Esfakya · 33
 Ethem Paşa · 24, 132
 Etniki Eterya · 103

F

Fatih Sultan Mehmet · 3
 Fatyoti Efendi · 52
 Ferik Rauf Paşa · 41
 Filik-i Eterya · 4, 5, 6, 7, 10, 13
 Fotyadi Paşa · 81
 Frank · 76
 Fransa · 9, 14, 27, 28, 29, 34, 35, 39, 40, 48, 53,
 77, 81, 94, 101, 113, 116, 120, 121, 122, 124,
 138, 140, 145, 146, 152
 Fransız · 4, 6, 9, 13, 29, 46, 52, 54, 75, 76, 82, 113,
 116, 158
 Fransız ihtilalinin · 4, 6, 13
 Fuat Paşa · 29, 35, 40, 41

G

Gamsız Hasan Bey · 38
 Gazi Ahmet Muhtar Paşayı · 79
 General Admiral · 28
 General ignatief · 27

Girit · 5, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20,
21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33,
34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46,
47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 56, 57, 58, 59, 60,
61, 62, 63, 64, 65, 66, 68, 71, 72, 74, 75, 76, 77,
78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90,
91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102,
103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111,
112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120,
121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129,
130, 131, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139,
140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148,
149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157,
158, 159

Girit adası · 28, 82

Girit Hıristiyanları · 14

Girit Rumları · 16, 79, 81, 103

Girit Valisi · 14

Girit Vilayet Nizamnamesi · 42

Giritli Rumları · 13, 128

Giritliler · 11, 12, 31, 98

H

Hacı Mihail · 19, 21, 85, 107

Halepa · 58, 59, 60, 62, 63, 64, 75, 78, 79, 80, 84,
85, 86, 88, 90, 91, 94, 95, 97, 98, 99, 100, 101,
102, 115

Haliç Tersanesi · 39

Hanya · 11, 21, 31, 38, 49, 56, 57, 58, 61, 62, 63,
64, 65, 67-68, 69, 71, 72, 74, 75, 76, 79, 80, 88,
92, 98, 102, 104, 109, 111, 113, 114, 115, 122,
145, 153, 154, 156

Hanya kadısı · 72

Hanya Mevlevihânesi · 71

Hıristiyan · 4, 8, 12, 17, 18, 20, 25, 34, 35, 42, 43,
45, 49, 54, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66,
67, 68, 71, 73, 74, 79, 80, 82, 85, 86, 90, 91, 92,
94, 96, 98, 99, 100, 102, 107, 111, 118, 134,
137, 138, 139, 140, 142, 144, 146, 148

Horasanî-zade Ali Dede · 71

I

I. Yorgi · 13

II. Abdülhamit · 80, 83, 96

II. Aleksandr · 27

II. Mahmut · 7

III. Napolyon · 14, 28, 29, 39, 53

İslahat Fermanı · 12

İbrahim Paşa · 8, 24

İğnâtyef · 28

İhtilal Komitesi · 92, 128

İngiliz · 9, 13, 27, 30, 38, 75, 78, 81, 94, 116, 131,
141, 158

İngiltere · 8, 9, 20, 24, 25, 26, 29, 34, 36, 53, 78,
80, 82, 85, 89, 91, 96, 104, 116, 120, 121, 122,
131, 136, 138, 140, 142, 146, 150, 151, 152

İpsilantis · 6, 7

İsfakiye Sancağı · 68

İsfakyalılar · 11

İsmail Paşa · 15, 17, 30, 31

İstanbul · 2, 3, 4, 5, 8, 11, 12, 13, 15, 16, 22, 27, 28,
32, 34, 35, 37, 39, 44, 45, 46, 47, 49, 50, 51, 56,
59, 61, 66, 67, 71, 72, 73, 75, 76, 77, 78, 79, 80,
82, 83, 84, 86, 89, 90, 93, 96, 97, 99, 100, 104,
105, 109, 113, 114, 118, 119, 123, 131, 133,
136, 137, 138, 145, 150, 153, 154, 155, 157, 159

İstanbul Patrikhanesi · 72

İtalya · 14, 23, 36, 40, 53, 77, 94, 118, 120, 121,
122, 146, 150, 152

İzmir · 5, 22, 56, 77, 113, 129, 145

K

Kâbulî Pâşâ · 41

Kandiye · 42, 49, 56, 57, 58, 61, 62, 63, 64, 65, 68,
69, 71, 72, 76, 105, 111, 112, 115, 122, 141,
142, 143, 144, 156

Karadağ · 15, 29, 36, 54

Karadeniz · 1, 4, 5, 10, 27

Karadodori Efendi · 41

Keçiboyunuzu · 77

Kisamo Kazası · 67

Konstantin İpsilanti · 4

Korfo · 4, 38

Kostaki Adosidi Paşa · 81

Kostaki Antopulo Paşa · 81

Kostaki Efendi · 41

Kostaki Paşa · 87

Küçük Kaynarca · 4, 9

L

Laşid Sancağı · 68

Londra · 8, 10, 18, 32, 77, 159

Lord Stanley · 24

M

M. Ali Paşa · 8, 9, 11, 56, 58, 61, 62

M. Naili Paşa · 31, 32, 33, 34, 36, 56

Mahmut Celalettin Paşa · 16, 81, 91

Mahmut Efendi · 41

Makedonya · 24, 96, 99, 117, 130, 131, 151

Malta · 38

Megali idea · 5, 9, 10, 20, 131, 134

Mısır · 8, 9, 11, 23, 28, 30, 31, 58, 77, 122

Mora · 1, 5, 7, 8, 9, 11

Mustafa Naili Paşa · 31, 58

Mustüman · 12, 14, 17, 19, 34, 42, 43, 46, 49, 57,
58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 71,
73, 74, 75, 78, 79, 80, 82, 89, 90, 91, 96, 99,
100, 101, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110,
111, 113, 117, 122, 126, 135, 139, 140, 142,
143, 144, 146, 148, 150, 155, 156, 157

N

Navarin · 9, 36
Nikola Nikolayeviç · 40

O

Odesa · 4
Ortodoks mezhebi · 103
Osmanlı · 1, 2, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 17, 18, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 29, 30, 32, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 44, 45, 47, 50, 51, 52, 53, 54, 56, 57, 58, 59, 61, 65, 66, 71, 73, 75, 77, 78, 79, 81, 83, 85, 86, 88, 91, 92, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 102, 103, 104, 110, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 152, 153, 155, 156, 157, 158, 159
Osmanlı Devleti · 8, 9, 24, 25, 26, 30, 53, 54, 56, 65, 73, 78, 95, 119, 121, 126, 129, 130, 133, 135, 136, 137, 140, 142, 143, 144, 146, 147, 149, 150, 157

Ö

Ömer Lütfü Paşa · 36
Ömer Paşa · 15, 36, 37, 40, 41, 47

P

Panislavizm · 27
Paris Antlaşması · 38, 53
Patras · 7
Patrik · 3
Petersburg · 8, 9, 18, 28, 32, 83
Peykizafar · 22
Pire · 22, 116
Prens Georges · 115, 146, 147, 148, 149, 150
Prens Georges · 125, 145
Prut · 6

R

Resmo · 33, 49, 56, 57, 61, 62, 63, 67, 68, 69, 71, 72, 76, 110, 112, 115, 122, 156
Reşit Paşa · 159
Romanya · 28
Romen · 3
Rum · 1, 2, 3, 6, 10, 13, 15, 40, 63, 65, 66, 68, 69, 71, 72, 73, 76, 81, 82, 87, 88, 89, 90, 92, 95, 96, 99, 101, 102, 104, 105, 107, 113, 114, 119, 121, 122, 131, 136, 139, 149, 153, 155, 157, 158
Rum Patrikhanesi · 3, 72

Rumlar · 1, 2, 3, 4, 6, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 27, 40, 54, 72, 75, 82, 86, 90, 93, 97, 102, 103, 104, 112, 116, 118, 126, 146, 152, 153, 154, 158
Rus · 2
Rusya · 3, 4, 5, 6, 8, 9, 11, 14, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 34, 36, 40, 46, 48, 49, 53, 77, 78, 85, 109, 116, 117, 119, 121, 122, 124, 130, 131, 133, 140, 145, 147, 150, 151

S

Sakız · 5, 46
Salname · 63, 66, 72, 74
Salne Kazası · 67
Sava Efendi · 41
Sava Paşa · 81
Selanik · 5, 22, 24, 37, 77, 131
Sırbistan · 3, 15, 29, 117, 158
Sırp · 3
Sırplar · 1
Sıfakya · 15, 21
Sisam · 11, 12, 16, 23, 34, 35, 46, 87, 94, 135
Stanley · 25, 26
Suda · 24, 37, 81
Sünni · 71

S

Şakir Paşa · 83, 84
Şakir Paşa · 83
Şarl Mismar · 49
Şıra · 38, 51

T

Tadilat Layihası · 100
Temattu · 65
Tesalya · 24
Ticaret Mahkemesi · 64
Times · 25
Tiryeste · 5
Turhan Paşa · 87, 90, 91, 92, 93, 135, 137, 138

V

V. Gregorius · 7
Venedik · 56, 71
Vilayet Genel Meclisi · 73
Vilayet Maarif Meclisi · 73

Y

Yanya · 5, 132
Yaş · 5, 6, 7
Yedi Ada · 13

Yunan · 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14,
16, 19, 20, 21, 24, 27, 29, 30, 32, 38, 41, 47, 48,
50, 51, 52, 53, 54, 65, 66, 80, 85, 87, 88, 89, 90,
93, 96, 97, 98, 102, 103, 105, 112, 113, 114,
115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123,
124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132,
133, 134, 135, 136, 147, 148, 150, 151, 152,
153, 154, 155, 156, 157, 158, 159

Yunan Kralı · 13, 119, 121

Yunanistan · 1, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14,
18, 19, 20, 21, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 32,
33, 35, 36, 38, 39, 40, 41, 44, 45, 46, 47, 48, 49,
50, 51, 52, 53, 54, 65, 68, 77, 79, 80, 81, 82, 85,
89, 91, 93, 95, 96, 98, 100, 101, 103, 104, 112,
113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121,
122, 123, 124, 125, 127, 128, 129, 130, 131,
132, 133, 134, 135, 136, 137, 139, 146, 147,
148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156,
157, 158, 159

Z

Zafni · 105

Zaimis · 54, 151, 152, 154

EKLER

کتابخانه مجلس شورای اسلامی

مکتب اربعین

۴۴۶۶

صورتی حضرت خدیجه

مردودیه جا کر کینه لرید
 بالجهد غزیرک انکلمه مستطانه ناظری موسی و عبیدیه طرفه جبریتی کونی و برصنم و ایراد اولی نطقی درج ایته کلیری
 رموی لریک حکومت سینه جعفر غایبه شدت بر صورتی آراء لسانیه و فقط دول مظهرک مستغلا اغتاسه جیبی فلاوری منه
 موفیه اوله جملدی امیدی اطرا ایمیبه امروکی جاری لوندیه سفاسرینه سنده الفخ اساطیر لاه تاریخ و ۱۰ قدرت بقدا فنادرند
 زحمی لفا تقیم قلعه و بالجهد لوندیه غزیر لریک شاط افزیک بری تاریخ نوز لریک ممالک تا کفانه بنوع اوله ختمت سفاسرینه
 تبلیغات اجرا و اسلا مللو مملو مقصیه نیک انقی لردوی ارضیه نظامت عبیدیه نصیه و یا اولونه اولمدا مردودیه حضرت و اوله
 لایحه
 حاضری
 و قهر

 کتابخانه و اسناد ملی جمهوری اسلامی ایران

 ۱۳۵۶

اسفناکه سخنی و جملی قوتنا قوتی ، هائی سوسوسنه اوع کینک خوسا ندوده بشف تمام طوفنه
 اذکر و بده و جود لیلها ، حاد و ایلدیک خیرالمنی اوزینه بجا سران درتجه و ایلیا محبت تقوی کصمت
 لودا مذکر تصدقی مقدار کافی عا کر شه ، وظیفه بر سوغ هادیه اخدم و کوصتفه و فی رخصت عا کده سونه
 اولیضه کین سکر و بدینسه و فی باندازه قضا باندک کوز لیکه دار کیه و بیکه و کلکند نلذافه سرتظونه
 سولیه ایی عوض و یغنی قرضه اقم **اصحلا ایمنه**
 صدرا عظمی و اولی الامر

بترتک هتف مقدمه عن سیر لیلی صدرا بیدر کینه - ۱۶ صفر ۱۳۵۶

کتابخانه مجلس شورای اسلامی

مکتب اربعین نجف
عراق

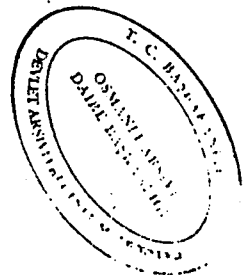
۱۳۴۱

معرضه شده جهت مطالعه

معرضه جهت مطالعه کرده -
 حالبا فریادها و ناله‌ها را می‌شنود لطف بفرمایید تا اینها را در کتابخانه مجلس شورای اسلامی
 اجاره نماید تا بتواند از اینها استفاده کند و اینها را در کتابخانه مجلس شورای اسلامی
 ایام بروناسمانده نه کرده به سبب بی‌کفایتی و کوتاهی در کارها و نقصان در کارها
 تا حدی بقای فارسی امروزی را از یاد دور کرده و اینها را در کتابخانه مجلس شورای اسلامی
 بویاده آنه‌ها به سبب اولی و صیبا اولی و در روزهای طولانی و در روزهای طولانی و در روزهای طولانی
 اعطای بی‌سبب بود که سفارشی طوطی اداره اولی و در روزهای طولانی و در روزهای طولانی و در روزهای طولانی
 مع ما فایده بسیار است و سفارشی طوطی و در روزهای طولانی و در روزهای طولانی و در روزهای طولانی

اعطای بی‌سبب بود

معرضه شده جهت مطالعه

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

کتابخانه مجلس شورای اسلامی

مکتب و کتابخانه
عقلا
۶۸

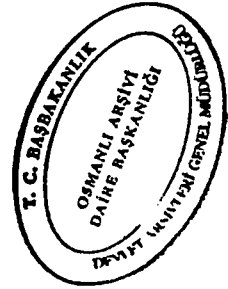
حضرت معلوم حضرت صدیق اکبر

معرضه حکمیه زریه
کریه بید زریه و نوز کشیه مرکب سلج و قه چیه نازک بولیک نفع تو تریه زریه ضد لاله راکبا و کرب و متوجلاً انه دمه مضارقه الی طوی باره تخیار
نفع فذ کرید و لایق والی و کالتی بید زریه کئی نفعه انه سفارقه سفینه نه وارد اولاده مار و لاج تاریخ و طغه دت نهر و لغرافضام نازک
زریه سفی نفا نفعه قانسه و طغه امر و زریه حضرت صفی لاکر
۱۱ شعبان ۱۱۱۱

خواجه بلوی

۶

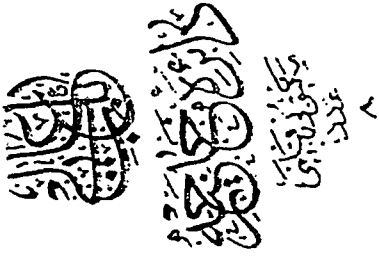
۲۰

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
 ر. ق. ۱۱۶۸

غیر آن سوره رالی معارفه بر لای ما هوو مو قید تمهید جدید ک صورتی اسیر والعیاده بالمحکم ص
 اولیقه دار ازانس ردر طر قده تبلیغ اولنا هوادی و مندانک ادمه ده ر کب کلنو بر دور به قولک
 مودوخ مو قید استفاد ایچی مقصد بر بره ده مودو بر روتر تفاف نام سی تراقیبه اوله قدری سسی
 لوزده سفارت سینه راناه تفاف نام ده رحیم خارجیتک - حیله سیه اولیجه ک تکله سید معارفه
 عرصه و تقسیم تکله اقدم با هیله سیه و اریه سیه ک
 صد ایظلم
 خسته

مصدره من حضرت صدرتین

مصدره من حضرت صدرتین
 کبریا هفتاد و چهل و نه خانوار اولاد از سره خورشید معصوم یونان دلمه طرفه کجا اولاد له اعانه دفرنه اور بقا اولور جانشینده دخی فرستادنلور نافع اعانه فید
 ایملکه اولدینخی افانده سنه لار خورشید کهنه کنده وار اولاده خور یادک صورتی کوندر لایکنی و خورشید ، دستره هول ، نام محله بیک قدر برودنده
 مرکب عقیقه اولمانه بره متیقده اشماندیرت اعلا درواس لایا یورخو یوس الم یورقده که یونانده قونولوسی طرفه کیریک یونانستار الحاقی لردونی
 تصدیق و نبات یوندره بره نظر ایراد اولدرده کیریا اختلاط لولیمه کوندر ملک اوزره بیک دولار قدرده او طولانی اولدینی وساه فرانسوی
 دخی یوکا همال یونان دلمه طرفه نه بره متیق عقیقه بر مقدار یاره طولانی دخی کی یوندرده یوزاللی نفر قدر بیک ره اختلاط لولیمه الحاقه اولدره
 صریح غیبت یونان دخی غیبت لردم فیدریع اریج مذکور شند لکلک اشعاری و صولم بویستغ واعانه اور بقا اولدرک فرستادنلور نافع اشعاری الحاقیه
 لار برکونا خبر و حوارت اولدینخی و یوبولک شریک فغانه هوز اولور معلا بیک وقوع لیدینقی منت ایدکنی حاوی و استیعونه سفارت سینه سنده
 اخذ اولدین ۷ ساطط کلک تا بیخ دادنه نوموروت قرآنک و مله فونیک صورتی لفای تقیم قاضیه امر دخی حضرت علی اولدره

ایستاد لایق و امانت دار
 حاجی زاده
 یوسف

۵

بلد نزلت

باش کتات داری

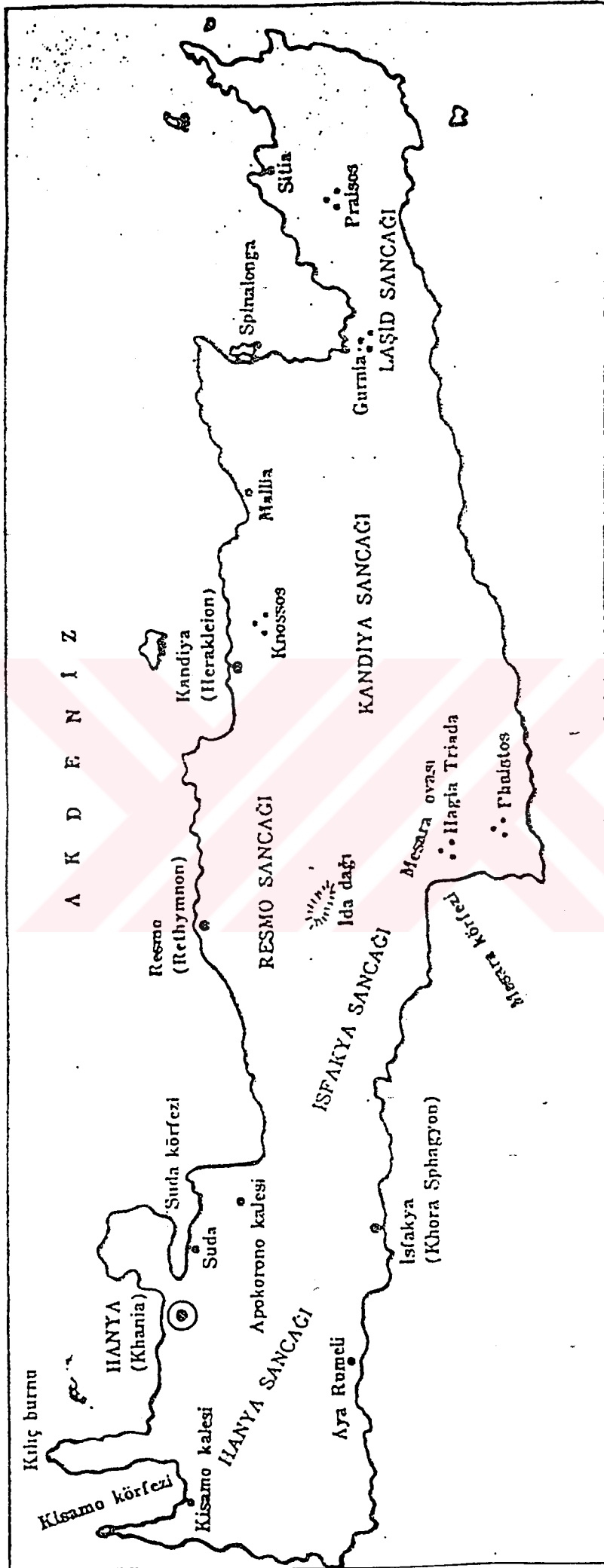
۱۴۱۷

پایسره ای کولای تا نچید ای ان فوریه و و و رایج توفیق اولنا بر تکفراقا م و جعفر تریف
 برنس لوی ناپولیونده کرید و ایلیکه نامز رکن التزام ایتمکده اولدین روایت اولدیه بیان ایلمه
 اجهبه انجه مشغله ایانه اولدین اوزره کریده و بریده جه مختاریت اراره نه حقوقه و منافع دهته
 عیله ی نعل اولدیه مشروط بولننه و بو مختاریت سیم جزیره سر رجه سنه اولد و والیله تبع
 عثمانیه رده اولدیه جانب دهته عیله ره منسوب بولننه حقه انما ز اولنا قرار صلح بولننه من استو
 قرار تا میله محفوظ ایسایله شدیه استکمالا تقض اولدیننده بویله نه یا ایلمه لایم کده بک بولننه
 کله و کلاس قیامه تأمل و ترقیه اهلزه نه نتیجه مذاکرته با صفت عده و اشعار ایله نینه جناب
 خلاقیتا له منطوقه یقنده اولغه اده بابیه امر و زمانه صفت و طایفه

بای
 صفت
 حقه

ای صفت
 و ای صفت

نقوس موجوده جلا و لیک		
الویه و قضا	خرستیان	اسلام
نقوس حانیه	۴۵۱۵	۸۵۵۰
قوم قبو محله سی	۰۰۰۰	۱۷۶۱
عزیزیه قصبه سی	۰۰۰۰	۰۴۷۸
حانیه قضا سی	۷۶۴۰	۱۹۴۵
الیکان قضا سی	۶۱۴۱	۱۱۶۴
کیا مو قضا سی	۱۴۴۹۴	۴۵۰۰
سلنه قضا سی	۴۸۵۴	۴۶۵۴
لوای اسفاکیا	۲۲۴۱۲	۱۹۸۲۰
ایقون قضا سی	۱۱۸۷۴	۰۰۴۸۴
اسفاکیا قضا سی	۰۴۰۱۶	۰۰۰۰
استانبول قضا سی	۰۶۹۲۸	۶۲۴
لوای رسو	۳۵۸۴۸	۱۱۱۸
نقوس رسو	۰۱۴۱۴	۴۰۴۷
رسو قضا سی	۱۰۱۴۷	۲۷۰۰
	۱۱۶۶۰	۷۷۴۷

Ek. XII. Girit'in İdari Yapısını Gösteren Harita